

HOO LIMATA KÕIGEST ELADA

NAISTE JUTUSTUSED **SÕJAST**
2014 KUNI 2022

TALLINN
2026

Originaalteose pealkiri: Жити попри все: розповіді жінок про війну, 2014 та 2022

© Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus, 2024

Autorid: Olena Aptšel, Ljudmõla Bilenka, Julija Havrõljuk, Irõna Dovhan, Natalia Lohozõnska, Olena Nimanihhina, Marõna Suprun, Halõna Tõštšenko, Tetjana Tovstokora, Stalina Tšubenko, Tamara Ševtšuk

Ukrainakeelse väljaande toimetus: Slava Svitova, Nadiia Nesterenko

Eestikeelse väljaande toimetus: Volodõmõr Štšerbatšenko, Jete Aljasmäe

Tõlkija: Katrin Hallas

Toimetaja: Ellen Dovgan

Kujundus ja illustratsioonid: Bohdana Rudenko

Välja andnud: Avatud Eesti Fond, Tallinn, 2026

See raamat on mõeldud kõigile ukrainlastele, kes kannatavad oma valusate sõjakogemuste tõttu ja vajavad toeks eeskujude, et elada edasi ja jätkata võitlust. Raamatus räägivad 11 eri elualadelt ja eri regioonidest pärit ukrainlannat üle elatud traumaatilise sõjakogemusest. Lood hõlmavad sündmusi 2014.–2022. aastani. Autorid on siiralt ja avameelselt kirjutanud elust Vene okupatsiooni all, lähedaste, vara ja tervise kaotusest sõja tõttu, vangistusest, sõjaga seotud seksuaalsest ja soolisest vägivallast jne. Olulise osa nende lugudest moodustavad jutustused sellest, mis oli neile toeks nende vapustuste ajal ja siiani aitab traumaatilise sõjakogemusega toime tulla. Väljaande lõpetab psühholoogia osa, mis on pühendatud taastumise küsimustele.

Raamatu tõlkimist eesti keelde on toetanud Eesti Kultuurkapital

ISBN 978-9916-4-3575-5

www.oef.org.ee

Eessõna	4
Tänusõnad.....	5
JUTUSTAVAD:	
Stalina Tšubenko.....	8
Tamara Ševtšuk.....	20
Halõna Tõštšenko.....	36
Ljudmõla Bilenka.....	48
Olena Nimanihhina.....	56
Olena Aptšel	68
Marõna Suprun.....	86
Natalja Lohozõnska.....	94
Julija Havrõljuk.....	112
Tetjana Tovstokora.....	124
Irõna Dovhan	140
Järelsõna.....	154
Raamatu autorite tsitaadid neid toetavatest asjadest.....	162

Selle raamatu väljaandmise algatas avalik organisatsioon Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus. Alates 2014. aastast oleme dokumenteerinud sõjaga seotud jämedaid inimõiguste rikkumisi, nagu vangistamine, piinamine, seksuaalne ja soopõhine vägivald. Nende kohutavate sündmuste juures, mida meie intervjueeritavad läbi on elanud, nägime me sageli, kui palju on neil vastupanujõudu kogetu puhul ning jõudu aidata teisi. Pärast 2022. aastat ja Venemaa täiemahulist sissetungi, kui kuriteod ja terror on saavutanud tohutu ulatuse, on ühiskonnas tekkinud aina suurem vajadus selliste näidete järele. Sellepärast me hakkasimegi koostama seda raamatut.

Esiolgu oli raamat mõeldud Ukraina lugejatele, kuid seda on esitletud ka mitmel pool Euroopas, sealhulgas Eestis. Nendel kohtumistel tekkis elav huvi ning tugevnes meie rahvaste vaheline solidaarsustunne. Selle tulemusena tegi Avatud Eesti Fond meile ettepaneku tõlkida raamat eesti keelde ja teha see kättesaadavaks Eesti lugejatele.

Siin on 11 naise lood sõjast. Autorid räägivad otsekoheselt oma elust Vene okupatsiooni all, lähedaste, vara ja tervise kaotusest sõja tõttu, vangistusest, sõjaga seotud seksuaalsest ja soolisest vägivallast ning keerulisest võitlusest selle eest, et süüdlased saaks karistatud. Tekstid viivad teid sündmustesse, mis toimusid Ukrainas alates Euromaidanist, Vene sissetungist Ukraina ida- ja lõunaossa 2014. aastal ja täiemahulisest sissetungist aastal 2022. Need lood on pärit Donetski, Kõjivi, Harkivi ja Tšernihivi piirkonnast. Kuidas elatakse läbi Vene agressiooni, sellest räägivad nii noored kui ka soliidses eas naised.

Autorid kirjutavad kuritegudest, mille panid nende vastu toime venelased, kuna nad teavad, et see on vajalik võiduks agressori üle ja garantii, et miski selline ei kordu. Samas, et saavutada seda eesmärki, tuleb meil pidevalt leida jõudu ebavõrdses võitluses. Seepärast jagavad autorid avameelselt oma lugusid sellest, mis toetas neid nende vapustuste ajal ning aitab elada ja võidelda edasi.

Need lood räägivad pimedusest, aga ka valgusest. Nende eesmärk on lugejale rõhutada, et kõige raskematel ja pimedamatel aegadel on võimalik ja vajalik leida tuge – olgu selleks soe päikesekiir pärast külma ja kurnavat veebruari, hukkunud lähedaste tegevuse jätkamine või oma inimeste ring ja vastastikune toetus.

Me loodame, et te võtate autoreid kuulda ja raamat innustab ringi vaatama – ja nägema, kui palju on meil, ukrainlastel, jõudu ja vastupidavust! Nende lugude autoritel, inimestel meie ümber ja meil enestel.

Me ei saa vähendada kaotusvalu, kuid meil tuleb sellele liita oma vastupidavus.

Oleme siiralt tänulikud neile üheteistkümnele julgele naisele, et nad olid nõus kirjutama oma läbielamistest.

Täname kirjanikku ja loovkirjutamise juhendajat Slava Svitovat, kes korraldas autoritele koolitusi, et aidata nende häälte valjemini kõlada. Lisaks täname psühholooge Lidija Kasjantšukki panuse eest raamatu kirjutamisse ja Katerõna Šatkovskat abi eest koolitusel, samuti illustraator Bohdana Rudenkot ning Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskuse sõpru ja vabatahtlikke, kes aitasid kaasa raamatu valmimisele.

Täname siiralt ka Vastupidava Ukraina Partnerlusfondi raamatu esimese väljaande toetamise eest ning oma pikaajalisi partnereid vägivallavaba tegutsemise koolitus- ja koostöökeskusest Kurve Wustrow, tänu kellele sai raamat uuesti välja antud, ilmus eesti keeles ja seda tutvustati nii Ukrainas kui ka väljaspool.

Selle raamatu ilmumine eesti keeles ei oleks olnud võimalik ilma Avatud Eesti Fondi ja Eesti Kultuurkapitali rahastuse ja toetuseta. Täname neid organisatsioone eestikeelse tõlke ja raamatu avaldamise toetamise eest. Samuti täname kõiki, kes on teinud annetusi raamatu väljaandmise ja levitamise jaoks. Eriline tänu kuulub ka raamatu tõlkijale Katrin Hallasele ja toimetajale Ellen Dovgan, kelle töö võimaldas need olulised Ukraina lood Eesti lugejateni tuua.

Täname igaüht, kes räägib venelaste kuritegudest ja mis tahes viisil jätkab võitlust Ukraina eest!

SÕDA

TULISTAMINE

LÄHEDASTE HUKKUMINE

OKUPATSIOON

OMA ETTEVÕTTE KAOTUS

VANGISTUS

PIINAMINE

ÄRA PÕLENUD FOTOD

MÕRV

SEKSUAALVÄGIVALD

HÄVITATUD KODU

VALU

STALINA
TŠUBENKO

Stalina TŠUBENKO

on õpetaja Kramatorskist. Tema Kõjivist koju tuleva 16-aastase poja võtsid Donetski okupandid 2014. aasta juulis ukrainameelse hoiaku eest kinni. Peaaegu kuu aega otsis ta Stepani kogu oblastist, lootes ta elusana kätte saada. Ent kui selgus, et tema poega piinati ja seejärel lasti maha, saavutas ta, et okupandid algatasid kriminaalasja ning võis korraldada ekshumatsiooni ja ta sai Stjopa surnukeha koju viia. Poiss maeti Kramatorskis 8. novembril 2014. aastal. Kolm aastat hiljem mõisteti Stepan Tšubenko mõrvarid Ukraina kohtus tagaselja eluks ajaks vangi.

Tšubenkode abielupaar liitus Kramatorski vabatahtlike liikumisega. Stalina avaldas raamatu, mis sisaldab Stepani loomingut ja meenutusi temast. Ta korraldab järjepidevalt esitlusi üle kogu riigi, rääkides oma pojast ja sündmustest Ida-Ukrainas Vene agressiooni alguses. Toetab mitmesuguseid Stepani mälestusele pühendatud algatusi, eelkõige jalgpalliturniiri ja laste reportaažikonkurssi.

Pärast täiemahulist sissetungi kolis perekond Poltavasse, kus nad jätkavad vabatahtlikku tööd.

Hambad... hambad...

Me sünnime ilma nendeta. Kui nad kasvavad, on neist igasugust häda: küll ila, küll palavik, siis stomatiit... Korruga kukuvad nad välja ja me hakkame susistama. Tarkusehammastega on omaette lugu. Ma ei tea, kui palju nende ilumine meid targemaks teeb, aga probleeme nad igatahes tekitavad.

Mälestused... mälestused...

Mäletan, et kui ma laps olin, palus ema kord mu vanemal vennal mind hambaarsti juurde viia. Katse ei õnnestunud. Asi lõppes sellega, et tulime koju tagasi parandamata hambaga, kuna ma ei teinudki suud lahti, aga vend aina korrutas: „No mida ma sain teha?“

Poeg Stepanil tõmbas hamba välja arst perekonnanimega Muhha. Stepan lubas tal oma suhu vaadata alles pärast seda, kui oli läbi viinud eksami toimingute järjekorra kohta ja veendunud, et oma diplomi oli arst saanud teadmiste eest.

Hambad, hambad... mälestused... mälestused

Läks nii, et Stjopa hammastel ei lastud vanaduse tõttu ära tulla. Kui ta oli 16-aastane, löid tema esihambad välja olendid, kes olid otsustanud, et armastada Ukrainat on kuritegu.

Ma seisan Horbatševo-Mõhhailivka teel, üsna vaenlase kontrollpunkti lähedal. Olen käinud siin mitu korda, nii üksi kui ka abikaasaga. Siin ähvardati meid relvaga, tulistati üle pea, et me lõpetaks otsingud ja läheks minema. Siin küsisid kohalikud, kui said teada, keda me otsime: „Aga kes ta teile on?“ Siin valitsesid hirm, reetmine, kuriteod ja ükskõiksus...

Kõik see juhtus juulis-augustis. Nüüd on käes oktoobri algus. Ma olen teinud kõik, et mind lastaks ekshumatsiooni juurde ja et see toimuks. Ja ma ootan hetke, millal saan teed mööda edasi minna. Seal võib olla mu poeg. Mulle öeldi, et ta on seal. Kuid mu aju keeldub seda uskumast. Mu hing lõhkeb valust ja meelegeitest, mu süda ei tunne mitte midagi ja ainult tiksus nagu kell.

Ei, seal pole minu poega. Selles augus pole mitte kedagi. Ja kui on, siis see pole tema. Teda ei võidud tappa. Ükskõik mis, aga et tappa... Miks? Ainult sellepärast, et ta on ukrainlane? See on mingi õudne unenägu.

Presenti keeratud keha. Põlvest kõverdatud jalg. Teibiga köidetud käed, selja taha.

Mälestused... mälestused...

„Stjopa, kannata ära, need soolatüekad tuleb välja kõrvetada. Kõik see on väravavahi kindad.“

„Nojah, sõrm on natuke viga saanud.“

„Stjopa, kas sa ei näinud, kogu külg on verine ja mudane? Kuidas sa terve jalgpallimatsi vastu pidasid?“ Ravime veremürgitust.

„Ole ettevaatlikum. Vigastatud sünnimärk on vaja kirurgiliselt eemaldada.“
Uut, 2014. aastat võtab mu poeg vastu armiga.

Mis on kõik need valuaistingud võrreldes sellega, mida talus 16-aastase nooruki keha nädala kestnud piinamise jooksul?

Ma vaatan seda, mis lamab presendil... ja ei näe kõrvetatud tüüka jäljega sõrmi. Sest sõrmede asemel on paljad luud. Ma ei näe sünnimärgist jäänud armi, sest pärast kaht kuud maamullas näeb keha välja kohutav... Ma aina seisan selle lollaka presendi ees... Ma ei suuda liigutada ega suuda pilku kõrvale pöörata... Mis minuga on?

Nii juba oli, kui suri mu ema. Unustasin kogu ümbruskonna olemasolu. Mulle tundus, et elu on läbi ja ma olen oma leinaga täiesti üks, et keegi ei mõista mind, et mu maailm on kokku varisenud. Ja nüüd jälle seesama: minult on ära võetud midagi eluliselt tähtsat, ilma milleta on võimatu edasi elada.

Ma ei suuda nutta, ei suuda karjuda, mul on hapnik kinni keeratud...

See ei saa olla tõsi. See pole minu poeg! Ja ometi – see on minu poeg! Õigemini kõik, mis on järel sellest lõbusast, julgest, lahkest, sportlikust poisist, kes nii raskelt siia maailma tuli. Ja veel raskemini siit lahkus.

„Lisage narkoosi! Meil pole aega! Suur verekaotus! Tilguti!“

Mul oli tookord nagu mingi nägemus, justkui teadsin, et sünnitus võib olla raske. Need hääled... Mis see on? Teen silmad lahti ja näen üleriietes naist.

„Reanimatsiooni! Kiiresti!“

„Lapsel on nabanöör kolm keerdu ümber kaela! Aga elus!“

„Natuke veel, ja...“

Siis päästis Jumal meie mõlema elu. Ja Stjopa sündis.

Aga enne kui uuesti Jumala juurde minna, ei piisanud mu lapsel jälle hapnikku. Algul lämmatasid olendid teda käterätikuga, ja enne mahalaskmist panid talle pähe T-särgi. Kohutav kuumus, niikuinii pole midagi hingata, ja veel särk üle näo, seesama, millega ta mängis KVK-s¹ ja mille ta kaasa võttis, kui sõitis Kõjivisse juba tollal kindla plaaniga kaitsta Ukrainat vaenlase vastu.

---

¹Lõbusate ja nutikate klubi. Meelelahutuslik ja hariv mäng põhikooliõpilastele. (Siin ja edaspidi tõlkija märkus, kui pole märgitud teisiti.)

Kas see on uni? Kas minu Stjopa viiakse morgi?

Pärast poja sünni käisime väikese Stjopaga kolm korda Donetskis, et lahendada tema silmade probleemi. Ja see on jälle Donetsk. Kuid seda probleemi ei saa enam kuidagi lahendada. Imet ei juhtu. Aga tuleb otsustada, kuidas Stjopka okupeeritud linnast välja saada, et oleks võimalik temaga väärikalt hüvasti jätta ja vajutada mällu, milline ta oli... Poiss, kes kuni 2014. aastani rääkis vene keelt, vaatas nende filme ja luges raamatuid vene keeles, kuid siis hakkas uurima Ukraina ajalugu, lugema tõsiseid raamatuid ja lõpuks tõsis oma kodumaa kaitsele.

Varases lapsepõlves unistas Stjopa, et temast saab militsionäär. Muidugi! Munder, püstolikabuur, tagaajamine, risk.

Kui lugesin talle, veel päris väikesele, „Viltuse suuga meest“, paljastas ta saladuse varem ja kiiremini kui Sherlock Holmes.

Aeg läks edasi. Telekast tuli sari „Далекобі́йники“/„Rekajuhid“ ja meie diivanist sai veoauto, Andriikost Saška ja Stjopast Ivanõtš.

Millised stseenid seal lahti rullusid! Kõik suured režissöörid puhkasid sel ajal! Siis ilmus sari „Kiirabi“.

Ja meie Stjopast sai nüüd arst, minu valges kitlis, isa esmaabipakiga. Kui kõik kodused olid juba terveks ravitud, oli kord ristiema käes, kes elas kõrvalkorteris. Ühel päeval seisis ta tema ukstelävel, täies jaoskonnaarsti varustuses, ja küsis: „Noh, kuidas on, kas ravime või sureme?“ Sel päeval ei tulnud „jaoskonnaarst“ koju tühjade kätega: oli saanud tüki kooki.

Aga seejärel tuli tuntud sari „Ді́льниця“/„Jaoskond“.

„Pavlo Kravtsov, teie uus jaoskonnainspektor!“ Alatasa ilmus Stjopa selle lausega meie ette.

Mõne aja pärast tahtis ta saada elukutseliseks jalgpalluriks, teenida palju raha, kindlustada ennast ja oma vanemaid. Mingil hetkel jõudis Stjopale kohale, et ei saa ennast lõhki rebida, kuigi nii väga tahaks end eri elualadel proovile panna. Aga see on võimalik, kui saada näitlejaks. Näitlemisoskust oli Stjopal olnud alati: esimesed ja viimased koolikellad, lõpuõhtud, uusaastapeod, õpetajate päev, KVK – ta võttis kõigest osa ja kõik jäi talle meelde. Suuremaks saades ta aga mõistis, et näitleja elukutse siiski pole tema jaoks.

Stjopast oleks võinud saada nii ajakirjanik, jalgpallur, näitleja, politoloog, armastav isa kui ka onu, aga... ta lahkus meie seast vapura oma kodumaa patrioodina, mänginud oma elu viimse rolli – teismeline, kes osutus oma piinajatest ja mõrvaritest tugevamaks.

Ma jätan oma lapse üksi morgi, sest selleks ajaks olen ma juba aru saanud, et keha – see on üksnes kest, mille me saame ajutiseks kasutamiseks. Stjopa keha ootab, et ta saaks tagasi koju, oma kodulinna. Aga Stjopa hing on mu kõrval alati.

Mida edasi teha, ei tea. Kuid need, kes mõrva toime panid, peavad vastutama.

„Kas sekretär Zahhartšenko? Ma hüppan praegu aknast alla ja teie otsustate, mida veel ka minu kehaga peale hakata...“

Panen telefoni käest... Seesama vanaldane telefon, millest ma harva lahkun, mida ma paaniliselt kardan kaotada, millele helistasid nii mulle kallid inimesed kui ka petised. Telefon, mille iga helina peale ma üles hüppasin ja süda hakkas ärevalt põksuma.

Telefon, kus on viimane sõnum pojalt: „Helistan hiljem. Armastan teid. Steptšõk.“

Ja jälle meenub Horbatšovo-Mõhhailivka. Nüüd me teame, et sel päeval ei olnud Stjopat enam elavate hulgas, aga tollal olime veendunud, et leiame oma poja kindlasti üles. Siis hakkas mul järsku tee ääres (nagu hiljem selgus, selle koha lähedal, kust leiti Stjopa surnukeha) väga halb. Raske on sõnadesse panna, mis minuga seal juhtus, seda on võimatu kirjeldada. Otsekui maa oleks mind enda poole kiskunud, tahtnud mind kallistada ja enam mitte lahti lasta. Siis ma langesin maha sellele maale ja esimest korda puhkesin nutma. Ma ei kavatsenud enam mitte kusagile minna. Mul ei olnud ei jõudu ega tahtmist üles tõusta. Kas ma tõesti tajusin, et poeg on lähedal? Ja ainult mehe sõnad „Kas me jätkame Stjopa otsimist või mitte?“ tõid mu sellest seisundist välja. Jah, Stjopa tuli üles leida. Ma võtsin ennast kokku. Me leiame ta.

Elu ja surma vahel oli teadmatus.

See, kui ma üldse ei teadnud, mis sel ajal mu lapsega toimub. Seda on raske nimetada eluks, ja ma kujutlen õudusega, kuidas elavad selle tundega inimesed, kes ei tea oma lähedaste saatust, elavad aastaid...

Minul oli tohutu aeg kestusega kolm nädalat. Kuni hetkeni, kui püssipauguna kõlas lause: „Teie poeg lasti maha.“ Ja veel kuu ja kümme päeva ekshumatsioonini (kuni selle hetkeni elas ikka veel lootus). Ja veel kuu ja kolm päeva Stjopa tagasitulekuni koju.

Teadmatus – kui sa ei suuda süüa, sest sa tead, et sinu laps on tõenäoliselt näljane... Ei suuda magada, sest kujutad ette, millistes ebainimlikes tingimustes viibib osake sinust. Sa nagu elad, aga raske on nimetada seda eluks. Kardad kaotada telefoni, sest ootad kõnet, mis on sulle tähtis, ja unistad, et kuuled kallist häält...

Juhtus nii, et minu käte vahel lahkusid maisest elust minu ema ja äi. Aga kahjuks ei olnud mind oma poja kõrval, kes sai varakult iseseisvaks ja söakaks. Kild killu haaval kogusin kokku tema nii lühikese, kuid värvika elu viimaste päevade, tundide, sekundite asjaolusid. Millest ta mõtles? Ta tegi kõik, et üks sõjaväelastest siiski valiks minu numbri, mis oli Stjopal peas. Ja ilmselt ootas, et ema vabastab ta vangistusest.

Kuidas minu Stjoptšok kannatas välja kogu selle mõnitamise, füüsilise ja vaimse valu? Kust võttis jõu? Kuidas ma tahaksin olla tema kõrval, kallistada teda, rebida ta eemale nende pättide, mõrtsukate, reeturite keskelt. Need mõtted ei lase mul öösiti magada. Need mõtted ei lase elada.

Tagaselja kohtuprotsess mõrvarite üle kestis kolm aastat. Ja see oli omamoodi juba minu piinamine, sest istungeid lükati pidevalt edasi, kohtunikud olid nõupidamisruumis, alati ei ilmunud keegi kohale... Ja iga kord elasin ma üle oma poja tulistamise. Kuni mind aitas hidasepaam. Tuleb öelda, et ma polnud kunagi pöördunud abi saamiseks ei psühholoogi ega psühhiaatri poole ega kasutanud rahusteid. Kuidas juhtus, et ma ikkagi alistusin kolleegi veenmisele ja võtsin enne istungit seda kuulsat hidasepaami? Selle abiga ehmatasin ma kõiki, sest pärast järjekordset „kohtunikud on nõupidamisruumis, istung lükatakse edasi“ hakkas toimima minu „rahusti“: ma paiskasin välja kõik, mis oli kogunenud aastate jooksul, mil ma otsisin õiglast karistust. Kõik pisarad, mis olid minusse kogunenud, purskusid välja. See oli haavatud hinge monoloog, selline asi juhtus minuga esimest korda ja ehmatas kõiki. Ma ei tea, millel oli lõppkokkuvõttes suurem mõju, minu kokkuvarisemisel või sellel, et järjekordsele istungile saabus arvukas tugigrupp mitmest linnast, aga mõrvarid mõisteti süüdi. Eluaegne vanglakaristus.

Inimestel, kelle elutee jõuab lõpule, on kaks kuupäeva, mille vahel on mõttekriips. Millega on need aastad täidetud? Mida jõudis inimene ära teha?

Kuid on hea, kui on veel üks mõttekriips. Pärast viimast kuupäeva. Kui inimene jätkab oma elu. Kui teda mäletatakse, kui ta kuidagi aitab teistel elada ja täita nende elu uute tähendustega...

Meie pojad on koht kalmistul, tema kõrval on vanaisa, keda ta armastas, ja vanaema, keda ta kunagi ei näinud. On tema sünnikuupäev. Viis ühte järjestikku. 11.11.1997. Jah, ta on esimene. „Number üks on Stjopa Tšubenko!“ skandeerivad fännid jalgpallivõistlustel ja -turniiridel. Number üks on talle

Kramatorski jalgpallimeeskonnas Avangard igaveseks kinnitatud. Kuid Stjopa täpset surmakuupäeva pole. Stjopa sõprade tehtud bänneril on kirjas 25. juuli ning hauaplaadil 27. juuli. Pärast uurimist saime teada viimase – 29. juuli. Ja see tähendab, et piinamise ja mõnitamise päevi oli rohkem. See tähendab, et nad lasksid ta maha pärast seda, kui juba teadsid, et ema otsib poissi.

Stjopa tapeti kuulidega, mind prooviti tappa sõnadega. Kuni ma õppisin neile mitte reageerima. Sain aru, et asjatu on selliste inimeste peale oma jõudu raisata.

„Hulkus mööda maad...“ Mida ma tundsin, kui nägin selliseid kommentaare? Ja kui sellise kommentaari kirjutas naine, kes ise oli kaotanud sõjas oma poja?..

„Ise on süüdi. Polnud vaja eputada. Oleks kaevanud kaevikuid, oleks ellu jäänud.“ See on pealegi naiselt, kes õpetab koolis lapsi, naiselt, kes polegi saanud aru, miks peetakse Stjopat kangelaseks, ja kes siiani pole läinud üle ukraina keelele.

Oli ka selline, kes ajal, kui ma Stjopat otsisin, nuttis telefoni, ja mul tuli teda lohutada. Siis kord saatis ta mulle sõnumi, et mu poeg on kangelane.

Kõik see tuli üle elada. Kõik inimesed ei saa aru, millised tagajärjed võivad olla nendel sõnakuulidel. Ja et on olemas selline mõiste nagu rikošett. Kuulid tabavad nõrku, kuid tugevatelt pörkavad tagasi.

Tavaliselt küsivad inimesed Jumalalt: „Mille eest meile see?“ Kuid tuleks küsida „Milleks?“. Keegi ei suutnud peatada kuritegeliku jõugu Kertš tegevust, kuid Stepan oma surmaga saatis selle laiali, ja meie oma otsingutega. Alates 2014. aasta septembrist seda enam ei eksisteeri.

Oma vägiteoga tekitas poeg noorte seas patriotismilaine. Kui 2015. aasta jaanuaris esines Kramatorskis ukraina räppar Jarmak, kartsid inimesed sellistele kontsertidele minna, aga noored läksid ja ühe laulu järel skandeeris kogu saal: „Number üks on Stjopa Tšubenko!“ – ning pärast Jarmaki sõnu „Slava Ukraini!“ („Au Ukrainale!“) kõlas valjuhäälselt „Herojam slava!“ („Au kangelastele!“).

Lähnen Stepani mälestussamba juurde, mis seisab väljaku ees, kus igal aastal toimub tema sõprade algatatud piirkondlik jalgpalliturniir Stepan Tšubenko mälestuseks. Stjopa juures seisab mees kahe lapselapsega ning räägib neile noorest jalgpallurist. Tutvume. Ja jälle see lause: „Te olete tugev naine. Mina poleks seda suutnud.“ Soovides toetada, ütlevad inimesed vahel imelikke asju.

Kuidas ma suutsin – mida? Mitte minna hulluks, mitte võtta endalt elu, mitte muutuda alkohoolikuks, vaid elada edasi, teha kõik, et jätkata poja elu ja mitte teha haiget neile, kes mind ümbritsevad ja kellele Stjopa on kallis?

Kuidas see on? Kuulda, et sinu poeg lasti maha, aga sina elad.

Kuidas see on? Kui telefonis räägitakse, kuidas vägivallatseti sinu lapse kallal, aga sina elad edasi.

Kuidas see on? Kui seisad ekshumeerimisel poja keha juures, näed, mida temaga on tehtud – ja ei kaota teadvust, vaid elad.

Kust ma võtan jõu, et elada?

„Stalina Vjatšeslavivna! Te ju tulete meie lõpetamisele?“

„Ei, mu kullakesed, ma ei suuda.“

Mida lähemale jõuab kooli lõpp, seda sagedasemad on need kõnelused. Vanemad ühinevad:

„Stalina Vjatšeslavivna, te olete ju meie lastega viiendast klassist saadik, me ei kujuta ette lõpetamist ilma teieta.“

„Palun vabandust, ma armastan väga seda klassi, nad on minu jaoks lähedased, aga ma ei suuda tulla.“

Ja siis... Ma ei tea, kuidas see juhtus, kuidas nad leidsid sõnad:

„Stalina Vjatšeslavivna, me tahame väga, et Stjopa oleks koos meiega kooli lõpuõhtul. Aga ilma teieta ta ei tule.“

Ja ma läksin lõpuõhtule koos Stjopaga. Ja valmistasin üllatuse: slaidiseansi meie tundidest ja koolivälisest tegevusest. Ja iga kord, kui ekraanile ilmus Stjopa, tervitasid lapsed teda plaksutades.

Kui meie lähedastega juhtub õnnetus, süüdistame alati iseennast: ei pannud tähele, ei palvetanud, ei kaitsnud, tegin otsimise juures midagi valesti... See süümepiin jääb alatiseks minuga... Aga tegelikult on süüdi need, kes relvastasid reetureid, kes tulid relvadega võõrale maale, kes andsid käsu tappa ukrainlasi, kes toetasid vaenlast meie territooriumil...

Sel ajal, kui Stjopa keha lamas morgis, naasin ma Kramatorskisse, oma poja kodulinna, mille au ta oli kaitsnud Kreeka-Rooma maadluses, jalgpallis, kirjandusvõistlustel. Linna, kus ta kunagi koos sõpradega moodustas KVK meeskonna ja esines Kramatorski eest paljudes Ukraina linnades. Ma läksin linna, mis on nüüd tuntud suuresti tänu Stjopale.

Mida teha? Kes toob Stjopa keha okupeeritud Donetskist ära? Kes riskib oma eluga, teades, et seal tapetakse isegi teismelisi?

Ja nüüd oleme koos abikaasaga matusebüroos, valime pojale viimast voodit tema elus. Mulle meenub, kuidas mõni aasta tagasi seisime kõik koos mööblipoes ja silmitsesime lastetoa „kuubikuid“.

„Emps, võtame need, nii naljakad...“

Mind vaatasid sebrad erepunasel taustal. „Võtab silmanägemise ära“ öeldakse vist sellise kohta.

„Ei, Stjopa...“

Jõudsime kokkuleppele, et ma õmblen talle rõõmsa voodipesu.

Aga nüüd me valime värvi ise. Ja me oleme täiesti kindlad, et Stjoptšökule see meeldib. Meie poja viimane voodi on polsterdatud sinise riidega, külgedel kuldkollased vaheribad. Büroo noormehed pärivad, kellele me selle ostame, vaatavad üksteisele otsa ja on nõus sõitma Donetskisse. Meie poja keha järele.

Ja juba ma seisan jälle Donetskis morgi juures. Hoonest väljub uurija.

„Kas te usaldate mind?“

„Jah.“

Olgu mis on, aga see uurija tegi palju selleks, et toimuks ekshumatsioon, et leiti tunnistajad ja tehti DNA-ekspertiis.

„Ma leidsin sealt teie poja. Võite järele tulla.“

„Ma tahan ise näha.“

Noormehed, kes sõitsid Stjopa järele ja just tulid morgist välja, vaatavad mind tähelepanelikult:

„Muidugi te võite vaadata... See on teie õigus, aga... Me ei soovitaks teil seda teha. Las ta jääb teile meelde teistsugusena.“

Ja ma ei suutnud.

Ma lõin kartma.

Ei ole ma nii tugev. Kuigi nii palju kordi olen kuulnud enda kohta öeldavat „tugev naine“.

„Te olete väga tubli, talitsete ennast, ilma hüsteeriata, mitte nagu see naine.“

Me seisame ikka koos uurijaga morgi juures, kust kantakse kirstuga välja üht meest. Kõrval nutab naine.

Aga minul ei ole pisaraid, mu sees oleks nagu kõik ära kuivanud. Ma ei näe kirstus poega, kõik, mis temast alles on, on mustas kotis.

„Nad teadsid, et tuleb ema, ega valmistanud ette.“

„Hea, et me enda kotid kaasa võtsime.“

Nii torisevad matusebüroo noormehed koduteel.

Stjopa on oma sinikollases kodus, kuid mingeid küsimusi blokpostidel ei teki – meid lastakse läbi...

Me tuleme tagasi koju, pojake, ja keegi ei saa meid takistada.

Ma ei suutnud sind kaitsta, ei suutnud sind vangistusest päästa, mind ei olnud sinu kõrval su viimastel minutitel (koos oleks meil olnud kergem), ma ei saa olla sinu koolilõpuaktusel, ma ei korralda sulle pulmasid, ma ei võta teid koos lapsega vastu sünnitusmaja lävel...

Aga mida ma saan teha – saata sind väärilt viimsele teekonnale ja rääkida kõigile, kui kirkalt sa elasid ja kui kohutavalt lahkusid elust.

TAMARA
ŠEVTSŮK.

Tamara ŠEVTŠUK

on sündinud 1995. aastal Ivano-Frankivskis. Kui ta oli kaheaastane, läksid tema vanemad töötama Argentinasse, kus Tamara kasvas kuni koolieani. Seepärast oli tema peamiseks keeleks mõnda aega hispaania keel, kuid kodus räägiti emakeelt, ukraina keelt.

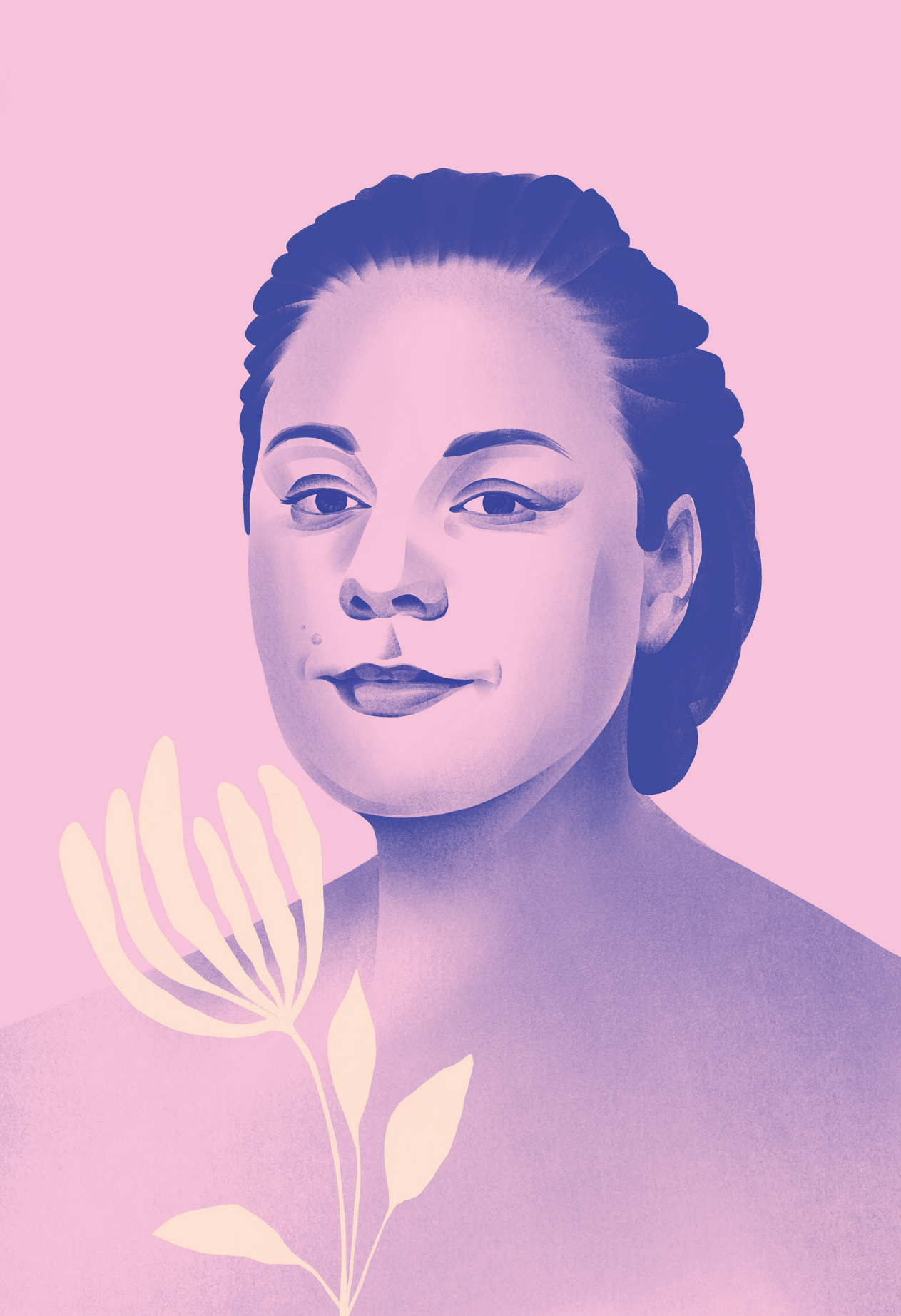
Viie aasta pärast pöördus perekond tagasi Ukrainasse. Tamara lõpetas Kõjivis Riikliku kaunite kunstide ja arhitektuuri akadeemia stsenograafia erialal. Tamara ühiskondlik tegevus algas Keelemaidanist², kuna tema oli neiu südamelähedane ja aktsioon toimus akadeemia lähedal. Seejärel osales ta aktsioonis Kontraktova väljaku Hostõnõi dviri kaitseks ja algatas laste onkoloogiadispenseri ruumide värvimise.

Tamara osales aktiivselt Väärikuse revolutsioonis, kus ta kahjuks kaotas lähedase inimese. Alates 2014. aastast oli ta vabatahtlik, reisis itta, seejärel võttis osa lugemist populariseerivatest aktsioonidest, nagu „Ukraina raamat itta“.

2022. aastal viibis ta peaaegu kuu aega okupeeritud Ševtšenkoves Kõjivi oblastis. Pärast küla vabastamist jätkas ta vabatahtlikku tööd. Ševtšuk on Ukrainas toimuva sõja ajalugu käsitlevate graafikateoste sarja autor, heategevusena osteti neid kogu Ukrainas ja ka Euroopas.

---

² Massilised meeleavaldused muudatuste tegemiste vastu riigikeele seaduses, kui sooviti teha vene keel teiseks riigikeeleks oblastites, kus rahvusvähemusi on rohkem kui 10%.

Mälestuskillud

Esimene mulle lähedase inimese surm ei leidnud aset mitte Maidanil Väärikuse revolutsiooni ajal, vaid sealt paljude kilomeetrite kaugusel. 6. jaanuaril 2014. aastal suri mu vanaisa. Me polnud kunagi eriti lähedased, aga kui ma võtsin kätte ja sõitsin Frankivskisse, et temaga hüvasti jätta, ta nagu ootas mind. Olime intensiivravipalatis. Ainult mina ja tema. „Ma olen elanud pika ja hea elu, ma nägin lapselapsi, aga praegu pole see mitte midagi, sest ma nii väga tahaksin suitsetada...“ ütles ta mulle. Võtsin välja sigareti ja tikud, panin suitsu põlema ja lasin vanaisal suitsetada. Tal tulid pisarad silma: „Näed nüüd, ma olen alati öelnud, et sina oled perekonnas kõige parem, sest sa oled ainus, kes ei karda reegleid rikkuda... Võib-olla see hukutab su, aga võib-olla teeb veel tugevamaks...“

Siis kostis monitori katkendlik heli ja käsi lõtvus...

Kaheksa aasta pärast, 2022. aasta märtsis, seisan Kõjivi lähedal Ševtšenkove külas oma maja akna juures ja vaatan, kuidas minu täpsete vihjete järgi põleb vaenlase, venelase kolonn. Süütan vaikselt tikuga sigareti, meenutan vanaisa, ja ütlen läbi hammaste: „Head teed põrgusse.“

Egas midagi, tervist! Mina olen Toma. Seesama „pöörane plika“. Sõprade ja kaaslaste jaoks Tamina või lihtsalt Toma – isik, kes tekitab kaost. Lähisugulaste jaoks Tamarussõk või Tomusja (kuigi kui ma tegin pahandust, kutsuti mind täiskasvanu moodi, Tamaraks). Kõigi aegade politseinikele, kohtunikele ja prokuröridele – Tamara Marjanivna, sünniaasta 95. „Oploti“³ vennikestele ja venelastele nii minevikus, olevikus kui tulevikus olen ma „bandeeralasest rämps“.

Ma olen noor naine, kes elab sõjas juba üle kümne aasta. Naine, kes pole läinud mehele. Naine, kes pole saanud emaks, kuigi on seda kõigest hingest soovinud, kuid saatus ja kurjad inimesed on alati otsustanud teisiti. Ma olen naine, kes läheb marru, kui räägitakse kahest aastast sõjast... Kahte aastat loetakse esimestest äratusrakettidest neile, kes eelmised kaheksa magasid.

Aga räägin kõigest sammhaaval ja fragmentaarselt, kuna mu mälu on nagu klaasikillud. Neid ei saa enam kokku liimida ja süstematiseerida, see on täielik katkete kaos, mida on võimatu organiseerida.

Nagu kõik mu lähemad sõbradki, teadsin ma, et varem või hiljem raketid Kõjivi pihta lendama hakkavad. Niigi kauplesime endale välja kaheksa aastat ettevalmistuseks, aga mõni – kolm-viis-kaheksa aastat elu, kellegi teise elu hinnaga...

---

³ Venemeelne ühiskondlik organisatsioon.

2022. aasta jaanuaris sain telefonikõne sõbralt, kes kolme kuu pärast langes Mariupoli tänavalahingutes.

„Niisiis, ütle mulle, mil määral sa oled valmis kõige halvemaks?“

„Uuendasin testamenti, ostsin neli kanistrit bensiini ja padruneid, autos on alati vähemalt pool paaki; generaator ja varuside on niikuinii juba ammu olemas; kaks kotti jahu, õli, sügavkülm on liha täis ja nii edasi.“

„Olgu, räägime veel erinevate juhtumite tegutsemisvariantidest...“

„Kui ma oleksin tahtnud ära sõita, oleks ma juba ammu läinud. Ükskõik millal tungitakse Kõjivi peale – mina jään paigale ja töötan oma sektoris; kui rinne laieneb, aga mitte Kõjivini, siis kohtume Harkivis või Mariupolis.“

„Sa oled alati olnud pöörane plika...“

Tollal ma ei teadnud, et sõber hukkub. Tollal ei teadnud ma veel paljutki...

Esimest korda ähvardati mind 10. klassis, kui kaitsesin Väikeses Teaduste Akadeemias⁴ tööd Ukraina Ülestõusuarmee ajaloost, teemat täpselt enam ei mäletagi. Aga et mu lugu oleks täielik, pean sukelduma veel sügavamale – varasesse lapsepõlve.

Elasin koos vanematega kauges Argentinas. Vanemad olid tüüpilised parema elu otsijad ja töötasid ööpäev läbi, mina aga kasvasin üles Ukraina kiriku kogukonnas, kus oli piisavalt endiseid UPA⁵ võitlejaid ja Sitši laskureid, ning Argentina kuumadel punastel tänavatel. Argentinas olin ma liiga hele tüdruk, nii et torkasin alati kohalike seas silma ega suutnud kuidagi kohaneda... Just sellises keskkonnas õnnestus mul mitte unustada oma emakeelt ja õppida selgeks kodumaa ajalugu. Ma olen alati olnud otsusekindel, ja nimelt see otsusekindlus tekitas mulle probleeme. Ja rohkem kui üks kord.

Esimest korda ilmutasin teadlikku otsusekindlust Argentinas, kui olin viieaastane. Istusin sõbranna jalgrattale sõnadega „Mis siin siis rasket on?“ – ja hetke pärast leidsin end kraavist, kust sõbrad mu välja tirisid. Seisin katkiste põlvedega, neelasin pisarad alla ja istusin uuesti ratta selga.

Järgmine otsusekindluse ilming leidis aset umbes poole aasta pärast, samuti Argentinas. Läksime isaga grillimiseks liha ostma, aga tema kohtas tänavalt tuttavat, andis liha minu kätte ja käskis mul koju minna. Mind kurvastas väga, et isal läks meelest, mida ta oli mulle lubanud: minna ja osta mulle kleepse. Nüüd aga saadab ta mu koju ilma kleepsudeta ja veel terve hunniku raske lihaga. Minu nõrdimisel ja otsusekindlusel polnud piire. Lausa sedavõrd, et võtsin kindlalt nõuks koju mitte minna, vaid siirdusin romade laagrisse, kus elas mu klassivend. Saabusin sinna sõnadega: „Ma ei taha koju minna, ja

---

⁴ Teadustööst huvitatud keskkooliõpilaste kooliväline haridusasutus.

⁵ Ukraina Ülestõusuarmee.

mul on liha..." Järgmine mälestus kogu selle mälukildude kaose keskel: terve romade laager tuli mind koos minu otsusekindluse ja lihahunnikuga siiski koju saatma. Egas midagi, nüüd on mu perekonnal selline sisenali, kuidas romad Tamartsja tagasi tõid, kuna kartsid, et ei toida teda ära.

Ma kasvasin ja mu otsusekindlus kasvas koos minuga. Teismeeas, juba Kõjivis, ei olnud mul vaba aega üldse, ja ka lähedasi sõpru kui niisuguseid mul polnud. Mu vanemad töötasid jälle ööpäev läbi ja mina olin üksildane laps, kes leevendas oma üksindust raamatute või hobidega. Mulle ei pakkunud mingit huvi seista kooli nurga taga, suitsetada mentooli-Winstonit ja kuulata Guf'i, kuigi ma tões ja vaimus kaks nädalat jutti proovisin seda teha. Kuid see ei sobinud mulle. Ma ei suutnud. Ei suutnud ennast nii palju reeta, et teeselda, nagu oleks mul tore. Niisiis, et mitte olla üks oma eakaaslaste seas, kelle väärtushinnanguid ma ei jaganud, panin ennast kirja ringidesse, alati valisin ise, mida tahtsin, ja alles tagantjärele andsin vanematele teada, kuhu olin ennast registreerinud ja et nad ei pea selle eest midagi maksma. Nõnda ma siis mingil ajal ujusin, lasksin, joonistasin, mängisin kohalikus KVK⁶ meeskonnas ja kirjutasin Väikesele Teaduste Akadeemiale töö Ukraina Ülestõusuarmee.

Just selle Ülestõusuarmee töö pärast ei meeldinud ma ajalooõpetajale (kes muide elab 2014. aastast alates Venemaal), samuti kohalikule haridusosakonnale, kohalikele tegeliskitele ja isegi Harkivi „Oplotile“. Just Harkivi „Oploti“ juht, kes on ka militsionäär Žölin, ütles mulle tollal esimest korda, et ma ei sure loomulikku surma, kui ma ei õpi ära normaalset ajalugu, ei ülista „surematu polgu“ kangelasi ja jätkan „bandeeraliku jama ajamist“. Täpselt nii ta mulle, viieteistaastasele 10. klassi õpilasele ütles, mu õpetajate ja kogu Kõjivi akadeemilise eliidi ees.

Arvan, et just see oli minu jaoks punkt, kust tagasiteed ei ole. Minu otsusekindlust oli juba võimatu peatada, kuigi ma värisesin õudusest mõtte juures, et selline ähvardus on Kõjivi kesklinnas, kooliürituse ajal normaalne, kuid ma vastasin meeleheitlikult kõigile küsimustele ja püüdsin täiskasvanute vahelesegamisele mitte tähelepanu pöörata...

Siis ärkas minus ka raev – kõigi konformistide ja nende vastu, kes sulgevad silmad Kõjivi venestamise ees. Just siis sain ma aru, et võimatu on mul mitte asuda ühiskondlik-poliitilisele teele. Ja võimatu on ka vaikida. Ja ma ei tahagi. Sest saada selliseks nagu need vääritud täiskasvanud ei tahtnud ma mitte mingil juhul. Ilmselt just siis lakkasin ma olemast „rahumeelne elanikkond“.

Juba alates sellest, kui nn terrorismivastane operatsioon (aga tegelikult sõda, mis juhtus meie kõigiga 2014. aastal) algas, on mind lausa marru ajanud väljend „rahumeelne elanikkond“. Ja alates 2022. aastast ei saa

---

⁶ Lõbusate ja nutikate klubi. Meelelahutuslik ja hariv mäng põhikooliõpilastele.

ma vaadata uudiseid ega adekvaatsena kuulata neid, kes kasutavad seda väljendit. „Rahumeelne elanikkond“ – te ei kujuta isegi ette, kui palju julmust on selles väljendis... Sest kas pole mitte me kõik rahumeelne elanikkond? Kas meie tungisime kellelegi kallale? Ei. Nemad tungisid meile kallale. Meie kaitseme ennast. Me kõik kaitseme ennast. Kui aga keegi ütleb „rahumeelne elanikkond“, siis juba nagu kõik ei kaitseks. Mõni tahab lihtsalt seista kõrval ja loodab, et raketid lähevad temast mööda, mõni ootab. Kuid sõja ajal see pole nii. Mida rohkem inimesi seisab kõrval, seda lähemale sõja hakklihamasin neile jõuab. Suurem osa praeguseid sõjaväelasi tuli sõjaväkke rahumeelsetelt elualadelt. Aga isegi kui tegemist on elukutseliste sõjaväelastega, kes kaitsevad meid, meie maad, siis kas nad ei ole rahumeelsed? Veel kord: meie ei rünnanud. Me kaitseme ennast. Aga kui me ütleme „meie oleme rahumeelne elanikkond“, siis automaatselt lubame tunnistada sõjaväelased mitterahumeelseteks ja automaatselt distantseerume neist.

Nüüd on Žõlin, nagu ka enamik tema vennikesi, kes mind ja mu sõpru Maidani ajal ja sõja esimestel kuudel korduvalt ründasid, juba ammu Kobzoni kontserdil, põrgus, aga mina olen siiani elus... Harkivit tabavad pidevalt mürsud ja raketid, aga minu jaoks on Harkiv muutunud praegu palju turvalisemaks kui aastatel 2010–2016. Sellega ma rahustan ennast alati ja ütlen, et on lootus ja on tõde, kuigi nende hind on väga kõrge.

Ma lakkasin olemast üksildane 2012. aastal. Võib öelda, et võlgnen tänu neile inimestele, kes tegelikult hävitasid meie riigi, ning eriti Kivalovile ja Kolesnitschenkole, kes septsesid keeleseaduse. Tol ajal oli kogu välireklaam Kõjivis vene keeles, samuti enamik teleprogramme, ja ka muusika. Telesarjades kõlas „Ukraina“ asemel sageli „Väike-Venemaa“, ma olin just lõpetamas 11. klassi, valmistusin astuma kunstiakadeemiasse ja iga päev stuudiosse joostes möödusin keeleprotestidest ning liitusin nendega. Just seal ma nägin, kui paljudel inimestel pole ükskõik. Just siis leidsin mõttekaaslasi ja sõpru, kes said mulle lähedasemaks kui lähisugulased. Sõpru, kellega koos oli huvitav õppida, kellega oli huvitav vestelda; sõpru, kes tahtsid Kõjivit paremaks muuta, kes armastasid ja austasid ajalugu, keelt ja üksusteist; sõpru, kellele ebaõiglus tegi haiget; sõpru, kes järjepidevalt loovutasid verd Ohmatdõtis⁷, kuna elusid saab päästa eri viisil ja sellega saavad hakkama kõik.

Esimest korda nägin ma verd Keelemaidanil 2012. aastal. Just siis, keeleprotestidel, sain aru, et sõda on vältimatu. Just siis tekkis hirm kedagi kaotada. Kaotada need, kelle alles olin leidnud... Kuidas ma siis soovisin, et ma eksiksin. Kuid esimeste löökidega, Markijani murtud ninaluuga – ta lihtsalt seisis koos minu ja mu plakatiga „Ma armastan keelt. Ärge murdke mu südant“ – purunesid ka mu lootused...

2022. aasta märtsi lõpus sain kinnituse, et venelased on minu piirkonnast lahkunud. Ja ma läksin hüvastijätukirjade kasti välja kaevama...

---

⁷ Lühend sõnadest „охорона материнства та дитинства“ (emade ja laste kaitse). Suurim lastehaigla Ukrainas.

Minu sõpruskonnas on vist alates 2015. aastast traditsioon sõlmida üksteisega kokkuleppeid. Mul on oma sõpradega palju kokkuleppeid:

1. Ma kohustun millal iganes keetma borši või jooma kohvi (kas või keset ööd) sõbraga nr 1, aga tema kohustub alati aitama mul näitustel maale üles riputada ja mu kuivanud pintsleid õlist puhtaks pesta...
2. Ma kohustun hoolitsema sõbra nr 2 koera eest, kui ta ise ei saa seda teha, ja vastupidi.
3. Ma kohustun alati sõbra nr 3 miilitsajaoskonnast välja tirima, aga tema kohustub aitama autoga alati kui võimalik.
4. Ma kohustun alati grupile inimestele peavarju andma, aga nemad on kohustatud igal kevadel kartuli maha panema.
5. Ma kohustun võtma oma hoole alla sõbranna tütre, kui tal ei õnnestu selles neetud sõjas ellu jääda, ja samuti tema mehel, aga sõbranna kohustub vahetevahel koos minuga reisile tulema.

Mul on umbes nelikümmend sellist lepingut. Mõni neist enam ei kehti, näiteks „sõbraga nr 2“. Me täitsime lepingu tingimusi alati, aga 2022. aasta märtsi alguses võtsid venelased Kõjivi lähedal temalt elu. Ja siis venelased taganesid või põlesid ära, saabus mu sõbra ema, ja nüüd oli minu kord täita lepingu teine osa: anda edasi viimane tahe või viimased sõnad õigetele adressaatidele. Praegusel juhul tema emale. Ja seepärast seisan ma õues ja kaevan põlema pandud tehnika paksu suitsu sees selle hüvastijätukirjadega laeka välja... Ja õigupoolest ei otsi ma ainult ühte kirja. Ma otsin neljateist kirja eri sõpradelt, kes on hukkunud, nende juhustega edaspidiseks ja viimaste sõnadega, mis nad paberile panid... Järgmised kolm nädalat ma kannan neid laiali, annan üle nende lähedastele ja jagan nende valu.

Üldiselt tegin ma alati panuse oma elu peale, seepärast ilmselt tõmbasin ligi samasuguseid inimesi. Naersime koos sõpradega alati selle üle, kui võhiklikult inimesed oma sotsvõrgustikes talitavad ja üldse ei mõtle, mida nad kirjutavad. Ühele mu tuttavale aasovlasele, poeedile, keda kutsuti Skaldiks, meeldis väga selle eest kõiki maatasa teha, ta võis helistada ja öelda: „Mis pläma sa viimati oma lehele postitasid?“ Ning seejärel pikalt seletada, et jah, kahtlemata on sellel postitusel õigus olemasolule, aga teda teeb murelikuks, et hiljem pean ma kirjutama midagi sootuks teistsugust, et seda sõnumit varjutada; ta avaldas kartust, et ma jätsin kõigile endast mulje kui tühisest nukust, mitte arukast naisest. „Sa ju pole tühine!“ ütles ta mulle. „Kirjuta alati nii, et sa ei häbeneks oma viimast sõnumit ja et see inspireeriks kedagi võitlema või oma põhimõtetele truuks jääma.“

Skald pidas oma viimase võitluse 21. aprillil 2022 ümber piiratud Mariupolis. Ta langes tänavalahingutes. Tema viimane sõnum, kuupäevaga 26. märtsil, kaks päeva enne seda, kui ta läks dessandiga ümber piiratud Mariupolisse, oli selline:

*Religioon, keel, piirid, riigid
eraldavad maailma omavahel lõputult.
Kuid ainult sõda läbi pisarate, valu ja haavade
annab meile sõjamehe õiguse – elada igavesti!⁸*

Serhi Skald©

Ja Serhi elabki mu südames, minu isiklikul mälutahvilil ja minu raamaturiiulil, kus ma hoian tema Maidani-eelsete luuletuste kogumikku „Vere hääl“ („Голос крови“). Mille ta kirjutas kahasse Jura Rufiga, kes hiljem samuti hukkus... Ka need luuletused aimasid ette suurt sõda.

Ka Jura rääkis sellest, et meil ei ole õigust kõlada vaikselt ja kuidagi poolihääli. Ta rõhutas, et me peame karjuma, et meid kuuleks kas või keegi... Kuid meie hoiatusi ei kuulnud. Meenutage, kui paljudele inimestele tulid raketid Kõjivi pihta üllatusena.

Viimast korda nägin ma Jurat viis päeva enne täiemahulist sissetungi, Komu Vnõzi⁹ kontserdil. See oli minu sünnipäev, ja sel kuupäeval tunnen ma praegu alati õudust või kurbust. Sest just sel päeval 2013. aastal Hostõnõi dviri juures peksis mind esimest korda Berkut¹⁰ (kuigi siis sain ma tuttavaks ka oma tulevase kihlatuga); selsamal päeval juba aasta hiljem hakati tapma mu sõpru, ja mina pesin Kõjivi linnavalitsuses improviseeritud operatsioonisaali verest puhtaks; sel päeval lahkusid mu sõbrad Debaltsevest...

19. veebruaril 2022. aastal Komu Vnõzi kontserdil tulid kõik sel hetkel elus olevad sõbrad kokku Kõjivi klubis ühes ruumis. Kõik olid valmistunud. IGAÜHEL oli autos seljakott vormiriietusega, kuulivest, kiiver, relv – juhuks, kui sõda tabab meid lihtsalt siinsamas, kesk kontserti. Serhi ja Zorjana kinkisid mulle roosa asalea, lillepotis, kuna nad teadsid, et kõik lõikelilled tuletavad mulle meelde arvukaid matuseid. Lill oli minu Hostõnõi dviri aegade roosa bareti toonis. Mäletan, kuidas ma seisin, see pott käes, minu juurde astus Ruf ja viskas nalja: „Täpselt, me ju tähistame alati su sünnipäeva mingis sitas... Tõenäosus, et venelased ründavad täna, on kasvanud 90%.“ Me hakkasime naerma. Aga 1. aprillil 2022. aastal Jura hukkus Luhanski oblastis... Ta ütles alati, et see sõda on vältimatu; ta aina karjus sellest oma luuletustes...

Mõnikord tulistab mu mälu välja ammu unustatud mälestuse, nagu rikošetiga. Ja uuesti püüan ma arvukaid mälestuskilde, mis ilmuvad kord siin, kord seal. Vesteldes ühe juba Maidani ja Väärikuse revolutsiooni ajast pärit vana sõbra emaga, ütles ta, et tema poeg riidles temaga erkkollase jope pärast, mis tal Maidanil seljas oli. Ja järsku meenus mulle, kuidas Roma ka minu peale vihastas mu mütsi erksa värvi pärast. Juba enne Maidani oli mind

---

⁸ Религия, язык, границы, страны / Мир разделяют меж собою бесконечно. / Но лишь война сквозь слезы, боль и раны / Даёт нам право война – жить вечно!

⁹ Ukraina rokkbänd.

¹⁰ Ukraina Siseministeriumi alluvuses tegutsenud miilitsa eriüksus.

peksnud Berkut Podilis Hostõnõi dviri juures, järgmisel päeval pidin saama 18-aastaseks, nii et kiirabi ei teadnud, kas viia mind lastehaiglasse või ikkagi juba täiskasvanute omasse. Sel õnnetul päeval oli mul peas vaarikapunane barett. Ja see väike punase baretiga tüdruk (tähendab, mina!) lendas läbi kõigi telekanalite. Aga juba nädala pärast toimus aktsioon siseministeeriumi juures, kuhu ma jälle saabusin sama vaarikapunase baretiga. Ja siis Roma ütleski: „Ma näen, et elu ei õpeta sulle mitte midagi.“ Roma on olnud juba kümme aastat vangis. Temast pole mingeid teateid. Ja ausalt öeldes ei ole ma praegu kindel, kas need olid Roma, Petro või Vitali sõnad. Ma olen neid alati näinud ainult koos ja sageli pean ühe või teise lauseid ja väljendeid kõigi kolme omaks... Inimeste nimed, mu mälestuste killud, mu mälu katked...

Hostõnõi dviri sündmuste ja Maidani vahel oli palju lähedaid hetki ja elu täiel rinnal. Lisaks sellele, et töötasin kolmel töökohal, õppisin kunstiakadeemias, lõin suhteid, tegelesin ka ühiskondliku tööga: me taastasime radioloogiadisperserit, mis on ainus asutus Ukrainas, kus ravitakse vähisoodumusega lapsi. Ja just seda ravinõuandlat taheti sulgeda „ruumide kõlbmatu seisukorra“, aga tegelikult Puštša-Vodõtsja kalli maa tõttu. Nii et viimase rahuliku, Maidani-eelse suve veetsin ma seal: tegin remonti (koos sõpradega), maalisin seinu, andsin intervjuusid... Meie ühise töö tulemusena töötab see asutus siiani. Kuigi paljusid neist inimestest, kes tegid selle võimalikuks, pole enam elus, nagu näiteks Denõss, Mõško...

Sel suvel oli palju kõike. Palju ringisõitmist: koju ei ilmunud ma nädalate kaupa, kusjuures me Mõškoga (minu poiss-sõbraga, kellega me tutvusime Hostõnõi dviris) leidsime mõlemad oma hullumeelses ajakavas aega ja kohtusime regulaarselt. Oli palju tähti, lõkkeid ja kaaluta olekut vees. Oli palju armastust.

Ma eriti ei uskunud, et pärast üliõpilaste peksmist Maidanile keegi tuleb. Kui mitu korda meid oli juba selle aasta jooksul pekstud? Kui palju oli ähvardatud... Kuid see oli ainuke kord, kui ma tõepoolest eksisin, ja ma olen selle üle õnnelik. Isegi praegu, kui ma tean kõige selle hinda – Maidan võitis.

Pärast 2014. aasta 1. detsembrit oli juba ohtlik Maidanilt lahkuda. Ma tegin kõik, et mitte kuhugi minna ilma saatjata, eriti kui Anti-Maidanile ilmusid Žõlini vennikesed, kes olid juba rünnanud mõnda meie sõpra ja jagasid omadele meie fotosid. Akadeemia ei olnud sealt kaugel, aga Miša või mõni mu sõpradest alati saatis mind või tuldi mulle järele; kui ikkagi oli vaja minna koju, siis ka ainult koos saatjaga. Käisin sel ajal esmaabikursustel ja jooksin igal pool fotoaparaadiga, kuigi püüdsin pildistada nii, et näod peale ei jääks, sest üldse ei tahtnud, et keegi oleks minu foto pärast 15 aastaks istuma pandud. Detsembri lõpus tegi Miša mulle ettepaneku luua perekond. „Jah, muidugi,“ vastasin tookord. Aga saatus otsustas teisiti. Meist ei saanudki perekonda, sest tema elu lõpetas snaipri kuul. Tegelikult lõpetas see kuul rohkem kui ühe elu: tema oma, minu oma, tema vanemate ja õe oma – vähemalt.

18 päeva pärast tema vanaisa surma tegi see kuul väiksele armsale tüdrukule Tamartsjale lõplikult otsa peale.

Mul on meeles kõigi meie ühiste sõprade kurvad kutsikasilmad. Mul on meeles need abitud lohutussõnad. Mul on meeles, kuidas ma ei pidanud vastu ja lihtsalt helistasin sõbrannale, nimetagem teda Matõldaks, kes oli täiesti „teemaväline“ (hiljem hakkasin selliseid inimesi nimetama „õrnadeks“ ja olen pidevalt päästnud ennast kriisiaegadel nende roosas ja õrnas maailmas): „Matõlda, ma tean, et sul on omad plaanid, aga mul on surmlikult vaja siit minema saada. Vii mind ära.“ Matõlda oli parim variant... Ta ei küsinud midagi, lihtsalt sõitis kohale oma eliitnumbriga valge autoga, mida ei peatatud isegi siis, kui ta politsei nina all keset linna valgusfoori punase tule alt läbi kihutas. Ma teadsin, et ta on ainuke inimene, kes ei hakka mulle eriliselt otsa vaatama ja olema nii kaastundlik. Ja et ühtlasi on ta ainuke inimene, kelle läheduses „Oploti“ tüübid mulle kallale ei tule. Matõlda tõesti ei küsinud mitte midagi. Me läksime sööma, siis ma oksendasin kogu selle toidu välja ja tema hoidis mu juuksepehmast, andis mulle vett ja ütles: „See pole midagi, sa pole näinud, kui kaua ma võin kempsupotti kallistada, kui liiga palju joon.“ Seejärel läksime ostma Maidani jaoks vajalikke asju. Ostsime terve kuhja tekke, valuvaigisteid ja palju muud, aga seejärel ütles ta: „Tahan osta sulle uued riided, läki veel poodidesse.“ Nii ma elasin selle päeva üle „roosade ükssarvikute maailmas“. Ja siis viis Matõlda mind jälle tagasi minu reaalsusse, Maidanile.

Mäletan, kuidas Zorja minu peale solvus, et ma talle sünnipäeva puhul õnne ei soovinud, kuna ma „hulkusin“ kogu selle päeva... Aga ma ausalt ei mäletanud mitte midagi ja veel enam, kohe üldse ei tahtnud kedagi õnnitleda (veel väga kaua aega). Nõnda meie sõprus mõranes ja ei saanudki enam jalgu alla.

Järgmise kuu jooksul on kuus lähedase inimese surma. Seal on murtud ribad ja sõnad: „Jätke ta rahule, ta on juba surnud“; on operatsioon Kõjivi linnavalitsuses ja ohtralt verd põrandal, mida ma aina ära pühin ja kuivatan. Kogu selle lõputu õuduse juures leidsid minu inimesed aega ja võimalust mind õnnitleda. Ma ei tea, kust nad võtsid keset seda põrgulikku ööd need lilled, aga Serhi koos Andriga (kes hiljem 8. augustil 2023. aastal hukkus) kinkisid mulle valged roosid. Täpselt sellised, nagu alati kinkis mulle Miša. Ihor ja Vova tõid metallkiivri ja Snickersi, sest teadsid, milline maiasmokk ma olen. Nastja tõi krüsanteemid, Olja varrukatega teki – see sõitis koos minuga läbi kogu ida ja oli kaasas kõigil reisidel, aga praegu teenib mind esimestel soojadel päevadel õue peal mantlina. Niipea kui ilmub välja päike ja ilm läheb pisutki soojemaks, tassin ma lamamistooli õue ja mässin ennast sellesse tekki, mu koer hüppab minu juurde, ja kuivõrd see tekk on varrukatega, võin ma hõlpsalt paitada koera ja ühtlasi olla soojas. Sellised soojad päevad olid ka Vene okupatsiooni ajal. Süüa tegin ma alati õues, välipiilidil. Tulistatakse. Vaikus. Ma hoian tuld pliidi all ja praen pannkooke, keedan putru, borši, valmistan liha. Vahepeal keedan vett ja teen endale

teed. Lesin lamamistoolil mürskude vilina all. Võtan peale selle teki ja naudin tulist jooki. Isa naljatab, et ma olen nagu välja karanud maaliit „Napoleoni telk lahinguväljal“: ümberringi kõik põleb, aga mina joon lamamistoolis ettenähtud ajal oma teed.

Kuid pöördun nüüd tagasi sinna, 2014. aasta 18. veebruari öösse vastu 19ndat: minu improviseeritud esmaabipunktis on terve kuhi lilli, aga mina eemaldan kuueteistaastase poisi kintsust kummikuuli. Mul pole aimugi, miks see tema tagumikult tagasi ei põrganud, kuid fakt jääb faktiks. Võtan kuuli välja, ja tema küsib: „Miks teil need lilled on?“ „Need on mulle sünnipäevaks,“ vastan mina. „Siis jätke see kuul endale. Las kaitseb teid ja las see jääda ainsaks kuuliks teie elus,“ ütleb ta mulle seepeale. Hiljem, kahe aasta pärast, jäi mulle silma artikkel sellest poisist. Ta hukkus Donetski lennujaama kaitselahingus. Parem, kui see kuul oleks tollal jäänud talle ja kaitsnud teda... Läksin tema sotsmeedia leheküljele ja nägin hulganisti õnnitlusi...

Ma ei tea, kas teil on hukkunud sõpru või sugulasi, aga järgmiseks tahan ma teile rääkida õnnest olla pime.

Pimeolemise õnn või mittenägemise õnn on see, kui sotsmeedia tuletab meelde, et täna on ammu surnud sõbra või sõbratari sünnipäev, keda juba palju aastaid ei ole elavate seas, aga nende sotsmeedia lehekülgedel näed lademes sünnipäevaõnnitlusi. Inimesed ei keru kunagi postitusi allapoole, et näha, et see ja see suri seal ja seal, ja tema tapsid venelased.

Kohe üleval võib lugeda: „Palju õnne sünnipäevaks! Pikka ja õnnelikku elu!“ või „Õnnitlen sinu päeva puhul. Lapsi nagu tähti taevas!“ Enamik inimesi pole valmis pingutama isegi niipalju, et lugeda viimast postitust kellegi enda jaoks tähtsa inimese lehel...

20. veebruarist 2014 edasi olid surnukuurid, tõendid, tunnistused, mikrobussid surnukehadega ja teed nende kodulinnadesse, ääristatud küünaldega; „Plõne katša“ („Плине кача“¹¹), hümn, mida on võimatu laulda pisarateta, mullakämp, mis puruneb vastu kirstu... Veel edasi, uuesti Kõjiv, kunstiakadeemia ja kõik seal mind vaatamas kaastundlike nägudega. Seejärel – kiirabi, sisemine verejooks, kuu aega haiglas kinnises palatis ja keelatud toiduained saiapätsi sees – sõpradelt.

Edasi tuli juba Krimmi annekteerimine, Harkivis ja Donetskis ukrainameelsetel meelevaldustel läbi pekstud sõbrad ja loogiline otsus: asutada vabatahtlike staap, uuendada ja täiendada meditsiini- ja sõjalisi teadmisi. Algul me kogusime kõike: sokkidest esmase sõjavarustuseni, mis tundus millegi ebareaalsena. Esimesel täiemahulise sõja õhtul meenusin tänuga seda perioodi, siis, kui helistasin läbi kõik laod ja ostsin kokku kõike, mis seal oli, tühjendades kaardi kaardi järel – nii enda kui ka sõprade omad. Ma teadsin, et ma ei sõida siit kuhugi. Ma ostsin kõik, mida suutsin, esimese

---

¹¹ „Ujub pardipoeg“, Ukraina (Taga-Karpaatia) rahvalik leinalaul.

kolme päeva jooksul, seejärel lülitusin ümber lähivälismaale ja igaks juhuks andsin kaardid ja arved välismaale siirduva sõbranna kätte, kirjutades talle kõik oma paroolid, „võimaliku surma korral“.

Sellega paralleelselt, millalgi 2014. aasta aprillis rääkisin ma esimest korda elus vene keelt. Mulle helistas Miša ema, kellele olin saatnud haiglast kirja, kuna teadsin ainult vana kombe järgi kodust aadressi ja nime... Me rääkisime ja nutsime ning ma sain teada, et riik polnud talle siiani välja maksnud lubatud summat poja surma puhul... Järgmised kolm kuud võitlesin ma bürokraatliku süsteemiga ja otsisin võimalust, et teha parandusi seaduses, et saaks teha väljamakse tema poja surma puhul, kes ei olnud meie riigi resident, kuid oli esimene valgevenelane, kes hukkus meie vabaduse eest. Paralleelselt kirjutasin avaldusi politseile selle kohta, et fondid ja mõned inimesed on omastanud raha, ja jällegi kogusin oma pea kohale ähvardusi... 2014. aasta suve lõpus maksid proua Ninale raha välja kõik fondid, mis kogusid raha Maidanil hukkunute perekondadele, kuigi 2014. aasta aprilli seisuga olid nad öelnud, et see on võimatu... Nii täitsin ma Miša kõige kallima soovi - see raha tema surma eest sai korteriks, mida ta nii väga tahtis oma vanematele kinkida... Mina külastasin seda korterit vaid korra. Tema surma-aastapäeval.

Okupatsiooni teise nädala lõpus, 2022. aasta märtsis läks juba moraalselt veidi raskeks, jõuetuse tõttu. Juba kaks korda olid tulnud venelased, üks kord tulistasid aknasse üle mu pea, teine kord püüdsid mind lahti riietada, aga siis päästis mu raketirünnak. Ka kõik teised, kes viibisid kodus, olid piiri peal: isa, ema, sõbranna tütreaga.

Neis tingimustes, mis meil olid, tegime kõik ja isegi rohkem. Ma ei arutanud kunagi varianti ära sõita, sest mida kaugemale me läheme, seda lähemale tuleb sõda. Ma jäin meelega koju, et edastada positsioone sõpradele, kes olid läheduses, ja võin öelda, et me töötasime väga tõhusalt. Aga emotsioonid olid piiri peal, mu lähedased mõtlesid sel päeval juba tõsiselt võimalusele rohelise koridori kaudu lahkuda, ja hädavaevu suutsin ma nad ümber veenda. Ma ei suutnud välja mõelda midagi paremat, kui mängida „pommi“. Mul on taimeriga mängugranaat, mis „plahvatab“ eri aegadel, samal ajal kirjutasin ma kaardikestele erinevate algustega sõnu, ja me hakkasime sõnadega mängima, öeldes kaardil olevate alguste jätku, edastades „pommi“ teineteisele, et mitte „õhku lennata“. Seejärel tegime ülesande keerulisemaks ja hakkasime jooksma „pommi“ eest õue, aga siis hakati päriselt tulistama rohelist koridori, mille kaudu nad tahtsid minna. Ma varjasin sõbranna tütre oma kehaga, heitsin silmanurgast pilgu taevasse ja nägin, kuidas mürskude vahel lendab kurgede kolmnurk. Kured hoidsid oma rivi. Ja ka meie peame hoidma rivi. Tulistamine lõppes, ma viisin lapse kiiresti keldrisse ja otsisin välja telefoni, et edastada suurtükkide koordinaadid. Töötasime edukalt.

Nüüd, kümnendal sõja-aastal, täiemahulise sõja kolmandal aastal, saan ma aru, et olen väsinud, laastatud, läbi põlenud, kardan, et ma ei suuda enam kunagi rahus elada, kardan, et ei suuda enam kunagi armuda, kardan telefoni

helisemist ja seda, mida kuulen teiselt poolt toru. Ma kardan uusi kaotusi, kuigi meeleeheitlikult ei näita seda välja.

Ma olen alati oma emotsioone varjanud. Algul ei tahtnud ma ärritada vanemaid, keda ma niigi vähe nägin, ei tahtnud tekitada neile probleeme, aga hiljem taipasin midagi: rahulikkus ajab vastased hullemini marru kui emotsioonid...

Mul on alati palju mõtteid peas, aga päevasel ajal on neid kergem organiseerida. Öösel aga tulevad ootamatud kujundid ja assotsiatsioonid. Just öösel tuleb mõtteid rohkem.

Mõtted sellest, mis oleks võinud olla, mõtted sellest, mida enam kunagi ei tule, ja mõte sellest, kuidas elada edasi. Meeleeheitmõtted ja lootusemõtted. Mõnikord ma sunnin ennast muutma mõtteid meeldivateks mälestusteks.

Kõigi mu töölaudade kohal on magnettahtlid fotodega lahetest päevadest ja motiveerivad või kuratlikult naljakad laused minu inimestelt... Need fotod ja tsitaadid meenutavad mulle seda, kus me olime ja kus me praegu oleme, mida me suutsime ja mida me pole suutnud. Aga nad kõik on soojad ja helged. Ja alati motiveerivad mind liikuma edasi. Sest on fotosid, mille me tegime mõttega, et võib-olla see jääbki meie viimaseks pildiks viimasel postitusel, on fotosid, mis on saanud meie ringis meemideks, ja on üks foto südamekujuliseks joonistatud põskedega – alati kõhetu sõber, kes toitib neid sõjaväelobi peal nii, et ta ei saanud enam kiivrit pähe kinnitada, ja isegi kui see tal õnnestus, pressisid põsed rihmade vahelt välja. Ta saatis selle foto sõnadega: „Hauale pange see foto“, aga ma otsustasin situatsiooni pinget maandada, nagu Matõlda omal ajal – joonistasin ta põsed südamekesteks ja kirjutasin: „Ainult nii.“ Selsamal kuul lendas sõbra kaevikusse Lantset¹². Oli hukkunuid. Aga tema jäi taas ellu. Ma tahtsin jälle tema tuju tõsta ja kirjutasin: „Sind jälle sinna ei võetud. Seal, nagu Silpos¹³, öeldi: „Ахрана, атмена¹⁴.““ Hiljem lasi ta teha tätoka sõnadega „Ахрана, атмена“.

Mu öine unetus – see tuleb elust kinni hoidva mälu kildudest, ja hirmust telefonihelina ees, mis lõhub vaikuse ja muudab kõike.

Olen väga kaua seda teksti edasi lükanud. Sest kui ma hakkam rääkima või kirjutama midagi pikemat kui lühike postitus Facebookis, mida võib-olla loetakse ja tajutakse kui viimast tahteavaldust, kardan, et ei suuda tõkestada oma emotsioone. Kuid emotsioonid on luksus sõjas, kus tuleb säilitada külma mõistust ja aeg-ajalt „kergitada kaant ja aur välja lasta“, et mitte hulluks minna; ja jätkuvalt pidurdada kurja, tehes kõik, mis minu võimuses.

---

¹² Vene droon (varitsev õhuründemoon).

¹³ Supermarket.

¹⁴ Tähendab, et midagi jääb ära.

Just „kaane kergitamiseks“ korraldan ma „roosade üksisarvikute päevi“. Ma panen selga kõige ilusama kleidi ja jalga kotsakingad, lähen kinno, rulluiskudega sõitma, teatrisse, kohtun erinevate sõpradega, me sööme palju, naerame ja sekka nutame või nutame ja naerame ühekorraga, nii et möödujad hoiduvad meist kaugemale...

Aga väga hoiab mind joone peal ka liikumine, tegutsemine ja kättemaks. Kõik, mida ma praegu oma veidi rohkem kui kümneaastase kogemuse põhjal tean – see on, et hõivatud inimesel pole aega depressiooniks. Seepärast võtan ma oma õlule alati maksimumi. Maksimum tööd, maksimum vabatahtlikku tegevust, maksimum abistamist, maksimum sissetulekut, maksimum elu ja maksimum kättemaksu.

Ajuti tahaksin ma olla lihtsalt inimene, ilma tahtejõuta, tahaksin olla sündinud ilma üliarenenud õiglustundeta, aga ma heidan need mõtted järsult eemale. Ma ei tahaks jääda üksinda õnnelikku nähtamatusse. Üksindus on palju hirmuäratavam kui tõde ja otsusekindlus. Aga vaikusehetkedel muutun ma veeks, mis lihtsalt voolab. Minu elus on juba olnud selline jõgi: kui kõik minu inimesed, kes tahtsid, demobiliseerusid ja ma sain natuke hinge tõmmata ja vähemalt mõnevõrra 2017.–2022. aastate maksimumrežiimi välja lülitada. Siis ma lihtsalt ujusin vooluga kaasa: reisisin palju, töötasin tublisti, avasin oma stuudio ja tegelesin igapäevaste asjadega, mis mulle väga meeldis. Siis avasin oma südame uuesti...

Loodan, et kunagi tuleb jälle aeg, kui ma suudan ujuda rahulikult koos vooluga... Aga praegu pean ma olema kivi. Selline, mis muudab vee liikumist ja loob kaosesse korda.

HALÖNA
TÖŠTŠENKO

Halõna TÕŠTŠENKO

on sündinud Donetski oblastis Kostjantõnivkas. Lõpetas seal algkooli, seejärel kolis tema perekond Kramatorskisse, kus nad ostsid maja. Et maksta maja ostuks võetud laenu, sõitsid nad Irkutski oblastisse raha teenima. Seal omandas Halõna keskariduse ja 1979. aastal pöördus tagasi Ukrainasse.

Tööelu alustas ta Novokramatorski masinaehitustehases, tehes rasket tööd 9. mehaanikatsehhis – värvis seestpoolt mahuteid. Seal tutvus oma tulevase mehega. Hiljem läks teise tehasesse, kus töötas salajaste dokumentide paljundamise osakonna juhatajana.

1983. aastal sündis tütar. 90ndatel, kui enamikust tehastes ei makstud palka, asus tööle kaubanduses. 2010. aastal sai tema mees metallurgiatehases selgroovigastuse, mille tagajärjel 2013. aastal suri. 2014. aastal sai proua Halõna okupatsiooni tunnistajaks, sattus mitu korda tule alla ning jäi imekombel ellu. Et sõja eest pääseda, otsustas ta koos tütre perega rindepiirkonnast lahkuda. Nad ostsid Kõjivi lähedal asuvas külas maatüki ja kaheksa aastat ehtasid oma maja. Just selles majas elas Halõna üle kuu aega okupatsiooni, kuritarvitamise ja piinamise. Juba pärast okupatsiooni lõppu liitus proua Halõna organisatsiooniga SEMA Ukraine, et rääkida maailmale venelaste sõjakuritegudest.

Minu sees on külm, kõva jää. Ajab iiveldama. Nüüd ma tean, kuidas näeb välja õudus. Kui palju päevi, kuid või aastaid pidi mööduma, et ma seda teada saaksin. Kui mu teadvuses toimus esimene ümbermõtestamine „enne“ ja „pärast“ vahel, arvasin ma, et enam hirmsamaks minna ei saa. Seda lihtsalt ei saa olla. Ma eksisin. Kuid alustan algusest.

2014. aasta algus kriipsutas maha kõik, mida ma selleks hetkeks olin oma elus saavutanud. Vene väed okupeerisid Slovjanski linna ja meie Kramatorski.

Tänavad olid täis mitte minu riigi kaitsjaid, vaid Vene okupante. Inimesed jäid silmitsi nende lurjuste ja bandiitidega, kes tulid alistama mind ja kogu mu riiki. Iga okupatsiooni all elatud päev hämmastab mind aina rohkem. Kõik mu tuttavad, kes veel eile tõstsid klaasi minu terviseks, jagunesid kahte leeri, ja mina seisin hämmeldunult kuskil seal keskel ega suutnud seda kõike uskuda. Absoluutne anarhia, mis linnas valitses, tekitas inimeste vahel arusaamatusi ja viha, õhutas üksteise vastu vaenu. See oli täieliku hullumeelsuse aeg. Tundus, et kõik on natuke peast segi läinud. Vene okupandid tulistasid pidevalt bussipeatusi, koole, elumaju, kuigi püüdsid kohalikke veenda, et tulistab Ukraina sõjavägi.

Vene sõdurid tundsid ennast väga vabalt. Vahel võis näha, kuidas sõitis kohale auto, nad tulid sealt välja ja sisenesid mõnda trepikotta. Mõne aja pärast vedasid nad välja selja taha seotud kätega noormehe ja sõitsid minema. Inimesi, kes sel kombel kaasa viidi, ei nähtud enam kunagi. Aegamööda hakkasid Vene okupantide ümber kogunema kollaborandid, kes ootasid ühtlasi NSVL-i taassündi. Sellisel taustal said inimesed, kes veel eile olid sõbrad, hetkega vaenlasteks. Ja just see jagunemine inimeste vahel viis nn referendumini ja ebaseadusliku „DRV“ loomiseni. Sellal lohutas mind lootus, et minu kõrvale on jäänud neid, kes sellega ei nõustu. Nii hakkasid omad kokku hoidma.

Seega, elu oli täis hirmu. Ühel päeval, meile kõigile ootamatult, jätsid Vene okupatsiooniväed meie linna maha ja liikusid Donetskis ja Horlivka suunas. Sel hetkel hakkas justkui kergem hingata, aga mitte kauaks. Uuesti hakati linna mürskudega tulistama, juba Donetskis ja Horlivka poolt. Paljud Kramatorski elanikud hakkasid oma kodudest lahkuma ja ära kolima. Tõllal levisid rahvas seas jutud, et okupandid tulevad kindlasti tagasi, et jätkata nn DRV rajamist.

Otsus lahkuda jõudis ka minu pereni. Järjekordses Kramatorski tulistamises 10. veebruaril 2015 hukkus palju inimesi. Üsna minu lähedal sai surma tuttav perekond – naine ja mees. Arvan, see oli viimane piisk. Nii otsustasin koos perega jätta kõik maha ja otsida edasiseks eluks ohutu koha.

Me ei mõelnud kaua, jõudsimel otsusele, et meie Ukraina südame, Kõjivi linna lähedal oleme kaitstud. Kõige maalilisemad linnad Butša, Irpin ja Dmõtrivka asula võlusid meid oma maastikuga. Seal ostsime maatüki, seal hakkasin koos perega uut elu üles ehitama. Nagu öeldakse, nullist.

On selline ütlus, et ei saa astuda kaks korda samasse jõkke. Tuli välja, et saab. Ja veel suurel hulgal juua seda vett.

Kõigi nende pikkade aastate jooksul olime peaaegu valmis ehitanud uue maja. Aga meie uued plaanid ja unistused purunesid hetkega. Jälle.

Plahvatused 2022. aasta 24. veebruaril kell viis hommikul tulid täieliku ootamatusena ja kohutava õudusunenäona kogu mu perele ja kogukonnale, kus me elasime.

Plahvatus plahvatuse järel. Maja värises. Aknad kummusid võimsatest helidest. Üle katuse lendasid punaste tähtedega sõjalennukid.

Jälle hirm, pisarad... Elektrit pole, side on halb. Sedakorda oli meile kõigile kohe selge, et on alanud täiemahuline Vene-Ukraina sõda. Siiski ei tahtnud aju jälle kõige halvemale mõelda. Me otsustasime perekonna päästa – otsustasime lahkuda koos naabritega. Aga üldse ei teadnud, kuhu minna.

Lapsed koos tütretütrega hakkasid ruttu korjama kokku mingeid asju, nutsid, nad ei osanud arvata, mida peaks kaasa võtma. Mina oma asju ei pakkinud. Tütar nägi seda ja hakkas minuga pahandama. Kuid minu vastus oli kindel: „Ma jään koju.“

Kuni viimase minutini ei tahtnud ma isegi mõelda, et Kõjivi lähedusse jõuavad Vene sõdurid. Seekord oli mul kahju taas kõik maha jätta. Ma ei suutnud sundida ennast lahkuma kohast, kus me olime unistanud rahulikust elust, kus olime oma elu korraldanud, kus iga tellis oli oma kätega laotud, kuhu olime istutanud puid, põõsaid ja lilli.

Teinud lastele enne teeasumist ristimärgi, jäin üksi.

Lakkamatult kõlasid plahvatused, aja jooksul aina valjemini. Olin üksi kodus mitu päeva. Seitsmendal märtsil oli sõjatehnika mürinat kuulda üha rohkem, ja kui kaheksandal aknast välja vaatasin, nägin tankikolonni, mis suundus minu maja poole. Iga tankile oli valge värviga joonistatud V-täht. Mu käed ja jalad läksid külmaks. Aju konstateeris: „See on kõik. Sinuga on lõpp.“

Nad sõitsid minust mööda ja peatusid naabermaja juures. Saabus öö, õues oli pakane. Ka majas oli külm, sest ma polnud ammu kütnud. Und ei olnud üldse. Talumatus ootuses, et sünnib midagi halba, tundus see öö mulle lõputu. Nii ma siis lugesin palveid, kordasin neid mitu korda, nagu mantraid. Ja jõudis kätte külm hommik.

Mu akende ees olid kardinaad ja rulood. Sel hommikul jooksin ühe akna juurest teise juurde ja piilusin läbi pragude, ega nad ei tule minu järele. Aeg oleks minu jaoks nagu täiesti peatunud.

Siinsamas meie tänavatel lõhkesid mürsud, kuulsin pidevaid automaadi- ja kuulipildujavalanguid. Nägin, kuidas venelased läksid gruppides eri naabermajadesse. Lõpuks, nagu öeldakse, tuli ka minu tund. Mitu sõjaväevormis noort meest, kelle kiivritele olid kinnitatud oranžid-mustad paelad, kõndisid otse minu maja poole.

Sel hetkel lendas mu silme eest mööda kogu mu elu, nagu filmis, alates lapsepõlvest. Ma mõistsin, et surm ise tuli mu õuele.

Meie värav oli kinni. Nad hakkasid valjusti sellele taguma. Ma seisin nagu kivi ega saanud paigast liikuda. Jalad olid nagu tellissambad. Siis hakkasin taipama, et nad tulid minu juurde ja ma pean ise neile vastu minema.

Vaevu jalgu liigutades läksin ja tegin värava lahti. Minu ees seisis hambuni relvastatud okupandid. Ma ei pidanud vastu ja hakkasin nutma. Anusin, et nad mind ei tapaks.

Nende komandör ei pööranud mulle mingit tähelepanu ja andis käsu maja ja õu läbi otsida. Juba majas, kui nad nägid tubade seintel mu laste ja lastelaste fotosid, hakkas see komandör minu peale karjuma ja nõudis, et ma talle jalamaid ütleksin, kus on maja kelder ja kus on praegu mu omaksed.

Ma nutsin, vastasin, et meil pole mingit keldrit ja et kõik on ära sõitnud.

Venelased käisid kõik toad läbi, tuulasid kappides, tuhnisid kõigis voodites, keerasid kõik pahupidi. Komandör hakkas uuesti karjuma. Ta tahtis teada, miks on kõik lahkunud. Ma ütlesin, et on alanud sõda ja inimesed päästavad oma peresid. Siis ta katkestas mind põlglikult:

„Vaata ainult neid tobusid. Meie tulime neid natside käest päästma.“

Ma ütlesin, et pole meil mingeid natse. Aga sellega ajasin komandöri veel vihasemaks ja ta käratas jälle minu peale:

„Jää vait, vana loll!“

Kui nad olid kõik segi pööranud ja kedagi ei leidnud, hakkasid nad majast lahkuma. Keelasid mul minna isegi õuele. Üks neist käskis mul joonistada valge värviga tara peale V-tähe. Ma keeldusin kategooriliselt, ütlesin, et ei tee seda, sest siis võivad mind tappa juba omad. Ja siis virutas ta mulle vastu õlga ja ütles, et nüüd on nemad – omad.

Ühtegi tähte ma oma tarale ei joonistanud. Kui Vene okupandid viimaks lahkusid ja ma majja üksi jäin, hakkasin jälle värisema. Ma kartsin, et saan südamerabanduse. Ja võtsin mingit rohtu. Siis hakkas aegamööda tagasi andma, hoog hakkas vaibuma. Aga seda polnud kauaks. Kuigi mul oli palju riideid seljas, isegi müts oli peas, hakkas jälle väga külm.

Päev oli lõpukorral. Endiselt kostsid plahvatused. Jälle öö ja pimedus. Ma istusin nurka maha, mässisin end teki sisse ja püüdsin tulutult sooja saada.

Lugesin kottpimeduses jälle kõiki palveid, mida teadsin, ja palusin Jumalat, et ta aitaks mul ellu jääda. Mõne aja pärast sain aru, et mingi tekk mind külma eest ei kaitse. Siis lootsin sooja saada mööda pimedaid tube kõndides.

Tundsin talumatut külma ja hakkasin jälle värisema, aga miskipärast ei tundnud ma üldse oma keha. Nagu oleks mööda maja kõndinud mu luukere, mille sees on suur jääkamakas. Sellest talumatust külmast läks mul süda pahaks. Ikka ja jälle jõudis mulle kohale, et just niimoodi näebki välja õudus. Seesama õudus, mis mind siis valdas. Sest iga minut ootasin hirmuga, mis saab edasi.

Hakkas koitma... Sain aru, et ma pole juba mitu päeva midagi söönud ega joonud, aga polnud ka vähimatki tahtmist.

Möödus mitu päeva, ma neid ei lugenud. Kogu selle aja ma vaatasin akendest, piilusin pragude vahelt. Nägin, kuidas Vene sõdurid tassisid teistest majadest erinevaid asju oma staapi: küll süles, küll inimeste kohvritega, küll aiakärudega, mis naabrite majades olid. Iga päev sõitsid nad oma tankidega minu majast mööda, ja iga kord oli neil kaasas lõhkekehi, mida nad viisid Irpini või Zabutštšja küla poole, kus nad pidasid oma lahinguid. Väljas oli pakane, meie liivane pinnas muutus nende raudsete roomikute all täielikuks tolmutormiks. Nad panid endale näo ette meditsiinilised respiraatorid või tõmbasid kampsunikrae silmini, sest hingata polnud midagi.

Ja äkki ma näen, kuidas kaks Vene sõdurit (üks pikk, teine lühike) ronivad üle mu aia minu õue. Mõlemal seljas snaipri varjevärvi riietus, käes suured sihikutega vintpüssid. Minult luba küsimata nad lihtsalt sisenesid majja ja läksid põõningule, sest meie majal oli kaks katuseakent. Nad ei jäänud sinna kauaks. Siis väljusid ja sõnagi lausumata ronisid uuesti üle aia ja läksid naabermaja juurde. Rohkem ma neid ei näinud. Kogu selle aja seisin ma paigal nagu soolasammas ja kartsin end liigutada. Mu lakkamatu õudustunne segunes pisarate ja iiveldusega. Oli tunne, et aeg on täiesti tühi.

Hoolimata pidevatest plahvatustest valdas mind ränkraske vaikus – nii tihke, et näis, et kui võtta kirves ja riputada see õhku, jääks see sinna rippuma ega kukuks maha. Sellel kohutaval ajal, olles kogu aeg üksi, võtsin ma, et mitte hulluks minna, kätte palveraamatu, käisin mööda tube ja karjusin täiest kõrist. Lugesin üksteise järel läbi kõik palved. Seda hakkasin ma tegema iga päev ja öösel taskulambiga. Ja ainult nii hakkas mul justkui natuke kergem ja see kohutav külm hakkas tasapisi taanduma.

Järgmisel hommikul astusid jälle kaks relvastatud Vene võitlejat, kampsunikraed silmini üles tiritud, hoogsal sammul minu aia poole. Ühe hetkega haaras mind mõte, et see on juba kindlasti minu lõpp. Üks neist peatus värava juures, aga teine sisenes majja nagu omanik ja ütles, et vaatab selle üle. Ma vastasin, et siin juba olid nende sõdurid ja vaatasid kõik üle. Aga tema ei reageerinud mu sõnadele kuidagi. Kõndis aeglaselt toast tuppa. Silmitses kõike ümberringi. Kogu selle aja hoidis ta käes mingit suurt

relva. Vaatas mu perekonna fotot, küsis, kus on teised naised ja miks nad põgenesid.

Aga seejärel tuli ta lähemale ja puudutas mind oma relva otsaga:
„Võta riidest lahti.“

Ma hakkasin nutma ja palusin, et ta mind ei tapaks.

Aga tema käratas veel valjemini:
„Riided seljast, või läheb veel halvemini.“

Pikka aega kütmata majas oli viis kraadi sooja. Ma hakkasin aeglaselt lahti riietuma. Ta karjus: „Kiiremini, või tapan ära.“

Jätsin oma riided keset tuba põrandale. Mulle jäi selga ainult aluspesu. Ta tõukas mind uuesti oma metallist püssiga ja käskis kõik ära võtta. Palusin läbi pisarate, et ta ei puutuks mind. Ütlesin, et ta on nii noor, võiks olla minu poeg või pojapoeg... Siis aga järsku nägin ta silmi. Ta pruunid silmad olid täis suurt rõõmu, sealt paistis sulaselge triumf sellest, et ma alistun talle, seisan tema ees täiesti alasti.

Ta lõi mind oma relvaga vastu kogu keha, siia-sinna, aga seejärel hakkas mind vedama mööda tube. Ma tundsin jälle, et kohe ütleb mu süda üles. Värisesin üle kere, kuigi külma ei pannud ma enam üldse tähele. Ta lükkas mu oma püssiga majast välja. Kui me jõudsimme terrassile, siis see teine, kes seisis värava juures, nägi mind alasti ja üleni pisarais, ning jooksis ruttu minema. Ja ma jäin elajaga kahekesi. Külma metallist relvaga torkides ajas ta mind ringi ümber maja ja siis suunas uuesti tuppa, kus ma olin lahti riietunud. Ühe käega hoidis ta ikka veel relva, aga teisega tõukas mu jalast kinni hoides diivanile. Ma värisesin üleni. Nutsin. Ma anusin seda mitte teha. Aga tema muudkui ähvardas mind tappa.

Siis pani ta relva kõrvale ja hakkas ära võtma rihma, mille küljes olid granaadid ja padrunisalved. Haaranud mul jalgadest kinni, hakkas ta mind paiskama kord põrandale, siis jälle diivanile. Tundus, et see kestab terve igaviku. Ta käitus nagu raevunud metsloom ja hakkas siis oma pükse alla laskma, ikka muudkui hoides ühe käega mind jalast...

Kui kõik läbi sai, pani ta riidesse, võttis oma relva ja läks minema. Kõik, mida ta plaanis, oli tehtud: ta vägistas ukraina naise. Ja tegi seda sügava tundega oma võimust. Toast väljudes ähvardas ta mind, et ma ei tohi majast kuhugi minna, ütles, et ta peab mind silmas. Ja ta tapab mu jalamaid. Ma uskusin teda.

Oma füüsilise ja moraalse valuga üksi jäädes sain ma aru, et sellises olukorras, külmas majas, kus puuduvad elementaarsed hügieenitarbed ja soe vesi, tuleb mul nüüd kuidagi edasi elada.

Mõne aja pärast tundsin, et mul tõuseb palavik. Oma väheste ravimite seast leidsin mõned antibiootikumid. Võtsin need kõik sisse.

Päevad läksid. Palavik kord tõusis, kord langes. Valu oli väljakannatamatu. Elementaarne tualetiskäik sai minu jaoks iga kord õuduseks. Lahingud ümberringi jätkusid. Plahvatused, millega kaasnes must suits, olid aina hirmsamad. Mul polnud mingit arusaamist, kui kaua ma pean elama koos nende vene elajatega. Oli vaja end millegagi tegevuses hoida, nii võtsin kätte oma poolelijäänud tikitud pildi ja järgmistel päevadel tegin selle valmis, rist risti haaval.

Olen alati armastanud rahvakunsti ja ristpistes tikkimine oli mu lemmiktegevus. Nendel rasketel päevadel sai tikkimine minu jaoks veel ka ravimiks. Vahel mõtlesin sellest, et kui minuga järsku midagi juhtub, on mu lemmikpilt valmis ja jääb kellelegi minust mälestuseks.

Mõtted läksid segi, muundusid. Need olid erinevad. Vahel täiesti halvad, vahel aga lootusrikkad.

Kirjutasin toas akna juurde kardina taha pliiatsiga oma vägistamise kuupäeva. Lootuses, et keegi näeb, kui mina nii kaua ei ela.

Akendest välja vaadates nägin omanike poolt hüljatud koerte karju. Nad olid juba nälginud ja hakkasid üksteist sööma. Nende urisemist ja ulgumist oli kuulda isegi majas. Samal ajal käisid metsa taga, küla pool, kõvad lahingud. Mul polnud aimugi, mis seal toimub.

Ühel päeval märkasin, et kõik Vene sõjaväelased hakkavad kiiresti end kokku korjama. Pöörasid kogu oma sõjatehnikal otsa ringi, istusid peale, rivistusid minu tara lähedal ühte kolonni ja hakkasid liikuma Zabutštšja küla poole. Mõned viimase tanki sõdurid tõid kanistri ja panid naabermaja, kus varem oli nende staap, põlema. Enne olid nad ajanud sinna kõik koerad, kes tänavatel ringi jooksid. Osa koeri lihtsalt lüüakse tankidega.

Ma vaatasin seda kõike ja ulgusin nutta. Mitte milleski süüdi olevate koerte pärast, maja pärast, mille oli ehitanud ja milles varem elas lahke perekond kahe lapsega. Jumal tänatud, mõtlesin ma, et nad lahkusid koos minu lastega ja ei pea praegu nägema, kuidas nende kodu põleb.

Pärast seda, kui nad minema sõitsid, saabus mõneks ajaks vaikus. Ma läksin välja, oma õuele. Otse meie maja kohal oli päike! Ja taevast otsekui avanes. Ja selline soe, ere kiir murdis pilvede vahelt läbi – nagu oleks teda valgustanud

võimas latern. Siis ma mõtlesin: see on Jumala märk mulle, et kõik läheb hästi.

Seisin õues ja vaatasin seda valguskiirt, kui kostis jälle sõjatehnika roomikute kolinat. Ja esimene prahvatus majade pihta. Jooksin otsekohe sisse. Samal hetkel avati kohutav tuli kõigi majade pihta ümberringi. Samuti meie maja. Ja see oli tõeline põrgu.

Seisin end vastu seina surudes ja karjusin. Oli väga õudne. Kõik ümberringi varises ja plahvatas. Katus kukkus sisse, aknad purunesid, üks kild tungis läbi seina. Ma sain aru, et sama toimub praegu ka naabermajadega.

Mõne aja pärast saabus täielik vaikus. Tundsin, et tahan väga midagi sooja, lausa kuuma. Tegin tuld ja keetsin endale teed. Jõin ära mitu tassi. Lõpuks saabus õõ, kuid ka see oli täiesti vaikne. Kogu aeg kuulatasin iga krabinat. Kogu mu keha valutas. Tundsin õudust.

Järgmisel päeval, kui välja läksin, nägin kopterit, mis tiirutas meie tänavate kohal. Jooksin kohe majja peitu. Arvasin, et need on jälle venelased. Siis kopter kadus. Aga ma ei kujutanud ette, mida edasi teha. Kuidas pääseda arsti juurde? Polnud sidet ega elektrit, kuna venelased lasid kõik liinid õhku. Ümbruskonnas polnud ühtki inimest.

Veel päev hiljem nägin aknast, et põlenud naabermaja juures on mingid sõjaväelased. Ja mul hakkas jälle väga õudne. Vaatasin neid tükk aega läbi taras oleva prao, kuni nägin kiivriga meest, kelle rinnal oli ingliskeelne kiri „Press“. Siis ma mõtlesin, et venelased filmivad midagi kaameraga. Aga järsku tundus mulle, et ma kuulen meie ukraina keelt. Sees läks korraga soojaks.

Läksin oma õuest välja ja kõndisin aeglaselt nende inimeste poole. Kui lähemale jõudsin, haaras mind kirjeldamatu rõõm. Ma ootasin omad ära! Ma jäin ellu! Sel hetkel oli see kõik nagu muinasjutt.

Mind küsitleti palju kõige kohta ja ma palusin arstiabi. Mulle öeldi, et ma lähleks koju, öeldi, et hiljem keegi tuleb minu juurde. Sellises olukorras jäin üksi koju kuni 11. aprillini 2022. Siis viimaks sõitsid kohale meie Ukraina eriteenistuse esindajad, ma andsin tunnistusi kogu selle perioodi kohta, mis ma olin okupatsiooni all.

2022. aasta kevad oli väga külm. Aga nii oleks tahtnud soojust. Ma aina ootasin, vaatasin oma noori puid, ootasin õitsvat aeda. Ja siis ühel päeval ma lõpuks nägin, kuidas hakkasid tärkama rohelised võrsed. Siis saabus juba suvi, kuid kõik lootused rahulikule elule haihtusid pärast õudseid uudiseid

selle kohta, mida olid Vene väed saatnud korda okupeeritud linnades ja külades. Uudised suure hulga tsiviiliskute tapmise, julma piinamise ja vägistamise kohta ei lakanud. Mul oli raske endale teadvustada, kuidas saavad inimesed midagi niisugust teha.

Seejärel viis elu mind kokku naistega MTÜ-st SEMA Ukraine, kes tegid mulle ettepaneku nende ühinguga liituda. Ütlen ausalt: algul olid mul kahtlused, kuid hiljem nende tegevus innustas mind. Kõik need naised räägivad. Nad püüavad erinevate meediakanalite ja teiste riikide ajakirjanike kaudu levitada tõde meie riigi kogemusest Vene-Ukraina sõjas. Kõik need naised on samuti kannatanud, kuid ellujääjad. Kõigil meil on väga raske kõneleda sellest, mida me oleme pidanud üle elama, kuid me oleme koos ja toetame üksteist. Minu ümber on tekkinud palju uusi häid inimesi, kes innustavad mind edasi elama.

Ma olen Jumalale tänulik selle eest, et kogu mu pere on elus ja terve, et ma saan tegeleda oma armsate taimedega, tikkida oma pilte. See rahustab mu südant ja annab lootust, et kõik koos me alistame vaenlase ja koos tõstame oma riigi varemetest, ehitame selle uuesti üles, et näha seda vaba ja õitsvana, nagu ta on alati olnud. Sest me oleme ukrainlased, me oleme väga tugevad ja kogu maailmas pole meile võrdseid.

LJUDMŌLA
BĪLENKA

Ljudmõla BILENKA

on sündinud Bukovõnas, üles kasvas Žõtomõri oblastis. Lvivis omandas matemaatiku-programmeerija elukutse. 1980. aastal suunati nad koos abikaasaga noorte spetsialistidena Kõjivisse – Ljudmõla asus tööle riikliku standardiameti arvutikeskusse, tema abikaasa tehasesse Etalon.

Nende poeg Roman lõpetas ülikooli juristina majandusõiguse alal, kuid 2014. aastal läks Ukrainat kaitsma. 27-aastaselt langes ta vangi. Tema saatuse kohta sai Ljudmõla nende pea-aegu kümne aasta jooksul mitmesugust infot – algul oli ta Doni-äärses Rostovis haiglas, seejärel ilmselt sealsamas eeluurimisvanglas, hiljem tulid teated Lefortovo kohta. Romani ja teiste vabatahtlike üle peeti Venemaal kinnine kohtuistung. Pärast kohtuotsust ei õnnestunud teada saada karistuse kandmise kohta, alles 2021. aasta sügisel ilmus info, et Romani peetakse kinni Rostovi oblastis Novotšerkasski 14. koloonias. Ent alates 2022. aastast ei tea Ljudmõla taas, kus tema poeg on.

Nüüd tegutseb ta aktiivselt organisatsioonis Lootus («Надія»), osaleb aktsioonide korraldamises, suhtleb teiste vangide ja teadmata kadunud isikute perekondadega ning pakub neile tuge.

Koondan mõtteid, et rääkida teile oma Romanist – minu armastatud pojast, nii omasest ja lähedasest, ja samal ajal nii kaugest – peaaegu kümne aasta kaugusest –, et ma kardan, et ei tunne teda enam ära pärast vaenlaselt haavata saamist, vangistust, aastaid kestnud kannatusi, külma, nälga ja piinamist.

Ma palun oma südant, et ta ei peatuks, et ta võitleks, võistleks lõpuni. Ma pean vastu, ma suudan, ma leian üles, ma palvetan, ma saan ta tagasi. Nii veenan ma ennast iga kord, kui meelega tarretab keha, ajab mõtted sassi ja võtab ära lootuse. Sajad unetud ööd. Nagu libe madu roomab minusse loomaliku hirmuna ängistus, ja seda ei saa kuidagi ära hoida ega minema ajada, seda täitmatut ei saa ümber veenda ega aita keelitamine. Ainult pisaratega saab seda välja nutta, jõuda viimse piirini, kurnatuseni, täieliku tühjuseni, ja alles siis tuleb lõpuks uni. Nagu unustus. Aga hommikul põletab mõte, et võib-olla just selsamal hetkel juhtus temaga midagi kohutavat ja minu hinges valutab tema valu.

Ma nii ootasin tema ilmaletulekut. Unistasin, kuidas temast kasvab tõeline mees. Selline oli mu vanaisa Lavro: lahke, tark, armastav, äärmiselt taktitundeline. Oma nooruses tundsin ma temast nii väga puudust. Mu isa ja ema õppisid ning töötasid ja mina olin palju haige. Seetõttu viidi mind kümnekuise beebina külasse minu harukordselt lahkete vanavanemate Lavro ja Ksenja juurde, et ma saaksin seal värsket piima ja ümber oleks puhas õhk. Ma armastasin neid üle kõige. Eriti vanaisa, tema kirjuid plastiliinist pörsaid, mida ta voolis mulle kümnete kaupa, tema lugusid. See oli tema, kellelt sain koolieelses eas teada, kuidas tema „põld“ kolhoosi võeti. Veel hiljuti kasvas küla taga kõrge metspirnipuu, mille istutas mu vanavanaisa lov. Hövko Bulava – külas kutsuti teda nii, kuna ta pärines kasakatest. Hea peremees ja tark isa. Viis ta poega ja neli tütart said hariduse. Kolm tema poega represseeriti. Jumal andis mulle poja, kes on isegi väliselt sarnane oma vanaisaga. Ma nautisin meie ühise aja iga päeva, kuna poeg kasvas üles teadmisjanulise, õiglase, sõbralikuna, jumaldades oma vanemat õde, keda õrnalt nimetas väikeseks emaks. Temaga ei olnud kunagi mitte mingeid probleeme. Küllap seetõttu, et ma lasin tal lihtsalt kasvada sellisena, nagu ta meie juurde tuli: helge, siira ja rõõmsameelsena.

Kolmeaastaselt teadis ta peast Oleksandr Olessi¹⁵ „Vürstide Ukrainat“ („Княжа Україна“) ja hiljem luges palju Ukraina ajaloo kohta, Javornõtskõid¹⁶, õppis tundma vabadusvõitluse ajalugu. Me toetasime tema huvi igati, kuna meie perekonnal oli ka omaenda võitluslugu.

Mu isa (Romani vanaisa) vanemat venda piinasid rumeenlased 1936. aastal osaluse eest Tšernivtsi linnas Ukraina Ševtšenko ühingu. Tema viimased

---

¹⁵ Ukraina kirjanik (1878–1944).

¹⁶ Dmõtro Jarovnõtskõi (1855–1940) – Ukraina ajaloolane, kodu-uurija, arheoloog, etnoloog, folklorist, leksikograaf, kirjanik.

sõnad hukkamisel olid: „Kuigi mind pole – Ukraina on.“ Minu ämma (Romani vanaema) esimene mees hukkus 1947. aastal koos oma kaaslastega Ternopili oblastis peidikus. NKVD-lased viskasid nende pihta granaate ning sugulased ei saanud nende lõhki rebitud kehasidki matta: kartsid, et saadetakse Siberisse laagrisse.

Meie lapsed teadsid neid lugusid väiksest peale. Nad olid koos meiega esimestel demonstratsioonidel sõltumatuse eest.

15-aastaselt otsustas Roman minna õppima juurat. Mäletan, kuidas ta palus oma vanaema mitte enneaegu surra, veel elada. Kinnitas, et nad muudavad riiki: pensionäridele tulevad väärivad pensionid, ehitatakse üles tugev, rikas ja vaba Ukraina. „Svobodast“¹⁷ sai talle mõttekaaslaste ühendus, koondunud ühtse idee ja ühtse eesmärgi ümber – ehitada üles kauaigatsetud sõltumatu riik.

2013. aasta sai proovikiviks nii meie perele kui ka kogu ühiskonnale: ukrainlased otsustasid oma perede, oma laste ja lastelaste, oma ajaloo, oma keele ja oma kultuuri tuleviku. 28. novembril oli Roman esimeste seas, kes arreteriti Maidanil Janukovõtši võimule vastuhakkamise tõttu.

Mäletan seda päeva kuni viimse üksikasjani ka veel täna.

Ma olin tööil. Kell 15.13 helistas Roman. Ta jõudis kiiresti öelda: „Mind võtsid kinni erariides inimesed. Poisse ma hoiatasin.“ Otsisime koos Romani isaga poega Ševtšenko rajooni siseasjade osakonnast, aga leidsime ta eeluurimisisolaatorist. Nagu me hiljem teada saime, viidi meie poeg algul „vestlusele“ tavalisse garaaži, ja ainult tema parteikaaslastest sõprade aktiivne sekkumine päästis tollal tema elu ja tervise. Ševtšenko rajooni kohtus kiiruga kokkuklopsitud kohtuasja põhjal võttis kohtunik (kes on ametis siiani, Vitali Mõhhailovõtš Tsõkkitš) vastu otsuse: „60 päeva Lukjanivka eeluurimisvanglas.“ Romani süüdistati selles, et ta olevat justkui pühapäeval, 25. novembril kell 00 ja 5 minutit lasknud balloonist gaasi näkku kohtutäiturile, kes tegi miitingulistele teatavaks kohtuotsuse, et Euroopa väljakult tuleb telgid eemaldada. Karistuseks nõuti seitsmeaastast vabadusekaotust. Kõige metsikum selle olukorra juures oli see, et nimelt tolsamal 25. novembril, pühapäeval, olime me koos Romaniga kodus, lõikusime köögis vinegretiks juurvilju ja ajasime kaua ja usalduslikult juttu. Minu tunnistustel polnud tähtsust.

Kahe nädala pärast, 13. detsembril 2013 lükkas advokaat Mõkola Mõkolajovõtš Sirõi apellatsioonikohtus suure hulga faktide abil, väga argumenteeritult kõik süüdistused ümber – ja Roman lasti vabaks.

---

¹⁷ Ukraina rahvuslik-konservatiivne partei.

Iljiti monument lamas juba asfaldil. Tema kõrgus Maidan kogus hoogu, mehistus ja sai täiskasvanuks. Roman ei ilmunud koju nädalate kaupa. Me kohtusime ainult Maidanil. Ja et ta võiks mind kirevast rahvahulgast kiiresti üles leida, ostsin endale erekollase jaki. Mäletan, millise vastuvaidlematu tooniga keelas ta mul seda enam kunagi selga panna: „Sa oled selle jakiga nagu latern.“

Ma korkisin tagaplaanil segupudeleid kinni, kuhjasin kive, täitsin barrikaadide tarvis kotte lumega. Vaatasin inimesi ja tundsin, et Maidan – see oli kõige tähtsam, mis võis minu elus juhtuda. Samal ajal oli mingi kummaline, tabamatu õnnetuse eelaimus – see roomas kurikavalalt mööda selgroogu. Ma püüdsin ennast rahustada. Kord küsisin Romanilt: „Mis saab edasi?“ „Tagasiteed ei ole,“ vastas ta.

Sellist verevalamist ja nii palju surmasid ei osanud keegi oodata. Maidan maksis seda uskumatut hinda õiguse eest teha valik. Kuidas me tollal rõõmustasime võidu üle. Pisarates. «Пливе кача»¹⁸ huulil. Jättes hüvasti hukkunutega, uskusime, et kõige hirmsam on seljataga.

Aga tuli suur sõda. Sõda, mis purustas meie ühise maailma: minu lootuse ja Romani unistused.

Juba ammusel 2008. aastal, kui Venemaa alustas sõda Gruusias, ütles Roman mulle: „Meie oleme järgmised.“ Mäletan, kuidas vaidlesin talle vastu: „Seal Venemaal on ju meie sugulased! Seda ei saa olla!“ Aga see juhtus.

Alates 2014. aasta märtsist võitles Luhanski oblastis 95. brigaadis mu vennapoeg. Aprillis hukkus seitse tema võitluskaaslast. Ilma vee ja toiduta, vihmas hoidsid nad kaitset. Kõik, mis oli vennal kontrollpunkti vaja, kogusid Roman ja tema parteikaaslased kokku mõne päevaga ja toimetasid allüksusse.

Ning hiljem läks ka mu poeg ise võitlema. Ütles mulle: „Kes siis, kui mitte mina?“ Allüksuse valis nende kindla rahvusliku ja riikliku positsiooni järgi, hakkas luurajaks.

Kuid 2014. aasta 24. augustil, tulles tagasi ülesande täitmiselt, langes Roman koos kaaslastega vangi. Ma ei hakka praegu midagi jutustama oma poja võitlusteest. Ta on seniajani vangis, ma ei saa panna teda täiendava riski alla. Oleks asjatu loota, et poeg kiiresti välja vahetatakse. Vabatahtlikesse on vaenlasel eriline suhtumine. Ja see hirmutab mind kõige rohkem.

Siis lugesin ma poja Vkontakti leheküljelt selliseid sõnu: „Mul ei ole relva – VABADUS on minu relv. Mul ei ole peremeest – KOHUSTUS on minu

---

¹⁸ „Ujub pardipoeg“, ukraina Taga-Karpaatia rahvalik leinalaul.

peremees. Mul ei ole elu – TÕDE on minu elu. Aga ma suren, et sündida uuesti.“ Google sellist luuletust ei teadnud! Viimane rida kohutas mind surmani. Ma sain aru, et Roman jättis selle minu jaoks. Ta teadis ja teadlikult läks sinna, kus võis hukkuda. Maidanil läks surm temast mööda. Ta kaotas seal palju sõpru ja tundis end sellepärast süüdi. Ta pidi võitlema vaenlase vastu nii enda kui ka nende eest. Ilma hirmu ja kahtlusteta.

Lõputu roduna venisid valu, ärevuse, kaotuste, otsingute, võitluse ja võitude päevad, nädalad, kuud ja aastad. Võit oli vaja saavutada eelkõige iseenese üle. Asjaolude üle. Oma tollase tahtmatuse üle elada, kui öeldi, et Roman on hukkunud. Meeleheite ja lootusetuse üle. Päeval hõivasid tähelepanu asjatoimetused, töö, perekond, vana ema, aga iga öö lõi kõik mu pingutused puruks. Ma päästsin end jutuaajamistes pojaga. Jutustasin talle, kus ma käisin. Mida tegin. Kellega kohtusin. Rääkisin talle uudiseid. Romani fotod olid igal pool.

Naljaked eri suuruses kassinäokesed, millega ta tähistas allkirja asemel õnnitluskaarte, mingeid sõnumeid, tervitasid mind hommikul ja soovisid head ööd. Alustasin päeva mälestustega ja leidsin lohutust sellest, et tundsin tema juuresolekut.

Julm tegelikkus nõuab minult enese kokkuvõtmist, keskendumist. Ma otsisin visalt tuge. Palve aitas osaliselt. Ma ei saanud loota ainult Jumalale. Öeldakse ju: „Palun Jumalat, aga panen ka ise käe külge.“ Mind toetasid Romani sõbrad. Ükskord rääkis keegi neist mulle emast, kes oma poega otsides käis jala läbi kogu Ilovaiski roheline koridori. Ütles, et proua Jadviha Lozinska asutas ühiskondliku-perekondliku organisatsiooni «Надія»¹⁹, mulle anti tema telefoninumber.

See oligi see päästev kõis, mis tiris mu tagasi ellu. Tollal väike – kõigest mõnikümmend vangistatute või teadmata kadunute perekonda – ühiskondlik organisatsioon kutsus aktiivselt lahendama ühiskonna ees seisvaid pakilisi probleeme. Veel ei olnud loodud Ukraina ministrite kabineti juurde vangilangenute ja teadmata kadunute komisjoni, millele pandi suuri lootusi. Veel ei olnud loodud ühtset registrit selliste isikute jaoks, ei olnud vastu võetud seadust vabatahtlike kohta, polnud lahendatud probleemid DNA-analüüsidega, riik liikus seadusandlikul väljal edasi aeglaselt. 2018. aasta suvel võeti lõpuks vastu seadus teadmata kadunute kohta, aga järgmise aasta eelarvesse vahendeid ei planeeritud, seetõttu jäi komisjon fiktiivseks.

Ühiskondlik organisatsioon Lootus korraldas kümneid aktsioone üle kogu Ukraina: „Me oleme olemas“, „Tuleta meelde igaühete“, „Jõulud ilma isata“ ja hulga teisi. Kaasati mitmeid telekanaleid. Välismaa ajakirjanikke. Kohtuti ülemraada saadikutega, Presidendi Kantselei ametnikega, töötati

---

¹⁹ «Надія» – Lootus.

komisjonides, korraldati näitusi meie teadmata kadunud või vangi langenud lähedastest. Ning väga tihe koostöö oli Rahvusvahelise Punase Risti Komiteega Ukrainas. Ühine töö lähendas meid. Me mitte ainult ei töötanud, vaid ka puhkasime koos. Minu elu vahetas värvi. Mul sügenes usk omaenese jõusse. Märkamatult hakkasin ma lubama endale rõõmustada, naeratada, teha mingeid plaane tulevikuks.

Kui algas täiemahuline sissetung, liitus meiega palju uusi perekondi. Praegu suhtleme me aktiivselt Vene Föderatsiooni ühiskondlike-perekondlike organisatsioonidega, ning riivamata poliitilisi teemasid, lahendame konkreetseid humanitaarküsimusi. Nemad otsivad meie teadmata kadunuid Vene Föderatsiooni territooriumil, meie aitame leida nende sugulasi Ukraina territooriumil. SEE EI OLE KOOSTÖÖ VAENLASEGA. See on praegu ainuke võimalus otsida ja leida meie lähedasi inimesi, kes on Venemaal vangis.

2024. aasta märtsis pöördus Ukraina ühiskondlike organisatsioonide assotsiatsioon kogu maailma meile sõbralike riikide diplomaatiliste esinduste poole palvega mõjutada VF ombudsmani kantseleid, et Rahvusvahelise Punase Risti Komitee esindajatel lubataks külastada ukraina vange nende kinnipidamiskohtades. Meie organisatsioon saavutas ombudsmani kantselei ja RPRK kaudu, et okupeeritud Ukraina territooriumil ja Vene Föderatsioonis vangis peetavatele meie kodanikele anti üle vajalikke esemeid. Peaaegu 700 vangistuses viibivat Ukraina sõjaväelast said sooje riideid, hügieenivahendeid ning neil avanes võimalus edastada sõnum oma lähedastele. Nelja neist peeti teadmata kadunuks, nüüd aga nende omaksed teavad, et nad on elus. Ma pean seda ka enda teeneks, kui ka mitte teab kui tähtsaks, kuid arusaam sellest, et koos ühiste jõupingutusega ka minu omad aitavad kedagi, määrab praegu minu elu mõtte.

Ma jätkan oma poja otsimist ja ootamist. Romani ootavad tema isa, õde, õepojad – kogu pere ja poeg, ma loodan. Enam ei oota teda armas vanaema. Ta väsis ja lahkus elavate kirjast. Kuid ma usun siiralt, et Romanil jätkub elupäevi, jõudu ja annet ehitada üles see, mida ta kandis oma unelmais ning lubas vanaemale, jõukas, vaba ja õitsev Ukraina – pärast meie võitu.

OLENA

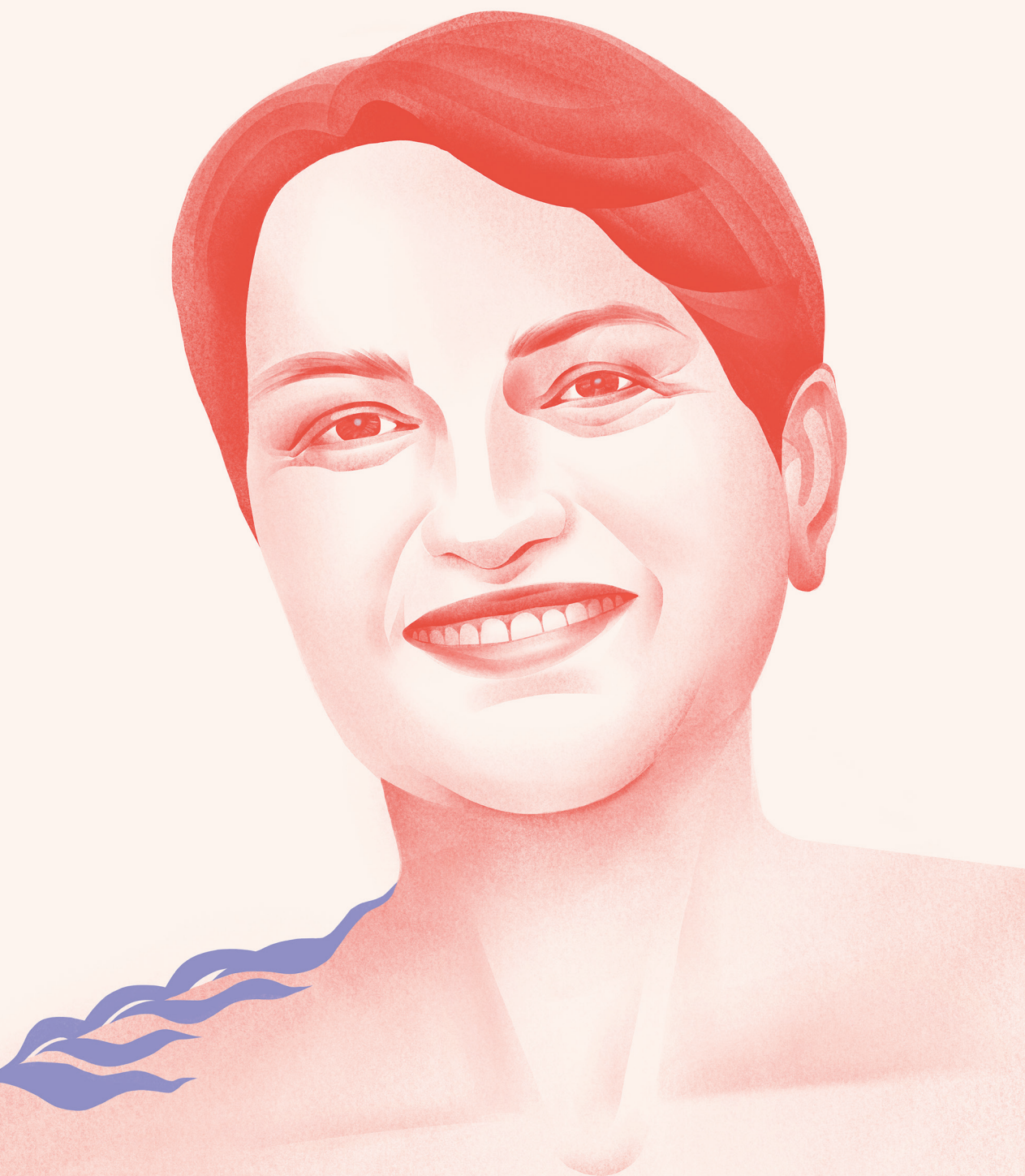
NIMANIHHINA

Olena NIMANIHHINA

sündis Ukraini linnas Donetskis. Oma äri - naiste vabaajarõivaste tootmist - alustas siis, kui elas juba Donetskis: ta tootis oma kaubamärgi VELNA alt kopselkollekttsioone. Unikaalsed kleidid, pluusid, mantlid ja vihmamantlid valmistati Ukrainis ning neid müüdi kogu Donetskis ja Luhanski oblastis ja Krimmis.

Pärast Donetskis okupeerimist kolis Olena perekond kodulinna, kus ta jätkas tootmise arendamist, tema ettevõttes töötas viisteist oskustöölist. Nad esitlesid oma tooteid koduturul kogu Ukrainas - Odessas, Kõjivis, Dnipros, Harkivis.

Olena sai oma ettevõtlusele toetust: raha arenduseks eraldasid rahvusvahelised, üleukrainalised ja regionaalsed fondid ja algatused. Viimast abiraha nad ei jõudnudki kasutada: seadmed olid ostetud, aga neid kasutusele võtta nad enam ei saanud. Nüüd ootavad need koos sellega, mida ettevõtja suutis päästa Donetskis, kus toimub vaenutegevus, tema tagasipöördumist - Olena evakueerus Moldovasse. Algul kavatses ta seal tootmise taastada, kuid mõistis, et sellisel unikaalsel kaubal pole väikeses riigis ostjat. Nii töötab Olena praegu rahvusvahelises heategevusorganisatsioonis.

Minu elu näib spiraaljas nagu teokarp. Keerd keeru järel, heast halba, koomilisest traagiliseks. Samm-sammult loovad sündmused ja inimesed minu universumi, minu keskkonna, minu nägemuse. Mingitesse ringidesse oma elus tahaksin naasta, kas või mõttes. Aga mingid tahaks kustutada oma mälust igaveseks. Siiski, aja ja kogemusega tuleb mõistmine, et kõigel sellel, mis minuga juhtus, on tähendus. Kogu seda kogemust oli mulle vaja. Tänu läbielatule olen see, kes ma olen.

Tunne teise maailma reaalsusest sisenes mu ellu juba 2014. aastal. Nagu kaks paralleelselt kooseksisteerivat maailma on üksteise kõrval rahumeelne elu ja sõda, rõõm ja ahastus, lootus ja meeleheide. Ma ei tahtnud uskuda, tegelikkust vastu võtta, sest rahumeelse inimese aju ei suuda nii kiiresti ümber lülitada ja uut moodi tajuda muutunud reaalsuspilti. Mu mõtted pöördusid pidevalt minevikku, oma turvalise elu juurde, pereringi, hubasesse koju. Kuid uus reaalsus tuletas end meelde iga päev.

Mai 2014

Donetskis toimus referendum. Linnas ja väljaspool selle piire olid „Donbassi patriootiliste jõudude“ lippudega kontrollpunktid... Kes need on, mis jõud?..

Läheme koos ristivanematega Slaavi kultuuriparki Pikkardiiska Tertsija²⁰ kontserdile. Saal on rahvast täis, a *cappella* lauldakse ukraina keeles. Võõrvankades inimesed, Ukraina lippudega, kaigub loosung „Au Ukrainale!“, silmis pisarad ja lootus, et see kõik lõppeb. Kõlab „Hei, plõve katša“, mida lauldi Taevase Sadakonna kangelaste matusetalitusel Kõjivis Iseisvuse väljakul ja mis sai Ukraina sõjaväelastega hüvastijätmise sümboliks.

Teise maailma reaalsus

Meil abikaasaga on oma õmblusvabrik. Iga päev käime Ukrajinskis, mis asub Donetskist 30 km kaugusel. Müügihooaeg on täies hoos. Oleme hulgitellimuse kokku pakkinud ja kiirustame Nova Poštasse²¹. Piskõs on miilits. Linna ei lasta. Lennujaam on vallutatud, taevas lendavad kopterid, suitsuvina, kostab plahvatusi. Meile soovitatakse ümbersõitu. Või siis – omal vastutusel – läbi kontrollpunkti. Kõhklemata sõidame edasi – me ei või kliente alt vedada, tuleb jõuda kõik tellimused ära saata. Adrenaliini peal pole hirmu, pole sündmuste adekvaatset hindamist, pole arusaamist ohust, mis tollal meie peade kohal rippus.

---

²⁰ Ukraina vokaalansambel.

²¹ Ukraina posti- ja kulleriettevõtte.

Teise maailma reaalsus

Õde ja õetütar elavad Batõštševi tänaval, Majaki autopesula juures. Lähedal asub sõjaväeosa. Hommikul läksid lasteaeda ja tööle. Õhtul koju tagasi enam ei saa. Separatistid ründavad sõjaväeosa, kvartal piiratakse ümber. Õetütre lasteaia lõpupidu järgmisel päeval jäetakse ära ja lükatakse edasi sellele ajale, kui kõik rahuneb. „See aeg“ pole siiani saabunud.

Mu ema ja isa kolisid külla, vanematekoju. Aed on 50 aari. Kasvatame seal kõik koos tomateid. Ootame põnevusega tulevast saaki, sest oleme ostnud palju uusi sorte. Taimede sidumiseks on keppe vaja. Mees läheb koos pojaga hiljuti istutatud metsa, et võtta maha võsa ja tuua keppe. Varsti tulevad nad tagasi. Istandiku juures on Ukraina tankid. Teise maailma reaalsus.

Juuni 2014

Karlivka. Esimesed lahingud. Põlenud tankla. Aina rohkem teetõkkeid. Donetskist Karlivkani on kolm separatistide kontrollpunkti, aga Karlivka silla taga üks Ukraina oma. Igaühes peatatakse, uuritakse, küsitletakse. Pinge kasvab.

Minu mees meie auto roolis Karlivka veehoidla sillal. Ja järsku – meie tuuleklaasile suunatud automaadi toru. Ebaadekvaatses seisundis noormees nõuab, et me autost väljuks. Kleepuv hirm ja teise maailma reaalsus. Pärast seda juhtumit me ei asunud kunagi teele palvetamata.

Kuulutatakse välja vaherahu

Enamik meie tuttavaid läheb paariks nädalaks mere äärde – kes Berdjanskisse, kes Krimmi –, et oodata, kuni kõik laheneb. Mõned mu sõbrad hakkavad otsima võimalust oma ettevõtte mujale viia. Aga meie abikaasaga oleme optimistid – jääme linna.

Kui varem võttis tee ettevõttesse pool tundi, siis nüüd Marjinka kaudu ja kõiki teetõkkeid läbides kulutame üle kolme. Me ei oska isegi ette kujutada, mis meid ees ootab.

Ühel päeval näen und. Reaalsuse piiril. Nagu sõidaksime abikaasaga autoga ja järsku mingid inimesed lõhuvad meie kapoti. Ma ärkan üles. Ebakindluse ja ärevuse tunne.

Mõne päeva pärast saab unenäost reaalsus. Sõidame suurel kiirusel mööda kiirteed, järsku tõuseb lööklainest auto kapott üles. Pimedus. Me ei saa aru, mis toimub. Peatume Karlivka ja Netailove vahel. Täpselt selles kohas, nagu ma unes nägin. Helistame autoinspeksiooni, kindlustusseltsi – need ei tööta. Kinnitame kapoti teibiga ja pöördume linna tagasi.

Juuli 2014. Vaherahu lõpp

Karlivkas käivad lahingud. Sealsamas kõrval elavad mu vanemad. Neil pole enam elektrit ega vett. Jälgime uudiseid, ootame vähemalt mingitki kindlust. Kõik võimuesindajad on Donetskist evakueeritud, maksuamet ja passilaud on suletud.

Mõne päeva pärast helistab mulle õde. Ta ütleb, et nendest liigub mööda mitmesuguse tehnika kolonn ühes kamuflaažis inimestega. Uudistes öeldakse, et Slovjanskist lähevad Donetskisse Vene grupeeringud. Mitme tunni vältel voogab minu majast mööda süngus mingite grupeeringute lippudega, mille kirjad „Allah Akbar“. Džiipide peal on kuulipildujad. Naabrinaine helistab, nutab. Ta ütleb, et nägi pealt, kuidas keegi kohalik noormees tirti autost välja, peksti läbi ja auto võeti ära. Linnas näeb inimesi relvadega. Kaos. Hirm. Meeleheide. Teise maailma reaalsuse tunne. Kuid tuleb mõistmine, et kurjusel on kindlad omadused.

Otsustame hommikul kodulinnast lahkuda. Abikaasa, tütar ja mina pakime kiiruga asju. Loodame, et see kõik ei kesta kaua. Läheme külla, vanemate juurde. Tuleb sõita Marjinka kaudu, sest Piskõs pole enam teid.

Kontrollpunktid. Ma ei saa aru, kes on oma, kes võõras. Juba päris vanematekodu lähedal tõkestavad Ukraina sõjaväelased meil läbipääsu. Palume, sest meil pole kuskil ööbida. Nemad ütlevad, et kõik on mineeritud. Kuid me näeme siit oma vanemate maja ja me palume, et meid lastaks siiski läbi. Noor tugev sõjaväelane, pisarad silmis, karjub meile näkku midagi sellist, et meie, separatistide, ja meie referendumitõttu langes täna kolm tema sõpra, ja nende surnukehi pole võimalik kätte saada. Lihtsalt pole moraalset jõudu talle midagi seletada. Ja polegi vaja... Tema nägi meis kurjuse kehastust. Vaatasin talle otsa ja sain aru: tema asemel rääkisid tema meeleheide, hirm ja esimesed kaotused.

Me tiirutasime mööda Donetski oblasti teid, möödusime arvukatest teetõketest, tehtud rehvidest, laudadest ja igasugusest rämpsusust. Igal pool kontrollpunktides olid agressiivsed inimesed relvadega. Kuni hilisõhtul jõudsimme väiksesse kaevanduslinna oma vanemate korterisse, kus nad polnud palju aastaid elanud. Hommikul vaatas mu tütar aknast välja ja kommenteeris, et Donetsk, kus sõda juba käib, näeb vähem depressiivne välja kui see koht. Kahjuks olid kõik meie väikesed kaevanduslinnad depressioonis ja surid aeglast surma.

Hakkan aru saama, et mida varem mõistame, et meie reaalsus muutub, seda parem.

Demarkatsioonijoon jagas teekonna pooleks – minu kodu ja tootmise vahel. Donetskisse jõudmine muutus aina keerulisemaks. Algul oli see

30 kilomeetrit Piskõ kaudu, seejärel 60 Marjinka kaudu ja siis Bahmuti kaudu – tervelt 120. Lõputud järjekorrad võtsid palju aega ja ajasid närvi. Aga COVIDiga blokeeriti teed täielikult ning inimesed olid sunnitud sõitma Harkivi kaudu, nii et kogu teekond oli 1200 km. Ilusa ilmaga võis meie küla künkalt näha Donetski aherainemägesid. Kõik muutus võõraks, atmosfäär oli rusuv, võimatu oli täiel rinnal hingata. Valus on vaadata, kuidas kunagine kodulinn sureb. Pole enam seda tunnetki, et see on kodu...

Mõne aja pärast otsustame ettevõttele lähemale kolida. Kõik ei ole nii hästi, kui tahaks. Suurem osa meie klientidest jäi Donetski ja Luhanski oblastite okupeeritud osadesse ja Krimmi. Paljud langetasid otsuse, et sõda tühistab kõik ja meile pole vaja võlgu ära maksta. Osa ostjaid ei soovinud meiega koostööd teha, kuna ühiskonnas levis narratiiv, et Donetski oblastis elavad separatistid. Ja ka meie töötajad, keda hirmutas, et sõjategevus on nii lähedal, läksid kaugemale Ukrainasse ja Euroopasse.

Sukeldun tootmistegevusse. Ma mõistan, et see on minu ainus sissetulekuallikas. Meie elutöö ülesehitamisse oli pandud nii palju aega, unistusi ja hinge. Meie kollektiivi tüdrukud olid lahked, tundsid oma tööd suurepäraselt ja olid vastutustundlikud. Meil kõigil oli ühine eesmärk, me kõik toetasime üksteist. Koos kasvasime professionaalselt, meie toodangut teati paljudes Ukraina linnades. Ja ostjate siiras tagasiside ajendas edasi arenema. Meie juurde tulid paljud juhtivate telekanalite korrespondendid, rääkisime oma taasalustamise lugu. Üks korrespondent ütles mulle, et ma töötan mitte tänu kõigele, vaid kõigest hoolimata... Kõik mu tüdrukud said staarideks, nad ei kartnud enam telekaamerat ja mina olin rõõmus. Sest ma taastasin väikeses rindeäärses linnas tänapäevase tootmise, lõin töökohti ja tegelesin oma lemmiktegevusega. Rahvusvahelised rahastajad tegid pingutusi, et toetada rindelähedasi alasid, ja mina kasutasin neid võimalusi ära. Sõitsin palju ringi Donetski oblastis, käies koolitustel, meistriklassides, töötubades. Aja jooksul leidsin ettevõtjate ringkonnas uusi sõpru, kogukonna, kelle poole sain pöörduda nõu, toe ja abi saamiseks.

Ajal, kui käivad lahingud Donetski oblasti pärast, seostub minu jaoks iga linn inimestega, keda olen isiklikult tundnud, kes olid armunud oma töösse, ehitasid üles oma äri rindealadele, olid uhked oma toodete üle, arenesid ja kasvasid. Kirjeldamatu valu, sandistatud saatused, purunenud püüdlused. Paljud on viinud oma ettevõtted Ukrainas turvalisematesse kohtadesse ja jätkavad äritegevust. Sellised näited inspireerivad ja motiveerivad.

Minu vanaema ja vanaisa maja sai meie pere peavarjuks kaheksaks pikaks aastaks. Pärast tööd läksin raskete mõtete hajutamiseks aeda ja hakkasin seal askeldama. Mul sugenes uus hobi – lilled. Päris kevade algusest kuni külmade tulekuni oli mu aed täis lillede värve ja lõhnu. Minu eriline armastus

oli roosid. Kui palju põõsaid ma istutasin, ja kui palju ma neid veel tellisin. Igahommikune kohvijoomine aias andis mulle inspiratsiooni kogu päevaks. Tänu lilledele tuli mu hinge rahutunne. Ma vaatasin oma aeda ja ütlesin endale, et olen tubli, kui palju ilu, mis rõõmustab silmi ja tervendab hinge, olen enda ümber loonud.

Lilled ühes uute sõbrannadega olid mulle toeks. Sageli rääkisime oma aedadest, vahetasime taimi, väljendasime üksteisele oma imetlust, käisime üksteisel külas, et näha meie lilleaedade uusi elanikke. Aja jooksul muutus meie meeldiv suhtlus perekondlikuks sõpruseks.

Veebruar 2015

Tavaline tööpäev. Valmistume uueks hooajaks, arutame uusi mudeleid, vaidleme, õmbleme näidiseid, valmistame lõikeid, reguleerime tehnikat. Mees läheb Hirnõki linna kuulutust üles panema. Lõunapausi ajal arutame tüdrukutega ikka veel tootmisküsimusi. Telefon heliseb: räägib abikaasa, rahustab mind, ütleb, et ärgu ma muretsegu, kõik on korras. Aga mina ei saa millestki aru. Mõne minuti pärast jõuab mulle kohale, et ta sattus Gradi tule alla. On surnuid ja haavatuid. Mees jõudis varjuda auto taha ning killud lendasid temast mööda. Teadvusse tõuseb, kui tähtis on armastada neid, kes on su ümber, paluda vabandust ja andestada, otsida kompromisse, kallistada, tunnistada oma tundeid. Elu on nii lühike ja võib lõppeda ühe sekundiga.

Marjinka kontrollpunkt. Oleme juba mitu tundi järjekorras oodanud, päike kõrvetab halastamatult, põuatuul. Tulikuum asfalt meenutab ahju, tee kohal terendus. Igal pool on sildid – miinid. Kuid ka ilma selle meeldetuletuseta on kõik selge: siinsamas kõrval on õhku lennanud sõiduauto. Koos meiega on õetütar, ta istub autos ega tule välja, kuna kardab hulkuvaid koeri. Omanike poolt hüljatud, jooksevad need autode vahel ringi, nuhutavad ninadega, lipitsevad, ootavad midagi maitsvat. Algab tulistamine. Lastakse aherainemäelt, on näha, kust ja kuhu lendab. Seitsmeaastane laps kangestub, silmis õudus – hirmus on jääda autosse, aga välja vanemate juurde minna ta ei saa, sest on koerad. Nii ta kangestuski oma suurimate hirmude vahel. Meie sõjalapsed – millisteks nad kasvavad?...

Kui mu isa suri, tekkis mul kummaline tunne. Teda pole küll füüsiliselt meiega, kuid ta on jäänud meie soojadesse mälestustesse. Tema kohalolu oli tunda kõikjal, kuhu ma vaid vaatasin. Õues seisis korv küüslauguga, mille ta oli istutamiseks koorinud, ja selle kõrval tööriistad ja jalanõud, millega ta aias käis... Siin istus ta laua taga; prillid ja see nii tuttav käekiri paberilehel. Siin

aga on tema voodi, kus ta veetis oma viimased tunnid, enne kui tema hing läks Jumala juurde.

Nagu ikka, jooksid hommikul lapsed kooli, kus ta oli viimased aastad õpetaja olnud. Tema telefon helises, kuid tema ei saanud enam vastata. Ma sain aru, et ei kuule enam kunagi tema häält, ei kuula tema nõuandeid, ei näe tema naeratust. Ema kordas ikka ja jälle: ei ole ega tule enam kunagi.

Kaheksa pikka aastat elasime perega sõja kõrval. Kõigest 15 km kaugusel demarkatsioonijoonest. Plahvatuste helid muutusid meile tavaliseks ja rindelinna eripärad enam ei üllatanud.

Kuid 2022. aastal, kui olin sunnitud teist korda sõja eest põgenema, valdasid mind hoopis teistsugused tunded. Siin ma olen. Ja ma olen justkui elus, aga maailm minu ümber on surnud. Kõik, mis oli mulle kallis, mis mind motiveeris, mida ma endas kandsin – kõik see suri ühe hetkega. Mul ei ole kodu, harjumuspärast suhtlusringkonda, mul pole mu elutööd, mul pole lemmikasju. Mul pole võimalust vaadata oma fotosid: mustvalgeid, minu lapsepõlvest, kooli- ja ülikooliaastatest... Ma ei saa kunagi silmitseda oma vanaemade ja vanaisade koltunud fotosid ja tunda ära nende nii armsaid näojooni... Mul pole võimalik näha oma pulmapilte, kus on mu elu kõige õnnelikumad hetked, ega oma poja ja tütre lapsepõlve fotosid. Koos nende fotodega varastati mu minevik, hävitati mu maailm, katkestati mu seotusetunne oma perega. 2022. aastal ma mõistsin, et mu minevikku enam ei ole. On ainult siin ja praegu.

2022. aasta veebruari alguses käisid meie ateljees sageli sõjaväelased – riideid parandamas. Ma küsisin kõigilt, kas me peaksime juba kartma, kas peaksime lahkuma, või kas sõda tõesti laieneb üle riigi. Aga kõik rahustasid mind, kinnitasid, et meie kaitsjad teavad, mida teevad, et sõjavägi on kaasaegne ja seda ei anna võrrelda 2014. aastaga. Ainult üks sõjaväelane ütles tollal, et olukorra teravnemine on vältimatu ja kui sõjas algab uus faas, siis Sumõ piirkonnas, sest nende väeosa on seal kõrgendatud lahinguvalmiduses.

Siiski, ma olin ülepeakaela sukeldunud oma tegemistesse: uus hooaeg oli algamas, ei võinud seda mööda lasta. Olime sõlminud suure lepingu ühe Harkivi ettevõttega, ootasime tellimust. Aga siis saabus 24. veebruar ja hävitas kõik meie plaanid.

Algas üleüldine kaos. Me kõik kogunesime vabrikusse, kuid mitte selleks, et tööd teha, vaid peamiselt selleks, et aru saada, mida me kõik peaksime tegema. Enamik pidas paremaks evakueeruda, seda enam, et seda soovitasid võimud ja sõjaväelased. Mina olin stuuporis. Pisarad voolasid lakkamatult. Mu laps oli Kõjivis ja ma heitsin endale ette, et toetasin tema soovi jääda ja

mitte minna välismaale. Me ju oleme juba näinud, kuidas see juhtus 2014. aastal Donetskis: tulistatakse ainult äärelinnas!

Isegi õudusunenägudes ei osanud ma ette kujutada seda jubedust, mis ees ootas...

Loen täätti klassikaaslastega, kellega meil oli alati hea läbisaamine, kellega kohtusime viis aastat pärast kooli lõppu ja hoidsime pidevalt kontakti. Ma loen sõnumit ja ei saa aru, mis toimub:

Kannatage veidi, me vabastame teid, Suur-Venemaa, Väike-Venemaa ja Valgevene rahvad ühinevad taas...

Ma tean kindlalt, et olen ukrainlane. Ja ma ei seosta end mingi pseudomoodustisega... Ma saan aru, et mu vihkamine on pikaks ajaks. Taas tuleb teise maailma reaalsuse tunne. Minu katsed midagi tõestada, selgitada, rääkida, mida ma olen pealt näinud, ei anna mitte mingeid tulemusi. Ma lahkun tähtist. Ja saan aru, et häid venelasi pole olemas.

Otsuse evakueeruda võtsime vastu mõne minutiga, kui olime rääkinud meie fotograafiga. Koos temaga pildistasime Mariupolis oma viimast rõivakollektsiooni... Mul on selles imelises mereäärses linnas palju sugulasi, sõpru ja tuttavaid. Nad kõik jäid paigale, ei lahkunud, olid veendunud, et linn, mis pidas vastu 2014. aastal, peab vastu ka nüüd. Kuid 1. märtsil kadus kontakt paljudega. Mind rusus ebakindlus, meeleheide, ärevus ja kurbus... 10. märtsil sain SMSi, et telefonis on meie fotograaf... Helistasin talle kohe. Ja vastuseks kuulsin, et kui me pole veel lahkunud, siis tuleb seda teha võimalikult kiiresti, enne kui põrgu meieni jõuab!

Õde kutsus enda juurde Prantsusmaale, tema oli seal täiemahulise sissetungi esimestest päevadest. 2022. aasta aprillis, teel Prantsusmaale õe juurde, peatusime Moldovas, sest eakas ema vajas puhkust. Ühe hetkega leidsin ennast harjumatu olukorrast: ilma tööta, ilma sissetulekuta, ilma eluasemeta. Just Moldova pakkus mulle igakülgset tuge, peavarju ja abi. Juhtusin kokku helde hinge ja suure südamega inimestega, kes ei aidanud mitte sellepärast, et neil oli üleküllus, vaid sellepärast, et neil oli loomupärane vajadus aidata.

Et mitte mõelda sellele, mis toimub kodus, et mitte kerida lõputult uudiseid, vaid pääseda natuke eemale kurbadest mõtetest, hakkasin otsima endale tegevust ja võimalust võõral maal kohaneda. Läksin tööhõivekursustele, kus tutvusin teiste Ukrainast pärit naistega, kes olid samasuguses olukorras. Toetasime üksteist, jagasime oma Moldovas viibimise kogemusi. Ja tänu kursustele tundsin jälle maad jalge all, leidsin tee, mida mööda edasi minna, ja sain juurde enesekindlust. Kõigist praktilistest tundidest oli abi, et teha korrektset CV-d, need näitasid minu nõrku ja tugevaid külgi. Siis sain teada rumeenia keele kursustest. Läbisin kaks taset ja argitasandil suhtlemine

muutus lihtsamaks, tundsin rõõmu, et saan aru, kui minult midagi küsitakse, ja ehkki ma ei osanud alati rumeenia keeles vastata, sain tähendusest aru.

Ning veel kohtusin ma väga õigel ajal psühholoogiga. Sest isegi siis, kui meile tundub, et oleme tugevad ja saame oma probleemiga ise hakkama, juhtub sageli, et nii vaid tundub. Psühholoogiga suheldes sain ma aru, mis minuga toimub, kuidas tulla toime lootusetustundega, agressiivsusega, leida jõudu edasiminekuks, rõõmustada pisiasjade üle ja loota, et läheb paremaks.

Tänu õppimisele, teadmistele ja kursustel saadud toele töötan nüüd NRC-s²² ning ma ei piirdu saavutatuga. Minu töös meeldib mulle suhtlemine ning tunne, et olen vajalik ja kaasatud. Ma mõistan pagulaste probleeme, nende vajadusi ja lootusi. Ja ma saan aru, kuidas saan aidata.

Kõige rohkem on mul selle sunniviisilise rände puhul kahju oma lilledest. Et mul pole võimalik nende eest hoolitseda, et nad on rohtu kasvanud, et ilma lõikamata muutuvad mu roosikesed kibuvitstekts ja lillepeenrad upuvad umbrohtu.

Kuid elu võib üllatada. Ja nii sain ma tuttavaks naabritega, kes kutsusid mind oma lilleaeda.

Kui palju rõõmu sellest oli! Ma tundsin hetke pealt, et mu elu täitub taas tähendusega. Minu lemmiktomatite seeme tuli Moldovasse kaasa. Väga kaua otsisin neile kodu. Ja ühel matkal Moldova ajaloolistesse paikadesse sain tuttavaks naisega, kes võttis mu seemned vastu, istutas nad maha ja lubas sordid säilitada. Et siis, kui pöördun tagasi Ukrainasse, oleks mul, mida mulda panna.

Nüüd ma saan aru, et teol pole mitte ainult spiraalikeerud karbil, vaid ka maja, mis on alati kaasas. Minu kodu on praegu seal, kus on mu süda, kus on mu lähedased, kus on mu lootused ja püüdlused. Igaühel on oma saatus ja oma aeg. Elu on hindamatu ja tähtis on mis tahes tingimustes leida raskest olukorrast väljapääs. Ja varem või hiljem väljapääs kindlasti leidub. Saatus, univērsum, olud – nad saadavad meile alati inimesi. Ja positiivsed inimesed innustavad alati – mul on vedanud, et minu elus neid on. Juba praegu tean, et saan kõigega hakkama. Tõrjun eemale kahtlused ja ebakindluse ning loon oma kätega uuesti oma õnneliku elu.

---

²² Norra Pagulasnõukogu, mis tegutseb 25 riigis. See pakub abi ja kaitseb pagulaste ja kohalike haavatavate elanikerühmade õigusi. Pakub igakülgset humanitaarabi (toit, riided, jalatsid, sanitaar- ja hügieenitarbed, majapidamistarbed), samuti juriidilist tuge ja nõustamist. Korraldab erialakursusi koos järgneva tööle asumisega, aitab ka alustada oma ettevõttega ning osta seadmeid ja materjale. Abistab psühholoogilise toega, korraldab kunstiteraapiat ja rumeenia keele õpet. Teeb kõik, et inimesed saaksid võimalikult kiiresti kohaneda ja ühiskonda lõimuda (autori märkus).

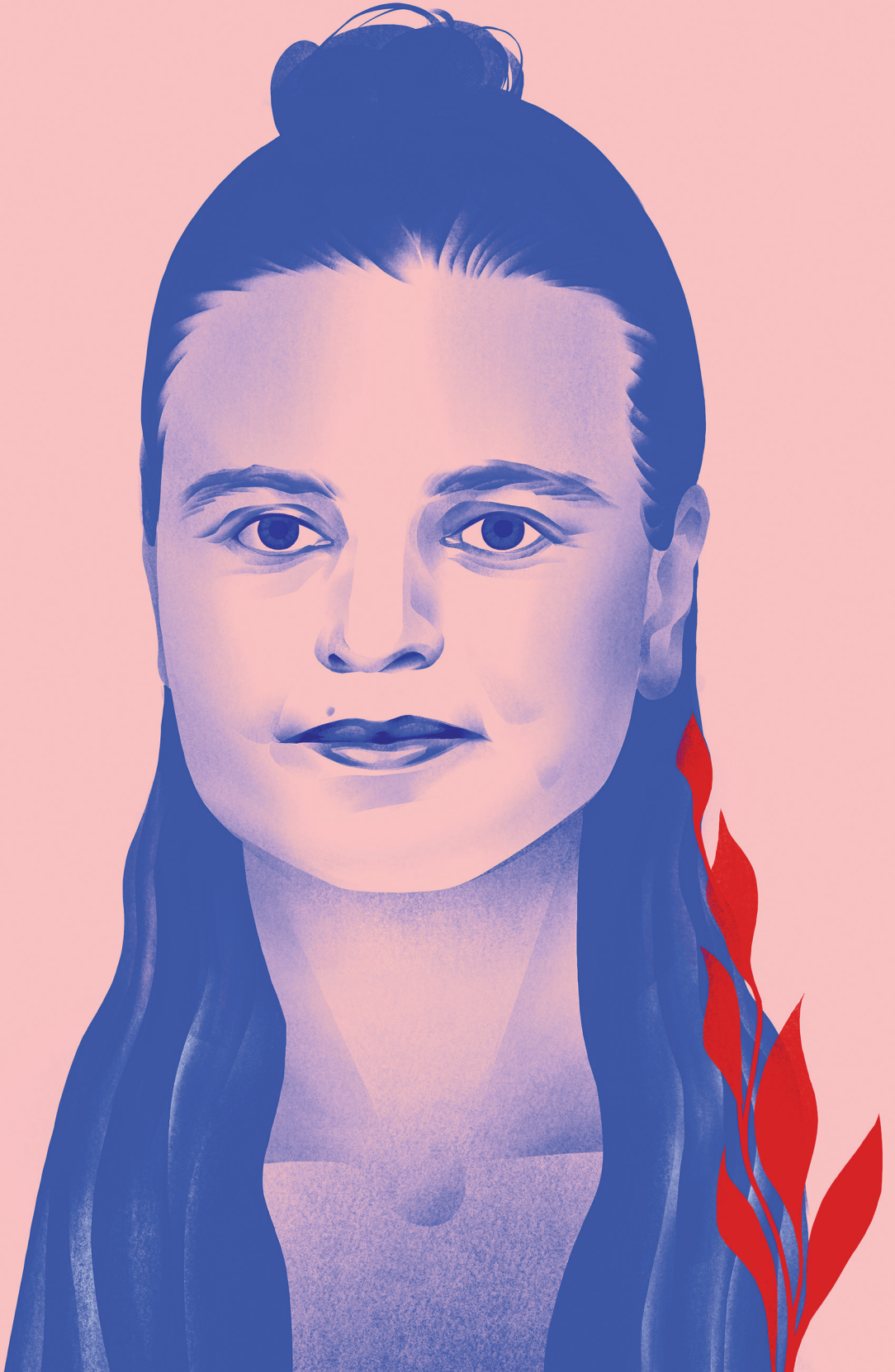
OLENA
APTŠEL

Olena APTŠEL

sündis Novotrojitskes Donetski oblastis. Elas ja töötas Harkivis, 2013.–2014. aastal oli aktiivne osaleja Väärrikuse revolutsioonis, Harkivi ja Kõjivi Maidanil. Kaotanud ema, kes hukkus sõja teisel aastal Novotrojitskes, otsustas Olena aidata teist lähedast inimest ja riskis minna Krimmi, kus elas tema isa. Kui ta proovis ületada okupeeritud Krimmi ebaseaduslikku piiri, pidasid Vene piirivalvurid ta kinni. Pärast ülekuulamist vabastati Olena põhjust selgitamata.

Neli viimast aastat elas Olena Poolas ja Saksamaal. Kui algas täiemahuline sissetung, otsustas ta minna Ukrainasse, et asuda selle kaitsele. Kuid läks veidi aega, et oma tervis korda saada. Nüüd on Olena naasnud kodumaale, et liituda Ukraina kaitseväega.

Tsiviilelus on Olena kunstiajaloo kandidaat (filosoofiadoktor), aktivist, lavastaja, performance'i-kunstnik, õppejõud, kuraator, dramaturg, kultuuriekspert, MTÜ SEMA Ukraine liige. Oma töödes tegeleb ta põlvkondade üleste traumadega, uurib performatiivsete praktikate ja dokumentide potentsiaali kunstis, poliitilist ja sotsiaalselt vastutustundlikku teatrit, samuti postdramaatilist paradigmat.

välgumihkel/jada/pungad/AR-15

[kurassaan]

Hiljuti - telefonivestluses sõbratariga - tuli mulle meelde üks detail kinnipidamise kohta, mida ma polnud kunagi varem meenutanud. Üldse ei meenuta ma seda sündmust tihti. Mitu aastat intensiivset teraapiat, toetavaid enesetervendamise praktikaid, professionaalseid koolitusi, keskkond, ja loomulikult tohutul hulgal muid traumaatilisi sündmusi, ühes absoluutse usaldamatusega võimude ja õigusemõistmise vastu minu riigis - kõik see asendas selle kogemuse väga hästi, isegi professionaalselt, tõrjus välja ja osalt tervendas. See võimaldas elada edasi, elada kvaliteetselt, niipalju kui see on võimalik keset kolmandat maailmasõda. Ma tean, et me veel ei nimeta seda nii, aga hakkame nimetama. Kunagi nimetasime ka Venemaa sõda Ukraina vastu „operatsiooniks“, nüüd aga tituleerime seda sageli „konfliktiks“. Konflikt on mul naaberkorterite meesterahvaga, kes jääb sageli trepikojas purjuspäi magama, tõkestades sissepääsu Russanivka üürikorterisse. Aga see - see on sõda, mitte konflikt. Kuigi rahvusvahelisele üldsusele on väga ebamugav kasutada sellist sõna, kuna see oma karmusega häirib majanduslepinguid ja impotentset geopoliitikat. Mind ka häirib kusehais koridoris, niisiis on mul Tarass Stepanovõtšiga „konflikt“. Ükskord me veetsime koos hommiku pommivarjendis. Siis olin alles kolinud Berliinist Kõjivisse ja läksin esimest (ja ka viimast) korda alla varjupaika. Me istusime seal kahekesi. Tarass Stepanovõtš tutvustas ennast ja pakkus mulle „kurassaan“, teate küll, selle kergelt pohmellise galantsusega, mis on omane postindustriaalsete linnakeste elanikkonnale. Möödus mõni päev. TNAPi²³ ja RATSi²⁴ järjekordade vahel rääkisin sõpradele mitu korda lugu „galantsest kurassantšikust“, ja ühe vestluse käigus pudenes ühtäkki mälestust välja diskett mälestusega vangistusest. Kes nüüd kahtlustab, et sõna „diskett“ on midagi ICQ ja Volkov Commanderi aegadest, siis see ta on - see iidne digitaalne meedium, millel on väga väike maht. Hakkasin disketi tarvis oma mälestustes ringi vaatama, lootes leida seadet, et seda ootamatut arhiivi uurida.

Seisan oma sõbratari - kelle juurde mul õnnestus pärast põgenemist/vabastamist jõuda - vannitoas, pihus kilekott puru ja mooniseemnetega. Kas see oli kukkel, *croissant*? Kas ma sõin selle kukli ära? Ei mäleta. Tol hommikul, kui istusin marsruuttakso esiistmel, torkas keegi selle moonikukli aknast sisse. Katkendlikult mäletan, kuidas tõusis päike, mäletan, kuidas ma vaatasin oma kätt selle... kilekotis pirukaga. Mäletan pulle ja punaseid sibulaid, mis olid riputatud tee äärde. Mäletan, kuidas koputasin Daša uksele ja ütlesin talle: „Ära küsi mitte midagi.“ Ma ei tea täpselt, kui kaua ma polnud söönud. Toit huvitas mind tookord kõige vähem. Ma tahtsin väga juua. Nad

---

²³ Administratiivteenuste Keskus.

²⁴ Perekonnaseisumamet.

tõid mitu korda kongi vett, valasid selle minu silma all kruusi ja asetasad lauale. Ma polnud kunagi mõelnud, et janu on sihuke salakaval lipakas, kes on võimeline tegema sinust kellegi sellise, keda sa üldse ei tunne.

[сестрівщина]²⁵

Hakkame siis pigem pihta päris algusest, sest linnad, kus sa pole olnud, ei paina sind okupeeritud varematega, ning inimesi, keda sa ei tunne, pole sinu jaoks olemas. Ma sündisin ja kasvasin üles kaevandusallas Donetski oblastis, oma vanaema kodumaal, mida ma kutsun *mativštšõna*'ks²⁶ või *matussivštšõna*'ks, sest mu isa kodumaa on Bessaraabia. Kui ma olin kaheteistaastane, kolis isa Krimmi ja koolivaheajal toimus mu teismeea küpsemine juba suvises Jalta vaibis. Kas vanemad olid ametlikult lahutatud, ma ei tea, aga talve veetma tuli isa igal aastal Donbassi, ja me kõik käisime teda aeg-ajalt mere ääres külastamas. Õppisin ma Harkivis, mis, nagu mulle tundub, kujundas mind isiksusena kõige aktiivsemalt, nii et Slobožanštšõnast sai ajapikku minu jaoks *sestrivštšõna*²⁷ ja *brativštšõna*²⁸.

Mulle oli väga meeltemööda see Harkivi modernistlik-*underground*'lik energia, mis oli pidevalt liikumises, eksperimenteeris, tegi vigu ja vabandas. Lapsest saati olin ma ühtaegu julge ja tundlik, uudishimulik ja kangekaelne. Poiste juures neid omadusi tavaliselt hinnati, aga selliste tüdrukute kohta öeldi sageli, et „tal on keeruline iseloom“. Ma tõesti arvasin palju aastaid, et mul on see salapärane „keeruline iseloom“, ja ilmselt just sõda aitas mul mõista, et asi pole selles, et iseloom on keeruline, vaid et see lihtsalt on. Nagu oli kogu meie põlvkonnaga, parandas ka minu vanavanaema mulle põlvkondadeülese vägivaldtrauma, mis oli kaetud haiglaselt moonutatud mõistetega „traditsioonist“. Mu vanaema parandas mulle ja mu emale põlvkondadeülese trauma sõjast, kollektiviseerimisest ja kolmest Holodomorist, millest me räägime vaid teisest. Minu ema põlvkonnast sai põlvkond, kes kogeb traumasid üksi. Vaikimise põlvkond. Kümme aastat tagasi olin ma 27-aastane, siis alles hakkasid minu põlvkonna realsusse imbuma transfeministliku revolutsiooni väärtused koos uue suhtlemiseetikaga, emantsipatsiooniga, lootusega õiglusele ja nähtavusele. Ja kümme aastat tagasi, kui olin 27-aastane, ründasid meid venelased, minu riigis algas sõda. Aga see oli niivõrd ammu, et ma ei mäleta enam hästi, millesse täpselt ma uskusin enne sõda ja millist ebamugavat põlvkondadeüleest pärandit valmistusin endasse võtma.

---

²⁵ Vt märkus 5.

²⁶ Tõlkimatu sõnamäng. Ukraina keeles on „kodumaa“ *батьківщина* (isamaa), *mativštšõna*, *matussivštšõna* (*матівщина*, *матусівщина*) oleks siis ema(kodu)maa, see on autori tuletis.

²⁷ *Сестрівщина* – õemaa, autori tuletis.

²⁸ *Братівщина* – vennamaa, autori tuletis.

[зажигачка]²⁹

Tean kindlalt, et tähtaegade ja sündmuste kalender muutus pärast 21. novembrit 2013 väga tihedaks. Kiiresti saabus arusaamine, et riik, mida sa ei tunne, ei näe välja selline, nagu sa tahad, ja ekstreemsetes tingimustes saad kiiresti aru, kes on kes. Kolmekümnendal novembril oli hormoonide kontsentratsioon veres selline, et ei lasknud magada, rongid keskusesse, külmad ööd neissamades kohtades mis ka 2004. aastal, siis veebruar ja selle kaheksateistkümnnes ja üheksateistkümnnes – järsk täiskasvanuks saamine. Mälu kohti jäi iga stepist kustutatud linna ja külaga neil aastail vähemaks, kuid keha mäletab. Meenub pöidlaotsaga rikkis tulemasina kraapimise viirastuslik tunne.

Peaaegu täielikult amputeeritud mälestus külmunud, torgitud, parkunud pihkudest, steriilsete sidemete, vaha ja gaasi lõhnast. Pärast esimesi võõra vere plekke jopel, pärast esimest (siis veel väga pealiskaudset) arusaamist massilise surma tunnistustest hakkasid inimesed viima lilli ja küünlaid, hiljem öösel – fotosid ja asju. Alateadvus pani meeletehetele vastu nii hästi, kui suutis: sorteeri, süüta küünlaid, mis kustuvad, kohenda nelkide longunud õisi, süüta küünlaid, mis kustuvad, paiguta lilli ümber, tee klompkividest obeliske, sorteeri, jälle süüta küünlaid, mis kustuvad. Asi polnud selles, et oli võimatu peatuda, pigem jäi arusaamatuks, mis pärast, mis saab edasi ja milleks see „midagi edasi“. Tibutav vihm, kerge tasane tuul ja klomp kurgus. Ebasobivad riided vettisid läbi. Selg valutas. Sõrmed kangestusid. Keegi tuli ja võttis hoolitsevalt mu käest tulekiviga välgumihkli ning andis asemele elektrilise. Olin just hakanud ukraina keeles rääkima, aga mõned sõnad jäid „kohalikeks“. Välgumihkli nimetasime *zažõhatška*³⁰ peale, panin selle peas ja kätega ümber „brukivkaks“³¹. Mõtlesin krüsanteemidele, tõstsin need ümber küünalde juurest portreede juurde. Öösel põial enam ei kuuletunud, hakkasin vajutama vasaku käe nimetissõrmega. Klompkivi mullitas kujutlusvõime põhjas. Oli tunne, et midagi hirmsamat ei saa meiega enam juhtuda.

20. veebruari hommikul algas sõda. Vene Föderatsiooni relvajõud ületasid esimest korda ebaseaduslikult Krimmis Ukraina riigipiiri.

[jada]

Ma ei räägi sageli sellest, kuidas mind kinni peeti, mitte sellepärast, et see oleks talumatult valus, vaid sellepärast, et see on vaid üks kaalukatest rauakudumise episoodidest selles kümneaastasest jadas.

---

²⁹ Välgumihkel; sõnal on vene algus, ukraina lõpp.

³⁰ Klompkivi.

³¹ Klompkivitee.

Esimesed paar aastat pärast kinnipidamist ei rääkinud ma sellest üldse kellegagi, ei võtnud ühendust õiguskaitseseorganitega, ei jaganud seda oma lähedastega. Ma arvan, et mu sõbranna, kelle juurde Harkivisse ma pärast vabanemist miskipärast läksin, kuigi elasin ise sel ajal Lvivis – arvan, et ta mõistis paljutki, aga ei hakanud pärima. Ma hindan väga seda vaikivat mittepärimist. Kui me kaks aastat tagasi matsime mu ema, tuli majja palju naisi ja nad hakkasid vaikselt koristama, süüa tegema, midagi tassima, puhastama, lõikama, pesema, kokku voltima ja lahti laotama. Ma pole kunagi osanud kirjeldada seda tumma stepiempaatiat. Selline kangekaelne, mõjus energia. Ilma sedalaadi fraasideta nagu „Sa võid alati minu peale loota“ või „Pöördu minu poole, kui peaks vaja olema“. Vaid lihtsalt tulla ja hakata tegema, ootamata kutset, ootamata tänu. Tunda kaasa vaikides, karmilt, mõjusalt. Võib-olla sellepärast saime me nii headeks sõpradeks – olen pärit Donetski oblastist (teine pool: Lääne-Odessa kandist) ja Daša Poltava kandist (ja nagu hiljuti selgus: Tšerkassõ piirkonnast) –, sest ta näitas üles seda õelikkude tõhusat hoolitsust. Ja ehkki sageli on mind ärritanud oskamatus end sõnadega väljendada, analüütilise kommunikatsiooni vaegus, ebamugavate, kuid vajalike küsimuste esitamise oskuse puudus, aga ka tollel päeval ei hakanud ta küsima, lihtsalt oli juures – temast sai vaikiv tugisammas.

Viimastel aastatel olen palju mõelnud sellele õelikkuse fenomenile ja teadliku naiselikkuse potentsiaalile laiemalt, olen sellest rääkinud ja seda analüüsinud. Kui palju võimalusi ja avastusi ootab järgmisi põlvkondi, kui me lõpuks vabaneme oma misogüünia ja homofobia ahelatest, oma kalduvusest ksenofoobiale ja rassismile. Kuid ma usun, et meelega hetkedel puhub taganttuul, ja pean võimalikuks, et eeskätt just Ukraina naised ja mehed kujundavad tulevikus mõned posttotalitaarse maailma eetiliste aluste elemendid. Kui muidugi ei tule meteoriid, kõrbestumine, tuumakatastroof, pandeemia või midagi muud seesugust. Kuid kui tõsiselt rääkida, siis olen kindel, et sellise kolossaalse kollektiivse valu ja massilise, pika ja kurnava võitluse kogemus ei jäta meie identiteedikahle ainult traumeerivaid arme. Kuid ees on palju tööd, ja inimesed surevad jätkuvalt. Ma palun sageli kosmost, et ma mitte kunagi sellega ei harjuks, et ma mitte kunagi ei lakkaks teravalt tundmast valu. Olen väga mures oma nüri reaktsiooni pärast igapäevastele surmajuhumite. Ma tean, et see on normaalne reaktsioon ebanormaalsetele asjaoludele, et nii mu teadvus kaitseb mind, püüab mind säästa. Lapsest saati on mind veendud ohjeldama oma emotsionaalsust, oma kirglikkust, on soovitatud mitte eristuda, olla „nagu kõik teised“ ja et kõik oleks „nagu inimestel“. Ma arvan, et kõige ebameeldivamad sõnad, mis üldse planeedil eksisteerivad, on väljend „Ära võta südamesse“. Mulle on neid sõnu elus nii lõpmata palju kordi öeldud, et hakkasin uskuma, et mul on tõesti südames mingi rikkis valede asjade vastuvõtja. Kuid imelisel kombel oli just minu põlvkonnal õnn sündida ajastul, kui minnakse mütopoeetilistelt eelarvamustelt üle psüühilise tervise, emotsionaalse hügieeni ja mittetoksilise kommunikatsiooni praktikatele. Muidugi, nagu mis tahes tormilisel ajal, leidub alati keegi, kes pakub oma arusaama õigusest emotsioonidele. Aga

sellisel puhul ma kas hakkas kergelt ja huumoriga vastu, kordan endamisi pisut naiivset paatoslikku valemit: „See, kes külmalt jälgib, pole võimeline mitte ainult teist külmutama, vaid võib ennast jahutades ka ise igaveseks tarduda“, või ma tõesti distantseerin end, et mitte teisi oma tundlikkuse ja emotsionaalsusega traumeerida.

Pandeemia aeg oli sõja-aastate kõige õnnelikum. Siis oli ruumi nutta, leinata ema surma, kodu kaotust, sõprade kaotust, mäletamisõiguse osalist kaotust. Oli ruumi tähelepanelikult vaadelda oma mõranenud reaalsust. Enesetervendamise praktikad, pikad vestlused kaasõdedega, töö psühhoterapeudiga hakkasid seda segamini pesa omaette kogemuste episoodideks lahti harutama. Vähehaaval selgus, et kõige hirmsam polnud ärarebitud jalgade surnukehadega sobitamine augustikuises stepis, piinamine kinnipidamisel, kõige lähedasema inimese matmine tule all kiiruga kaevatud kõverasse hauda. Selle kümneaastase sõja kõige hirmsam päev on minu jaoks siiani 1. märts 2014. Kõik, mis siis juhtus, avaldas tänasele päevale kolossaalset mõju. Ja kõigel, mida siis ei juhtunud, on veelgi suurem mõju. Ma olen vihane, et Harkivi, Sjevjerodonetski, Kramatorski ja Donetsk Maidani tähtsust pole piisavalt kirjeldatud, nende/meie Taevast Sadakonda, Kolmesadat ja Kümmet pole piisavalt austatud. Kuid see viha peegeldub tagasi ka mulle endale, sest ka mina ei teinud piisavalt, et need lood kõlaksid, et neid uuritaks ja kuuldaks. Algul me kartsite rääkida, sest haiglates vigastati aktiviste ja usaldada Harkivi miilitsat oli tol ajal meeletus. Aeg lendas, pärast märtsi tuli Maidani aprill Donetskis, „Isolatsiooni“³² muutmine piinakambriks, esimesed vabatahtlike kooslused, ja küpsemisvajadus oli nii intensiivne, et selle reaalsuse töötlemiseks ei jäänud enam ruumi.

Harkivi Maidanil peksti meid jalgadega, tiriti juukseid pidi üle platsi, kallati üle briljantrohelisega, sülitati näkku, murti ribisid, rüvetati lippe, põletati raamatuid, sunniti meid põlvitama, et „võõrduda armastamast mida tahes ukrainalikku“. Kuid mõju osutus vastupidiseks. Jah, see oli hirmus. See oli nii hirmus, et kõik järgmised sõja- ja okupatsioonikogemused püüavad pähe imbuda ikka läbi selle esimese märtsi võrdleva sõela. Kuid hirm on muutunud vaikselt vastupanuvõimeks, väsinud valmiduseks ja vihaks. Ja nüüd mulle meeldib olla vihane ja „keerulise iseloomuga“. Mitte segaduses ja hirmunud tüdruk, vaid vihane, kangekaelne ja tülikas tüdruk, hoolimata mõrast ribides. Mida rohkem ma seda aktsepteerin, seda paremini magan.

On ainult kaks asja, mis mul öösel magada ei lase. Esimene on mõtted kodust. Kujutan ette iga selle nurka, käin pilguga läbi kõik toad: lauale jäetud klaas hirsiga, peal kapronist kaas, milles auk küünla jaoks, et hiired ära ei sööks, seintel klaasi all raamidest vanaema tikandid, isa maalid, tema maalitud portreed meie perest. Aga eriti – kevadine maastik noore roosades õites aprikoosipuu ja majaga, see ripub vana külmkapi kohal, mis viimastel okupatsioonieelsetel aastatel mul magada ei lasknud. Käivitus keset ööd

---

³² Kunstifond „Isolatsioon“, mille separatistid muutsid vanglaks.

nagu halvasti konstrueeritud hävitaja, mis on valmis iga hetk plahvatama ja paiskuma laiali alumiiniumi ja nikli kildudeks. Loodan, et see vana roostes Donbass (see oli mu vanaema külmkapi nimi) ei lase nüüd magada vähemalt ühel okupandil, kes on minu majja elama asunud. Ma loodan, et ta äratas nad üles veebruari rahututel öödel, kui põles vastu panev rindeäärne Donetsk oblast. Ma loodan, et nüüd ta haarab neil keset und kõrist ja ronib ärarebitud jalgade luupainajatena neile pähe.

Nüüd on maja „joone taga“. Aga esimesed kaheksa sõja-aastat seisis ta, nagu sajad teisedki, selle halli joone peal. Iga kord, kui ma tulin, palus maja mul perekonnaalbumid kaasa võtta. Aastatepikkune hulkumine mööda võõraid kortereid, linnu ja riike sundis mind aina endale kordama: „Ljenul, teeme veel natuke tööd, kogume raha, ostame vähemalt mingi mikroelamu – ja siis võtame kaasa nii fotod, maalid kui ka tikandid...“

Igal hilisõhtul, igal rängal hommikul, veel enne kui paotan laugusid, tuleb mu silme ette kodu: tikitud kardinad, venna täkitud servaga kruus, millel on „labases“ kirjas „Ma armastan Simeizi“, vana õmblusmasin, millega vanaema õpetas mind põlle õmblema, ja hiljem õmblesin sellega sukkmaske, papliebemed verandanurkades juulikuus, maalitud potid kuivanud mullaga, mis millegipärast siiaamaani hoiab ammu surnud kannikeste ja hibiskide krõbekuivi pealseid.

Teine asi, mis mul öösel magada ei lase, on sülje lõhn. Kui meid kui Harkivi Maidani aktiviste Harkivi oblasti administratsiooni hoonest välja viidi, tol märtsikuu esimesel pühapäeval, siis lisaks peksmisele ja alandamisele venemeelsed kohalikud aktivistid ja Venemaalt imporditud ajutised „linnaelanikud“ sülitasid meie peale. Pärast seda, kui Harkivi kurikuulus endine linnapea Masljana pidustustel peetud kõnes õhutas venemeelset rahvast administratsioonihoonesse tungima, purustasid nad aknad ja ukсед ning hakkasid välja tirima aktiviste, keda oli tol päeval kahjuks liiga vähe, et vastu hakata. Peitsime ennast koos teiste vabatahtlikega kõigepealt hoone ülemisele korrusele, kus üritasime oma rinnamärke ja andmenimekirju ära põletada. Kuid marus anti-Maidani aktivistid murdsid ukse maha ja hakkasid meid mööda treppi alla ajama. Meid aeti kisaga nagu loomakarja. Ja nad ka sülitasid, otsekui käsu peale. Kõik need mehed tõmbasid häälekalt õhku sisse ja sülitasid mädast lima meile näkku. Nad üritasid tabada silmi ja suud. Nad sooritasid väga sarnaseid toiminguid, nagu oleks see hästi kokkuharjutatud happening. Mõned tõmbasid pea juustest või jope kapuutsist tahapoole, et täpsemalt lirtsata. Jooksime alla vabatahtlike jadas, teadmata veel, et nad on rajanud „tervise kalidori“, mida mööda ligi kilomeetri (ja siin ma ilmselt esimest korda kahetsesin, et Harkivi Maidan Svobodõ on kuulus „suurim“) inimesi põlvili lohistati, kivide ja prügiga loobiti, peksti, mõnitati ja nende peale sülitati. Mul vedas, sest meid ei viidud välja mitte pea-, vaid külgukselt ja meie „koridor“ ulatus vaid saja meetri kaugusele, vasakule kuni metrooni. Minu ees läks tudeng, kellele ma Kultuuriakadeemias teatriajalugu õpetasin

(nime ma kahjuks ei mäleta). Kui järjekordselt üks neist tal kaelast kinni haaras, et sülitada, rabeles naine lahti, vihastades seda isendit veel rohkem, ja too lõi tüdrukule rusikaga keset selga. Mulle tundus, et kuulsin raksatust. See heli summutas kõik teised. Hiljem, kui meid sunniti ringi võtma ja pandi põlvili, siis ma peaaegu ei kuulnudki rahva mõirgamist, sest kõrvades ragises. Keegi kreemis mantlis naine, mu ema vanune, lõi mulle kõveralt naeratades jalaga kõhtu, mõned inimesed olid juba briljantrohelistega üle kallatud, kellelgi jooksis peast verd.

[kükakil]

Siis sosistas keegi läheduses: „Ärge põlvitage, olge kükakil.“ Ma mäletan noort värisevat häält paremal ja seda, kuidas ma kordamööda jalad enda alt välja tõmbasin, kuidas omaette pomisesin: „Ljenul, kükakile, tasa-tasa, ära karda...“ Mäletan, kuidas ma seejärel veidi pead kergitades sosistasin vasakule järgmisele inimesele: „Kükki, kükki, mitte põlvili.“ Keegi hakkas sosinal lugema luuletust, ma haarasin sellest üminajadast kinni. Me ümisesime tasakesi hümni ja „Червона рута“³³.

Minu põlvkond – need on teises maailmasõjas ellu jäänute lapsed ja lapselapsed, reflekteerides selle üle, kordame: „Mitte kunagi enam.“ Kuid minu põlvkond – see on ka Afganistani, Jeemeni, Burkina Faso, Liibüa, Iraani ja Süüria sõdade tunnistajate põlvkond. Samuti on minu põlvkond see, mina ja meie, kes ei reageerinud piisavalt Itskeeria okupeerimisele ja sõjale Sakharthvelos. Ilmselt sellepärast tundus see põlvitamine keset Euroopa väljakut, mida ümbritsevad intellektuaalse, *underground*’liku Harkivi ülikoolihooned, ülima abstraktsioonina võimatust. Aga mitte kõigile. Hiljem, osaledes sotsiaalsetes ja kunstiprojektides, suheldes teadlastega, lugedes, hakkasin aegamööda nägema venelaste haiglase impeeriumitaastamise soovi järjekestvust, hakkasin nägema seost 80ndate lõpu kaevurite protestide ja Nõukogude Liidust eraldumise soovi ja Ukraina NSV iseisvusnõudmisteh vahel, nende protestide seost üliõpilaste Revolutsiooniga graniidil, Oranži revolutsiooniga, Tuzla saare konfliktiga ja lõppkokkuvõttes – mõrvadega Väärikuse revolutsiooni ajal.

Küpsuse hind osutus kõrgeks. Lisaks muule oli siin endast alaväärsuse väljapõletamine, turbulentne enesekasvatus, emakeele vahetamine uue emakeele vastu, kõigi perekondlike sidemete katkemine, suure narratiivi reetmine, totaalne üksindus, millesse hiiglasliku haamriga sepi stati mina.

Kuni 27. eluaastani ma häbenesin oma päritolu. Olla inimene Donbassist – see tähendab alati natuke rohkem pingutada, jälgida oma käitumist, keelt,

---

³³ «Червона рута» on ukrainlastele armastuse, rahvusliku identiteedi ja folkloori sümbol, mille juured on rahvajutus ja mille tegi kuulsaks Volodõmõr Ivasjuki samanimeline laul. Samuti on festival «Червона рута», mis alates 1989. aastast edendab ukrainakeelset pop- ja rokkmuusikat ja kultuurilist identiteeti.

reaktsioone, et mitte anda põhjust teistele „taas kord veenduda“ meie „ebapiisavas ukrainluses“. Kohati sarnaneb see väljakutsega olla naine patriarhaalses ühiskonnas. Et sind võetaks nagu võrdset, pead alati tegema rohkem ja paremini, ei või teha vigu, pead olema piisavalt arukas, kuid mitte ülearu, olema piisavalt hoolitsetud, kuid mitte väga ilus, olema tark, kuid pead oskama vaikida, kui tarkus ohustab kellegi autoriteeti, olema vastupidav, kuid mitte liiga mehine, et olla piisavalt naiselik, et mitte olla liiga kangekaelne, kuid mitte tahtejõuetu, siiski ka mitte põikpäine, hea huumorimeelega, kuid mitte liiga eristuv, ja mitte kaotsi minna teiste taustal, kuid mitte saavutada kellestki üleolekut oma „keerulise iseloomu“ ilmutamisega.

Sõda pani mind mõistma, et hoolimata segasest päritolust ja elu jooksul omandatud tõekspidamistest olen ma Donetski kandi laps, ja lõpuks olen ma hakanud selle üle uhkust tundma: oma „stepi iseloomu“, oma otsekohesuse, lihtsuse – mida sageli tõlgendatakse ebaviisakusena –, vaikiva karmuse ja sageli teistele nähtamatuks jääva – haprusega. Kaheksandiku jagu olen ma „moskaal“, aga aastatepikkune raev on põletanud minus ära ja muutnud tuhaks kõik veneliku. Ma armastan oma istandikke ja aherainemägesid, oma sügavaid auke täis põlde, kus rohi ei kasva enam sadu aastaid, armastan oma musti tähiseid öid, mis veel aastakümneid haisevad põlemise järele ja uluvad sõjatules laastatud linnade roostes karkassidega.

Ma ei mäleta kaheksateistkümnenda aasta suve sündmusi eriti hästi. Kuna need, kes mind kinni hoidsid, ei andnud mulle puhkeaega, peksid mind mitte küll tugevasti, kuid peaaegu ilma pausideta, langesid mõned episoodid mu mälust välja, mõned segunesid korduvate õudusunenägudega. Nad kordasid pidevalt küsimusi: „Aga *Пацию* armastad? Aga Putinit armastad? Aga Ukrainat armastad? Aga Aksonovit armastad? Aga Jatsenjunki armastad? Aga Krimmi armastad? Aga Porošenkot armastad?“ – ja niiviisi ratasringi kümneid ja kümneid kordi, ja iga kord lõi üks neist mind näkku, vastu kõrva. Mitte tugevasti, kuid metoodiliselt. Tõsiseid tagajärgi ei jäänud, ainus asi on see, et mõnikord palun koos sõpradega filmi vaadates heli valjemaks keerata. Ja vahel kumiseb ühes või teises kõrvas. Ning polnud vahet, kas ma vastasin „jah“, „ei“ või „ma ei tea“. Ma proovisin eri variante: pikem, teemaväline, poeetiline, teistes keeltes, püüdsin vait olla. „Proovi veel. Otsi, leia õige vastus üles.“ Kõik vastused olid „valed“. Ja kui üks neist peksmisest väsis, hakkas teine mulle sõrmi kõrvadesse, ninasõõrmetesse ja suhu toppima. Vahel surkis enne seda oma pükstes, vahel surkis minu pükstes. Enamikku detaile ma väga hästi ei mäleta, aga väga hästi mäletan ma süljelõhna. Täpselt sama mädane kui neli aastat tagasi Vabaduse väljakul.

Kuid see oli hiljem, see oli sel suvel, kui maailm ja kahjuks ka osa ukrainlasi hakkasid unustama, et meil on sõda, ja hakkasid seda nimetama „konfliktiks Donbassis“, millest nad olid „väsinud“. Ma mõtlen sageli: aga mis siis, kui venelased oleksid 14. aastal Kõjivit või Lutskit rünnanud, kas me oleksime öelnud, et „meil on sõda Volõõnias“ või „sõda on Kõjivi kandis“? Arvan,

et mitte. Me oleksime öelnud: „Sõda on Ukrainas.“ Miks see „Donbassis“ meiega juhtus? Kuidas läks nii, et arvasin, et elan Lõuna-Ukraina stepis, aga kui saabus katastroof, selgus, et paljude jaoks oli minu kodu kauge saar? Küsimus on retooriline ja ilmselt on selles palju valu ja vähe rahulikku leppimist läbimõeldud asjaoludega, kuid siiski, mõnikord see tuleb pähe.

Nende aastate jooksul olen väga sageli näidanud oma passi sissekirjutuslehte. Harkivi Maidanil oli vaja löökide intensiivsuse vähendamiseks näidata, et ma olen „donetsklane“, mitte „benderavka“. See üllatas inimesi, jooksutas neil lausa juhtme kokku: „Kuidas nii, oleks nagu meie oma, aga „группа в галлаве“³⁴.“ Lvivis ei üürinud üks proua mulle 2017. aastal sissekirjutuse tõttu korterit, küll aga kiitis mu head ukraina keele hääldust. Selleks ajaks olin ma kaks aastat võtnud tasulisi ukraina keele eratunde. Ülekuulamisel tõusis üks neist ebaseaduslikest piirivalvuritest, kes muudkui mu passi pihus keerutas, järsku püsti ja ütles: „Ahaa... Nii et me oleme ju veel kohalikud. Aga miks sa siis selline reetur oled?“ Siis vahetas ta eelmisega kohad ja hakkas veidi kõvemini kõhtu lööma. Mul oli raske sisse hingata, ma kükitasin, ta tõstis mu püsti, lõi uuesti ja kordas iga kord: „Sa reetsid oma kodu. Sa reetsid kodu. Tõuseme, tõuseme. Halb tüdruk. Reetsid oma kodu.“

Selleks ajaks oli sõda kestnud juba neli aastat. Minu jaoks algas see neljateistkümnenda aasta kevadel, kuskil nädal pärast kurikuulsat esimest märtsi. Piiril Belgorodi oblastiga, Hoptivka kontrollpunkti lähedal hakkasid venelased sõjatehnikat koguma. Märtsi keskel sõitsin koos kolme aktivistist sõbraga esimest korda koidikul sõjaväelaste juurde. Siis oli meil juba mõningane kujutlus, kuidas ehitada barrikaade, teha Molotovi kokteile ja valmistada kiiresti võileibu, aga mida rindejoonele tassida – seda veel ei teadnud ning droonide ja termokaamerate olemasolu kohta ainult aimasime. Seetõttu tõime maiustusi, konserve, sooje sokke ja sigarette. Ja veel tuli kuidagi intuiitselt pähe, et peaks õmblema ja tooma lippe. See oli hommik, kui me esimest korda sõitsime sõjatehnika kolonnis, kui esimest korda hakkasime lugema selle kohta, kus ja millised väeosad üldse meil riigis on. Piiril lõhnas hirmu ja vapruse järele, sõjaväesaapad olid kuttidel maksimaalselt rääbakad, käepigistused olid kohmetud, aga soojad. Lipud võeti kohe ära, kiiremini kui sigaretid. Keegi meist ei teadnud, kuidas käituda, aga kõik said juba aru, et on alanud sõda.

Edasi ringiratast: ümberasujad jaamades, ostud rinde tarvis, evakueerimine, koolide otsimine ümberasunutele, ebaõnnestunud katsed olla kasulik rindel, projektid riigi mandriosale hoomamatute ja ebamugavate piirkondade pagulaste jaoks, läbipõlemine, kolimised, neetud ilutulestikud Harkivi päeval, neetud ilutulestikud Kõjivi päeval, neetud ilutulestikud vana-aastaõhtul.

---

³⁴ „Rumalused peas“ vene keeles, kirjutatud häälduse kohaselt.

[kastanid]

Praegu me elame lõputus liigaasta veebruaris, aga esimestel sõja-aastatel oli elu nagu igavene sügis: üksildane, tuuline ja sünge. Või nagu veriste katelde higine august. Enne sõda oli sügis mu elus kõige õnnelikum aeg: ma olen sündinud oktoobris ning minu isiklik aasta algas ja lõppes Donetskimaa vahtrate kulla ja pruunide haiglaste laikudega väärdunud kastanite vahel. Nüüd on sügis kõige kurvem aeg mu elus. Sa hukkusid minu kolmekümnendal sünnipäeval ja minu isiklik aasta lõppeb ja algab nüüd mälestusõhtusöögiga. Surnukeha tuli transportida läbi mitme kontrollpunkti. Mul oli seljas sinu mantel ja millegipärast võtsin ma veel surnukuuri lähedal maast kaks kastanit ja pistsin need taskusse. Mantli taskud olid väga sügavad, ja ma kompasin sõrmedega seal su haaknõelu, nõöpe, vanu salvrätte, kokkurullitud juukseid, kruvi, tikke. Esimeses kontrollpunktis küsis Ukraina sõdur: „Kes see on?“ Ma ütlesin: „Ema.“ Ta lisis veel midagi. Pigistasin taskus kastaneid, üks neist krõksatas. Ma tundsin prao karedust ja hakkasin põidlagaga vastu seda kraapima – nagu kaks aastat tagasi Maidanil tulemasinat. Nüüd, kui sellest kirjutatan, arvan, et me siiani visalt jätkame külmunud ja väsinud vasaku nimetissõrmega külmunud paremas peopesas peituvat välgumihkli nupu vajutamist, et ikka muudkui lüüa tuld kõigile, kes on langenud. Kuid juba illusioonideta, et möödunud öö oli kõige mustem.

Keerutasin kastaneid taskus kogu tee kuni surnuaiani välja. Matsin su maha tule all ja keerutasin taskus kastaneid. Sind armastati ja austati väga, kuid peaaegu keegi ei tulnud hüvasti jätma. Tulistati meist üle Volnovahhast Dokutšajevskisse. Ma ei olnud kellegi peale vihane, sest ka minul oli hirm. Sest tulistati. Hauda ümber oli maa kuidagi punane, savine. Musta mulda pole Donetski piirkonnas just palju. Tundsin viha ja põlgust ainult sugulaste vastu, kes kohale ei sõitnud. Ma olin vihane su lihase venna peale. Aga võib-olla ongi hea, et nad ei tulnud. Enne täiemahulist sõda oli meil nendega vähemalt mingi läbikäimine, kontrollisime, kas kõik on elus, ja helistasime sünnipäevadel. Aga viimased kaks aastat me pole suhelnud. Ja mul pole enam valus. Ja ma pole vihane. See on nagu laskuvalt kuumaõhupallilt liivakottide kukutamine, kuna pallis hakkab kuumus otsa saama ja väljas on liiga külm. Mõnikord on kuulda nüri löögi kaja, kuid kukkumist ennast läbi paksude vaipade ei näe. Mu nõod, onutütar, kellega koos veetsin kogu lapsepõlve vanaema juures, onu, keda väiksena imetlesin, vanemad õed – kõik on nakatunud rašismist ja kõik maandusid liivaga täidetud ristkülikutena kuskil üpris kaugel, väljaspool minu reaalsust, väljaspool meie ühist tulevikku. Möödusid kuud, tõstsin kastanid ümber sooja jope taskusse, siis kevadjaki, siis suvejaki taskusse. Nad olid minuga vangistuses, ma kõndisin neid pihus hoides üle Sõvaši. Ei jooksnud. Arvasin, et tulistavad. Nad ei tulistanud. Ma hoidsin kastaneid taskus kõigil piiridel, kõigis kontrollpunktides, hoidsin neid, kui tagasi tulin. Aga nüüd ma lasen neil minna. Ma tean, et puud nendest kastanitest enam ei võrsu, kuid nad

võtvad endaga huumusesse, maa sisse, tuha sisse palju hirmu, kahtlusi ja valu. Aitäh teile, mu kastanid. Minu kodus on juba kümme aastat käinud sõda. Kordan seda igal pool: mitte kaks, vaid kümme, kümme, mitte kaks. Ta roomab mööda mu aedu, magab oma räpaste kehadega mu voodis, sööb mädase suuga mu taldrikutelt, tühjendab ennast mu jasmiinipöösale mooruspuu all. Sõda on jätnud lõhkemata mürskude kägarad igasse viiendasse hoovi. Ma suhtun respektiga teiste riikide või üksikisikute majanduslikesse, poliitilistesse ja sotsiaalsetesse probleemidesse. Mõistan mõnda põhjust, miks maailmal oli raske tunnistada, et kaheksa aastat tapsid ja piinasid venelased üldsuse vaikival nõusolekul ukrainlasi. Kuid mõnikord tunnen, et me liiga vähe palume üksteiselt vabandust kõigi rääkimata lugude, vana ja uue sõjaväsimuse pärast, selle pärast, et armastame lihtsat tulu ja kas või korra oleme andnud või võtnud pistist. Ma palun sageli oma kehalt, oma mälult, oma psüühikalt andestust oma hooletuse ja lühinägelikkuse eest, selle eest, et olen reetnud oma töökspidamisi. Nüüd, kui sa ei räägi otsekohele, arvesta, et vaikid. Mulle tundub, et see on ajastu märgiline omadus.

[Õrnus/pungad/AR-15]

Kui mu ema suri, hakkas isa sagedamini põdema, ja pärast mingit telefonivestlust mõtlesin: „Hea, et ma eksisin.“ Siis aga otsustasin, et lähen tema juurde Krimmi. Ametlikku keeldu sinna minna ei olnud, kuid see oli mentaalselt vale käitumine, mida ka mina hukka mõistsin. Kui Ukraina kodanikud sõitsid okupeeritud territooriumile, legitimeerisid nad sellega okupatsiooni. Tollal ma arvasin nii. Kuid minu hirm uue kaotuse ees osutus mu veendumustest tugevamaks. Ja mul pole siiani täpseid vastuseid. Tean ainult seda, et see eshatoloogiline tung oli tugevam kui mõistus – näha kas või korra, olgu või põlevat maja, aga näha, neelata nahaga lõhnu, kuulda tuttavat värava või põranda kriiksumist või naginat. Minna tagasi. Minna tagasi koju. Ma tegin halva otsuse. Aga tegin ja sõitsin isa juurde. Ja kui ma ületasin Ukraina ja Krimmi poolsaare vahelise ebaseadusliku, illegitiimse piiri, pidasid Venemaa okupeeritud Ukraina Krimmi ebaseadusliku piirivalve ebaseaduslikud töötajad mind ebaseaduslikult kinni.

Kui ma püüan meie kaotusi lausetesse kokku võtta, kirjeldada endale, mida nimelt venelased minult selle kümne aasta jooksul on ära võtnud, siis mõtlen, et see on ruum õrnuse jaoks. Õrnus ise jäi alles. See voolab lakkamatult raevust kurbuseni, siis jälle õrnuseni ja ringiga tagasi – raevuni. Aga ruumi pole jäänud. Jah, sügav, järelekaalutud viha – see on vabade kingitus, mis suudab transformeerida süütunde, kaotusvalu ja vaenutunde tõhusaks vastutuseks. Kuid surnukehade lehk istandikes, kus pole ellu jäänud puid, ja hävitatud linnade betoonvaremete mikroskoopiline tolmu vajutavad kopsudesse liiga kleepuvad pitsid. Ja õrnusele ei jää ruumi. Mõtlen, et kunagi nooruses oli mul privileeg olla patsifist. Täna proovin ma hoida käes AR-15 ja tabada sihtmärki. Raske, aga tuleb õppida.

Tollel rängal 2018. aasta suvel ülekuulamiste alguses, kui mul oli veel natuke enesekindlust ja jultumust, ütlesin: „Võidelge sõjaväelastega, mitte minusuguste tüdrukutega.“ Möödus hulk talumatult pikki tunde survet ja alandust. Püüdsin ära arvata, mille eest mind õieti kinni peeti: võib-olla aktivismi või vangide toetamise aktsioonide eest. Aina korrutasin endamisi: „Mida nad tahavad? Miks mina? Kuidas ma hiljem selle üle elan? Kui mind vägistatakse, siis ma ei pea vastu, ma ei ela seda üle.“ Mingil hetkel üks neist lõi mind liiga kõvasti, teine peatas ta, hakkas mind katsuma, lisades: „Selliseid tüdrukuid ei tule peksta, sellised tüdrukud tuleb ümber kasvatada. Sellised tüdrukud on hullemad kui terve armee. Selliseid tüdrukuid on vaja murda.“

Mul on harjumus süüa kevadel pöösaste ja puude noori pungi. Mind paelub ajalugu, iidsete slaavlaste rituaalid, ma uurin meie pärandit, mille kristlus on kahjuks peaaegu täielikult hävitanud. Sest ma tunnen, et on omamoodi ebaõiglane, et me õpime koolides ja ülikoolides antiikkultuuri: Tessaalia ja Peloponnesos, iidse Hellase saladused, hellenite arhitektuur ja draama, Ateena demokraatia, Rooma linnaplaneerimine. Süveneme Demeteri, Apolloni ja Aphrodite nõuannetesse ning sellesse, kuidas neid on tõlgendanud Sophokles, Aischylos ja Aristophanes, kuid me teame väga vähe Ladast, Jarōlost, Koljadast ja Žōvast, lõunapoolsete ulõtside ühisveetše traditsioonidest ning kuninganna Amahast, kes päästis Tauria Hersonesose. Iga kord, kui ma koju sõitsin, püüdsin vähemalt mõneks minutiks peatuda Kreminna seitsme tuule käes, olla koos polovetsi sõdalannadega, nende tuhandeaastasest vaikuses asetada käed kõhule, peopesad taeva poole, seista näoga itta.

Pärast ülekuulamist avas üks neist ukse ja ütles: „Võid minna vasakule. Ma ei tea, mis seal saab. Aga sa võid minna paremale.“ Kõndisin läbi öö ja Sõvaši. Ma ei teadnud, miks mind vabaks lasti. Ma ei karda pimedust. Kuid kardan olla tähelepanematu detailide suhtes, kui mu silmad ei suuda ruumi hõlmata. Kardan oma tundetust. Tundetust millegi konkreetse suhtes. Sellist armistunud tundlikkust ... Tean enda kohta, et ma olen inimeste, nende häälte ja traumade suhtes tähelepanelik, kuid kuni teatud piirini. Muidugi ei käi see matsluse kohta, siin on selge, et sa kas ignoreerid seda, või kui sul pole piisavalt tasakaalukust ja ressursse, siis reageerid oma energiat laiali pitsides. See puudutab rohkem tumedaid laiike või isegi heledaid laiike selles pimeduses, natuke nagu kae, loor silma peal. Seal, kus see on põletatud, muutub see nähtamatuks. Ja ma kardan seda oma tundetut pimedust. Kuid just see aitab mul mõista, mis kohta mu enese sees tasub valgustada. Noh, ja veel kardan ma pimedas meie metsades miine. Kuid miine kardan ma ka päeval.

Alguses läksin ma väga aeglaselt. Mu aju mängis minuga väga ebameeldivat mängu, ta veenis mind, et pean kõigiga mõttes hüvasti jätma ja tänama oma elu eest, viskas ette kaadreid filmidest: kui tabatakse pähe, kui tabatakse rindu. Nüüd, kui ma aeglaselt pimedas kõnnin (isegi oma korteris), võib mulle vahel tunduda, et tajun õhus Sõvaši soolast lõhna ja kuulen ritsikate siristamist.

Hiljem, kui ma sain aru, et keegi mind ei jälita, et olen kõndinud piisavalt kaugele, hakkasin vähehaaval jooksma. Ma liikusin kohmakalt, nagu vastsündinud vasikas – janust ja väsimusest. Jooksin meie piirivalvurite juurde, hakkasin neile rääkima, mis juhtus, mind katkestati, öeldi, et olen ise süüdi, et „sinna ronisin“. Ma tean, et ma pole süüdi, kuigi vastutav, aga jäin vait. Mitmeks aastaks. Mul tuli läbida pikk enesetoetuse teekond enda sees. Tundub, et see on enam-vähem õnnestunud. Need kümme aastat olen olnud mentaalsel, intellektuaalsel ja füüsilisel piiril, mis hävitab, toetab, rebib puruks, ehitab, tervendab, põrmustab, reedab, ootab, lõriseb, keelab, toetab, vaikib ja vaatab selgroogu seestpoolt. Kaheksa sõja-aasta vältel jooksis minu aiast läbi Ukraina ja ebaseadusliku moodustise vaheline piir. Üle minu pere laua on kaevatud kraav minu kodanikuvalikute ja suurema osa minu suure perekonna liikmete veendumuste vahele. Nende aastate jooksul olen vahetanud kümneid linnu, palju riike ja veetnud sadu tunde piiridel. Sajad üksildased tunnid. Mulle meeldib mõelda, et tookord ma jäin ellu ja kõndisin läbi selle Sõvaši ümbruse stepi, kuna minu sees oli Amaha. Mulle meeldib mõelda, et see on lugu tüdrukust, kes on üle elanud hulga (mõne meeletult väljakannatamatult palju) traumeerivaid sündmusi. Naisest, kes vähehaaval õpib austama oma arme, õpib elama kurbusega ja leinama kaotusi, naisest, kellel on väga palju ebaõnnestunud, ja naisest, kellel on väga palju õnnestunud. Naisest, kes pole kandnud südame all last, vaid kannab kaht murtud roiet. Naisest, kellel ei valuta need kaks murtud ribi, kuid valutab midagi südametunnistuse taolist, või pigem on see vastutus, mis survestab, tõukab tegudele, mis nende meeletult, kes arvavad, et see naine on üle elanud väljakannatamatult palju, on arutud. See lugu on tüdrukust, kes kaotas oma pere, kaotas kodu ja emakeele. Tüdrukust, kes sai endale mõttekaaslased, leidis uue reaalsuse ja õdede keele, vendade keele. See on lugu tüdrukust, kes ei mäleta enam eriti, kes ta oli või millest ta unistas enne sõda, kes teab, et enam kunagi ei ole nii, nagu oli enne, ja et ees on palju tööd. See on lugu tüdrukust, kes käärib käised üles.

Nüüd lähen oma viimases nooruses minu piirialale, hoides käes mitut kilogrammi rauda, et kaitsta meie kodu. Muidugi on meie iidsete kommete ja riituste kohta väga vähe allikaid, kuid mõnes neist ma olen näinud, et meie esivanemad puhastasid ja uuendasid oma organismi sageli kevadel „mahalaadimisega“ – see, mida me nüüd nimetame paastuks. Üks tegevustest on süüa noori pungasid. Võtta endasse maa väge, kevade väge, iga rakuga imeda endasse tema noorust. Okupeeritud Jassõnuvata ja Volnovahha

lähedal, minu külast läänes, asub Velõkoanadolskõi mets – üks maailma suurimaid tehismetsi. Seal, metsanduskooli muuseumi juures, seisavad ringis kivist naised³⁵. Nende ümber kasvavad lepad, viirpuud, laukapuud ja tammed.

Täna hingan ma oma sügavat viha välja rauaga, koos teistega samas suunas, et meilt varastatud õrnuse ruum tagasi võtta. Juba kümnendat kevadet turritavad kokkupõrkejoonel puude söestunud ladvad, nagu oleks sealpool maapinda keegi, kes ei suuda kuidagi joonistama õppida ning väsimusest ja ärritusest torkab põlenud grafiidiga teravaid pliiatseid stepitaeva poole. Võib-olla mitte sel kevadel, võib-olla ka mitte järgmisel, aga veebruar saab läbi, ilmuvad uued pungad, ja ma tulen oma stepinaiste juurde, leian laukapuu ja söön neid.

---

³⁵ Kivist naised (iidol; ukraina «бовван») – iidsete rändrahvaste monumentaalsed kiviskulptuurid, mis kujutavad sõdalasi, sageli (polovetsi omade seas kuni 70%) naisi (autori märkus).

MAR.ÖNA
SUPRUN

Marõna SUPRUN

on lõpetanud Kolõtsivka lütseumi, mis asub Tšernihivi oblastis. Jahidne küla okupatsiooni ajal oli 16-aastane tüdruk koos teiste sama küla inimestega suletud kohaliku kooli keldrisse. 2022. aasta 3.–30. märtsini hoiti seal ebainimlikes tingimustes 367 inimest, kelle seas olid ka Marõna pereliikmed: ema, õde, kasuisa ja tema tädi, samuti mitmeid sõpru, kes olid tüdrukule toeks.

Kõik Marõna lähedased jäid ellu, kuid selles keldris suri õhupuudusest üksteist inimest, peamiselt eakad, paljud külaelanikud said haavata, mitu lasti maha või jäid teadmata kadunuks.

Ukraina väed vabastasid vangid Jahidne deokuppeerimise ajal. Kuid isegi pärast okupantide põgenemist veetsid külaelanikud veel öö vihatud keldris: inimesi Kõjivisse evakueerida suudeti alles hommikul.

Marõna perekond läks kaheks kuuks Jahotõni, kus tüdruk sai lõpetada 10. klassi. Aga päris lõpetamine toimus juba koduses lütseumis Kolõtsivkas: perekond pöördus tagasi oma peaaegu hävinud majja ja taastas selle vähehaaval.

Praegu on Marõna Kõjivi kultuuriülikooli tudeng, õpib tele- ja raadiosaatejuhiks ning unistab tööst Ukraina juhtivates meediakanalites.

Ja siis jooksis keegi pimedasse ja haisvasse keldrisse, et teatada: Borössivna maja põleb. Läksime kõik välja. Me läksime, et vaadata. Kõik nutsid. Ja ainult väike Tamara Borössivna väljus üksi kõigist eespool. „Seltsimehed! Kui palju raamatuid!“ hüüatas ta, vaadates, kuidas tema maja põleb.

„Jumal tänatud, nemad ei saanud seda endale,“ ütlen ma endamisi. Ja ma vaatan, kuidas põleb nende Ural või mis selle suure veoauto nimi on, kuhu nad paar tundi tagasi laadisid meie kõlarid ja muusikariistad. Põles maha ka kohalik kultuurimaja, ma nägin seda. Ma nägin, kuidas põleb minu elu.

Meie laulurühmas oli kuus tüdrukut ja juhendaja, onu Roma. Me olime loomingulised, leiutasime, mitte kunagi ei tegutsenud malli järgi. Jahidne inimesed, minu küla elanikud, ootasid alati meie kontserte. Meie viimane rahuaegne esinemine oli 2022. aasta veebruaris, ilmselt 12. kuupäeva paiku. Meid kutsuti esinema sünnipäevapeole kohalikku kohvikusse Romaška. Ka see muide põles maha.

Mäletan nagu eilset selle aasta ühtsuse päeva, 16. veebruari, ja lauset: „Sõda ei tule, tuleb ühtsuse päev.“ Miskipärast on mul viimane kuu enne sõda nii hästi meeles. Sündmused, kuid mitte emotsioonid. Ma olen juba ammu unustanud, kuidas oli „enne“, kui aus olla. Siiski ei unusta ma kunagi viimast rahulikku uusaastapäeva, mida me tähistasime koos sõpradega meie kultuurimajas. Ei unusta kunagi meie talviseid jalutuskäike õega „jalgpalliväljakule“, et juba peaaegu lagunenud plastkelguga künkast alla lasta (aga kui me kodunt välja tulime, oli kelk veel täiesti uus!). Ei unusta viimast diskot Ivanivka klubis, mida enam pole.

Ja mitte kunagi ei unusta ma 23. veebruari õhtut. Mitte kunagi... Neljapäeval, järgmisel päeval, pidi olema matemaatika kontrolltöö ja me plaanisime koos klassikaaslastega sinna mitte minna. Õhtul istusime kolmekesi – mina, Vlad ja Rõta – täielikus vaikus, jõime vaikselt teed. Miks ma seda nii täpselt räägin? Sest see oli esimene päev üle tüki aja, kui me KOLMEKESI ISTUME VAIKUSES, joome TEED. Me rääkisime kõigest ja mitte millestki. Juba siis kõlas kuidagi lause: „Tuleb häirekohver kokku pakkida.“ Mina ütlesin oma sõpradele: „Paljugi mis.“ Me vaidlesime natuke ja läksime laiali üsna hilja. Enne magamaminekut lülitasin telefoni heli välja...

Ma magasin rahulikult ega plaaninud isegi mingil kindlal kellaajal ärgata. Mul on ju kontrolltöö, ja ma teen poppi, nagu kokku lepitud. Läbi une vihastan naabrite peale, kes hommikust saati lärnavad. „Pole paremat teha või?“ – mõtlen endamisi. Võtsin endale „puhkepäeva“, ja ikka ei lasta mul magada.

No tõesti, neetud naabrid. Ma ei nuta kuni hetkeni, kui ema ütleb meile õega: „Sõda on alanud. Ärge jätke teineteist maha, mitte kunagi.“

Ema käsib kõik häirekohvrise pakkida. Mina võtsin „kõike“ väga otseselt ja afektiseisundis korjasin kokku kõik viimseni – isegi aknapesuvahendi, selle

ka krabasin kaasa. Me seame end sisse vanaema keldris. Ööbime seal. Päeval toidavad vanemad koeri ja meie õega mängime nurgas kaarte. Ja veel oli mul säravate kivikestega pilt nimega „Moonid“, mida ma tegin tulistamise vaheaegadel.

Tuleb öelda, et ma armastan väga lilli. Armastan niivõrd, et esimesena panin häirekohvrise oma herbaariumi. Need lilled on mu mälestused. Kaust herbaariumiga oli liiga suur, et teda kaasa võtta. Seepärast tõstsin ma kiiresti kõik ümber ümbriku ja peitsin selle oma musta jope taskusse. Kui me taipasime, et meie kelder ei pruugi sellistele pommitamistele vastu pidada, otsustasime minna sellesama Tamara Borössivna, meie vanaisa õe juurde. Ka temal pole siis nii hirmus, ja tema kelder on tugevam kui meie oma, ja lihtsalt temaga juba igav ei hakka. Raadio meie uues kodus ei vaikinud. Kuid mõnikord me tüdinesime kuulmast „Õhuhäire!“, nii et panime selle kinni. Me saime juba selletagi kogu olukorra ohtlikkusest aru: vaenlase lennukid olid pidevalt meie kohal. Hiljem ühines meiega veel üks naine. Ja nii me kuuekesi elasime koos, lõputu tulevärgi all, kuni 3. märtsini 2022.

Sellel päeval, lõuna paiku kostis metsa tagant mürinat. Sõitsid tankid. Mu südames oli ainult üks lootus – lähevad mööda. Kuuldus automaadivalang, selle järel veel hulgem. Kõige suurem oli hirm kaotada keegi lähedane. Ma ei tahaks kunagi midagi sellist tunda. See, et polnud piisavalt süüa, sooja vett ja valgust, ei olnud selle hirmu taustal nii tähtis. Nad naeravad, tulistavad, jooksevad üleval. Aga meie oleme all, jätame üksteisega hüvasti. Need on Vene sõdurid. Ema, mina ja väike Kristinka tihedas embuses, nii tihedas, et isegi kivina rasketel pisaratel polnud kuhugi kukkuda. Ootasime koos surma. Ja alles siis sain ma aru, et inimesed valetavad... Tal pole vikatit. Tal on automaat. Mul on siiani selgelt meeles, kuidas keldri uks avanes. „On siin keegi?“ Vastuseks pimedus. Ja vaikus. Nad viskasid mingi lõhkekeha. Hämmastav, me oleme endiselt vait. Ma tõesti ei tea, mis oleks võinud juhtuda, kui poleks olnud ema. Ta jooksis välja ja hakkas anuma, et lapsi ei tapetaks. Kaks sekundit, ja ma jooksin talle järele. Seda ei juhtunud ei mina ega ema. See oli see – hirm.

Mehi tapeti, seepärast peitsime mu kasuisa raudvoodi alla, mis oli nüüd meie „eluasemes“ veel ka peidupaigaks. Öeldakse, tuldi päästma. Öeldakse: „Me tulime teie juurde üheks päevaks.“ Ma olin alati teadnud, et neid ei saa uskuda. Kuu... Põrgulik, kohutav kuu kuritarvitusi, tapmisi ja verd valgel voodilinal.

„Pange end valmis, kogu küla läheb kooli keldrisse,“ ja polnud pääsu. Kasuisa on raudvoodi all – kuidas minna? Kuidas tunnistada, et siin on mees? Küsisime, kas võime sinna jääda. „Võite muidugi, me lihtsalt viskame teile mõne granaadi.“ Me saime aru, et tuleb üles tunnistada, muidu ei saa kuidagi. Ronime keldri trepist üles. Meie jalad – nagu oleks need seotud kartulikottide külge, mille peal me istusime, ei liigu... „Meil on teile midagi

öelda...“ – ja nagu oleks tuhat nõela torgatud üle kogu keha. Automaadid olid juba valmis millekski valjuks. „Meiega oli kogu aeg üks mees... ta on invaliid, ärge puutuge teda“ – see lause võttis ühe sekundi. Kasuisa ei olnud invaliid, me olime sunnitud nii ütleva. Hirmust, et meid kõiki tapetakse tema peitmise eest. Automaaditorude ees viidi tema minema esimesena. Me korjasime kokku kõik, mis meil „eluasemes“ kaasas oli, ja läksime tema järel. Kaugele polnud vaja minna. Borössivna aed oli otse kooli territooriumi kõrval, tol ajal veel kooli. Aga neid, venelasi, oli nii palju nagu sipelgapesas. Nad kiskusid kõik oma kodudest välja. Nagu Röövel Ööbiku multikas. Ainult et see ei näinud päris muinasjutu moodi välja, õigemini, üldse mitte. Punane värv on minu päästik. Tolja lasti tema maja juures maha. Mille eest? Selle eest, et ta oli patrioot, „Au Ukrainale“ eest lasti maha. Ja mitte ainult tema. Paljud inimesed hukkusid. Lasti maha selle eest, et oli ukrainlane.

Keldrisse jõudes avastasime, et seal on mitu ruumi, ja kobamisi sisenesime kõige suuremasse. Ma nii kartsin, et ei leia seal oma sõpru. Aga kui kuulsin tema häält, oma Rõtka häält, tormasin pimesi. Kogu aja jooksul, mis me teineteist tunneme, olid need kõige tugevamad kallistused. „Aga kus on Vladik?“

„Siin,“ kõlas selja tagant tema hääl. Sain aru, et kõik läheb kergemalt. Olgugi et ma kinnitasin, et me kõik sureme, niisama lihtsalt meid lahti ei lasta, meist saab elus kilp... Pommid... Granaadid... Kõik, mis oli mu peas kõige õudsem, kõik pidi minuga juhtuma. Täiskasvanud kogunesid kohe kokku ja hakkasid mõtlema, kuidas me sööma hakkame. Otsustati teha õue, kooli keldri lähedale „põrguköök“. Tehti kaks lõket, otsiti koolisööklast nõud, leiti säilinud toiduaineid ja hakati süüa tegema. Kokkade hulgas oli ka mu ema. Kui algas tulistamine, läksid kõik alla varjule, aga mitte need inimesed, kes olid köögis. Nad üritasid valmistada toitu, samahästi kui mitte millestki, rohkem kui 360 inimesele. Ja iga kord, kui ema ülal oli, mõtlesin, kas ta tuleb tagasi. Olin tema pärast väga mures... See oli tõepoolest ehtne põrguköök.

Hommikul lubati meil minna WC-sse, aga ainult kolmekaup. Päeval käisime väljas, et võtta toitu. Kasutasime momenti ja viibisime õues natuke kauem. Kogu aeg oli nii sünge, ei ainsatki päikesekiirt, pidevalt „pahh-pahh“ ja generaatorite sumin. Ma unistasin nii väga, et ma neid enam kunagi ei kuuleks.

Ühel päeval jooksid lapsed augu juures, seal seisis ka mu sõber Serhi. Plahvatus. Kõik lapsed jõudsid sinna auku hüpata, aga tema mitte. Kild tabas Serhi õlga. Ma nägin teda juba selles valges linas, millele valgest polnud jäänud jälgegi. Öeldakse, et ta viiakse ära. Kuhu? Mis? Kuidas? Järgmisel päeval viidi ta minema. Halvad mõtted ei andnud mulle rahu: kas meie Sjerožka tuleb tagasi, kas nad teevad talle haiget?

Mul oli väga valus. Ma hakkasin aru saama, mis toimub. Kui ümberringi on täielik kaos, suudad sa ainult läbi isikliku valu mõista, et sina oled selles

kaoses, lausa selle epitsentris. Isegi siis, kui me seisime trepil, sirutades end ukseni, hingasime värsket õhku, aga siis ootamatu plahvatus – ja kõik me lendasime lööklainest alla nagu keeglikurikad –, isegi siis ei saanud ma aru, et see kõik toimub minuga. Kui põles esimene maja, kohe siinsamas kõrval, siis teine, kolmas, ma ei nutnud... Ma ei suutnud, kuigi oleks tahtnud.

Keldriruumis, kus me perega istusime, lämbusid inimesed umbsusest, mõned läksid peast segi. Kui suri esimene inimene, tundsin ma hirmu. Mida rohkem inimesi suri, seda enam see tunne sumbus.

Kuskil teisel koonduslaagri nädalal ei teadnud me, mida enesega ette võtta, hakkasime meenutama laule, koos sõpradega laulma. Lapsed joonistasid hallitanud seintele pilte, pidasid kalendrit. Pildid olid nii erksad. Ainult lapsed oma joonistustega ei lasknud täielikult käsi rüppe lasta. Värvid ja pliiatsid ilmusid meile, kui mehed otsustasid minna üles lasteaeda (kool ja lasteaed on ühes hoones, mis on jagatud kaheks), et tuua sealt lastevoodid ja teha neist narid. Esimesel korrusel magasid suuremad lapsed, nagu mina, ja teisel väiksemad. Võib ette kujutada, kuidas vanemad lapsed magasid, kägaras nagu merihobukesed. Mis te arvate, kes magasid minu kõrval? Vladik ja Rõtka. Me Vladiga ajasime juttu hilise ööni. Mina nutsin, tema rahustas mind. Me jagasime viimaseid aniisi-mentoolikomme ja peidetud vahvleid, Ohvitseri šokolaadi ja pasteeti nimega Örn. Me laulsime laule, lugesime üksteisele raamatuid, mille kõnts oli kooli raamatukogust välja visanud. Peamine: voodile, mis oli meie kohal, kirjutasime meie oma voodil lamades mälu järgi Tarass Ševtšenko luuletuse „Katerõna“. Punase viltpliiatsiga, mäletan, nagu olnuks see eile. Need mälestused on minuga kuni lõpuni – või mina nendega.

Mu herbaarium oli juba ammu tuhaks muutunud. Ma olin ta täiesti unustanud, kuid ma isegi ei mõelnud sellele, et puistata ta tuulde...

Ma ei teadnud isegi seda, kas mu maja on terve. Alles hiljem sain teada, et ei. Temast jäi ainult nimetus.

Kui me ükskord keldrist välja tulime, ei teadnud me, mida teha. Kõhklesime kaua, kas on vaja ära sõita, evakueeruda. Võtsime vastu raske otsuse: sõita ära. Aga enne seda otsustasime koju minna.

Tee ei sarnanenud sugugi sellega, mis oli eelmisel kevadel. Kõik ümberringi oli hävitatud. Midagi täiesti sodiks, midagi osaliselt, aga vaadata oli võimatu nii ühte kui teist.

Mu kaktused lamasid lõhutud pottides põrandal, aga võšõvanka (meile oli just kultuurimajast antud uued) vedeles lihtsalt maa peal, segamini saasta ja räpaga. Aga seda ära visata ma ei suutnud. Pesin puhtaks – ja nüüd on ta nagu uus. Minu võšõvanka jäi alles. Kuna need, mis jäid kultuurimajja, põlesid ära koos sellega.

Meie hävitatud maja sarnanes rohkem laudaga... Lagi oli niiskusest repetanud ja katuses augud. Ka taevas nuttis. Majas jooksid ringi koerad. Seinad ei näinud hoopiski välja nagu selle maja seinad, kus veel hiljuti elasid inimesed. Ma parem vaikin esemetest, mis olid segamini saasta ja räpaga. See on kõik, mida nemad, venelased, võivad endast maha jätta.

Pärast ajutist evakuatsiooni oleme juba ammu oma majja tagasi pöördunud, selle taastanud ja ära remontinud.

Aga ma igatsen ikka nii väga kodu järele. Selle, kus ma ärkasin ja sugugi ei tahtnud kooli minna, selle, kuhu päike elutoa suurest aknast alati sisse hiilis. Selle oma kodu, mis ei meenuta mulle kannatusi ja surma.

NATALJA
LOHOZŃNSKA

Natalja LOHOZŌNSKA

on sündinud Brodõs, hariduse sai Lvivis, töötas Oštšadbankis. 1996. aastal kolis koos oma pojaga esimesest abielust ja abikaasa Oleksandriga tolle kodupaika – Šõrokõne külla Donetski oblastis.

Seal avas Natalja poe ja Oleksandr töökoja, kus remontis autosid ja kalalaevade mootoreid. 2015. aasta talvel lahkusid nad Šõrokõnest. Töötasid Austrias, kuid seal elamise kogemus osutus negatiivseks. Pöördunud tagasi Ukrainasse, asusid nad elama Mariupoli, kus taotlesid toetusprogrammidele grante ning esimeste saadud vahenditega avasid 2016. aastal Itaalia panini kioski L'amore, hiljem laiendasid äri kuue müügipunktini.

Perekond liitus vabatahtlikega, eelkõige „Lootuse“ väljakul. Koos teiste Šõrokõnest pärit inimestega korraldasid nad koristamistalgud ning 2018. aastal korraldas Natalja seal Caritas Mariupoli toel lastekaitsepäeva festivali.

Natalja ja Oleksandr pääsesid ümberpiiratud Mariupolist välja alles 15. aprillil 2022. Nad sõitsid Eestisse, kus on elanud juba kaks aastat. Aktiivse positsiooni eest pälvis Natalja Eesti presidendilt auhinna „Aasta vabatahtlik 2022“. Praegu töötab ta kokana, plaanib avada oma ettevõtte. Koos mõttekaaslastega registreeris ta avaliku organisatsiooni, mis aitab kaasa ukrainlaste kohanemisele ja Ukrainat puudutava teabe levikule kohalike elanike seas.

Sõda. Lennukid, raketid, laste karjed, täiskasvanute paanika. Kaotati käsi ja jalgu, pead veeresid. Mürsukillud sadasid kerge jääkirmega kaetud lompi. Ja keegi teine ammutab hiljem sealt vett, et ellu jääda... Kui palju häda, muret ja kannatusi on toonud see neetud rašistlik sõda!

Kellegi jaoks algas see aastal 2014, kellegi jaoks 2022. Mina kohtasin teda kaks korda, kuid minu elu sõda algas palju varem, nüüd juba kaugel 1996. aastal. Minu sõda. Isiklik. Pooleldi teadvustamata sõda, sõda kõige lähemate inimeste vahel, perekonna ja suguvõsaga. Küsite, kuidas on see võimalik? Lihtsalt – sellele, kes seda alustas, kuid mitte minule. Sest juba siis, kõigi inimeste jaoks rahulikul ja õnnelikul päeval, kaotasin ma ühe hetkega oma kodu, oma armsad asjad, oma perekonna, kuna valisin endale meheks „moskaali“, ja juba siis, 1996. aastal, sain ma enda peal tunda neid vildakaid ühiskonna stereotüüpe, mis jagasid ukrainlased geograafia järgi idaks ja lääneks, kuigi mu armastatu rääkis ukraina keelt nii hästi ja ilusasti. Juba siis pakkisin oma häirekohvri, võtsin kaheaastase poja käekõrvale, kinnitasin armastatud abikaasa pilgule nii rasket otsust: „Lähme!“ ja läksin minema... Jättes seljataha kodulinna Brodõ, mis asub Lvivi oblastis, jättes mälestustesse oma toonase elu. Olin vaid 25-aastane.

Minu uus kodu. Donbass

Mu abikaasa viis mind oma vanematekoju, oma sünnikülla Ššrokõnesse. Kauge Donetski oblast. Seesama Donbass, mida, nagu mulle tollal tundus, nõnda vihkasid mu Lvivi kandi sugulased. Nende vastumeelsus „moskaalide“ vastu, nagu mu sugulased Donbassist pärit inimesi nimetasid, saigi minu üheotsapiletiks. Pöördumatult. Alatiseks.

Tollal, 1996. aastal otsustas mu ema koos minust kümme aastat vanema õega, tema mehega ja minu emapoolse tädiaga minu saatuse. Nad lõid mulle kodulinnas väljakannatamatud tingimused, kuna ma armusin idast pärit „moskaali“, nagu nad aina korrutasid. Mäletan siiani tädi sõnu: „Natalka, me päästame sind, sest sa oled sellest kuradi armastusest pea kaotanud ja ei saa aru, mida see „moskaal“ sinuga teha võib! Tegelikult pole tal sind vaja. Tal on vaja korterit, mille su isa sulle jättis. Ta keerab su ümber sõrme, imeb sinust kõik mahlad välja ja jätab su maha. Ja kellele sind koos lapsega vaja on?“

„Aga kuidas te saate inimese üle niimoodi kohut mõista, teda tundmata?“ karjusin ma ägedalt vastu. „Sest ma olen elu näinud,“ ajas tädi oma. „Olen paljudes kohtades käinud ja isegi mõnda aega Donbassis elanud, nii et ma tean, millest räägin. Need „moskaalid“ Donbassis... nad ainult joovad, pidutsevad, tarvitavad narkootikume ja ongi kõik. Nad on õudsed,“ patras ta tüütult.

Aga mis siis niimoodi välja tuleb, mu ema enda teine abielu oli venelasega, mu lihane isa on Venemaalt, mu juured on Uljanovski oblastis, Mordva ANSV-s. Nii et kes on siin siis tegelik „moskaal“? Kas siis mu ema eksis oma valikuga, ja mina olen nüüd kogu tema elu viga või armastuse vili „moskaaliga“? Vastust ma ei saanudki.

Praegu, kui ma kõike seda meenutan, tundub mulle, et juba siis tundsin ma valu maitset ja see oli koirohust kibedam. Mispärast ja millest mu kõige lähemad inimesed mind tollal „päästsid“? Kui meie korteri, kus me mehega elasime, akendesse lendasid kivid, kui lendasid õelad sõnad, siis mõte minu lapse turvalisusest ja hirm, et kõik need „päästjad“ võivad ta minult ära võtta, andis mulle tõuke võtta vastu otsus, teha valik. Samal ajal kui teadmatus ja arusaamatus, kuidas edasi, takistas mul seda rasket ja tähtsat sammu astumast. Kuid lõpuks ma vihastasin täiega, pakkisin väikese koti vajalike asjadega ning asusin koos mehe ja lapsega teele suurele ehitustööle. Ehitama üles oma elu, oma maailma, oma õnne. Nii sai Šõrokõnest minu uus kodu.

Kohalikud võtsid mu omaks. Šõrokõne inimesed olid avatud ja alati valmis aitama, ning see lohutas mind. Ma rääkisin eranditult ukraina keeles ja mitte keegi mitte kunagi ei heitnud mulle seda ette. Vastupidi, nad külvasid mind üle komplimentidega, kui hästi ma kõnelen ja kuidas see neile meeldib. Pisike läks lasteaeda. 4-aastaselt tundis ta juba hästi ukraina tähestikku, hiljem õppis ära ka vene keele, sest Šõrokõnes oli valdav siiski vene keel. Hiljem tuli kool, tehnikum, sõjaväeteenistus, ülikool. Aeg lendas. Varem polnud ma kunagi maal elanud, seepärast sai elu Šõrokõnes mulle tõeliseks proovikiviks. Ma õppisin nii rohima, istutama kui ka majapidamisega toime tulema, sest olid ka kanad ja kalkunid, samuti lehm. Esimest korda elus õppisin ma ahju tuld tegema, kuna köeti ahjuga ja süüa tehti sealsamas. Kohanesin üsna kiiresti, kuigi ka pisaraid valasin tublisti. Sest Lvivi kandis, oma kodus, oli mul kõik, mida ma soovisin, tihti käisin välismaal, töötasin pangas. Aga ühel päeval kõik muutus ja ma olin sunnitud kohanema. Mitte hetkepealt, aga ajapikku ma siiski suutsin ennast kokku võtta, õppida, elada ja tunda elust rõõmu. Meie kodust umbes kilomeetri kaugusel oleva Aasovi mere murdlained rahustasid, mulle meeldis kajakate naljakas kisa ja joodilõhn. Sest meri lõhnas joodi järele.

Me mehega ei saanud istuda vanemate kukil, seepärast leppisime mis tahes töötostega. Tuli ette, et ma müüsin külaturul oma puusepast äia valmistatud luudasid ja hiirelõkse, käepidemeid ja kirvevarsi. Ma pahteldasin puidust aknaraame – õppisin tegema ka seda. Kui raske ka polnud, elu läks edasi. Aastate jooksul õppisin Šõrokõnet tundma, nagu oleksin seal elanud terve elu. Avasime abikaasaga koguni kaupluse – Artemida, sellega tegelesin mina, ja mu mehel oli väike autoteenindus, oma puusepatöökoda, mis jäi päranduseks äialt. Toredad sõbrad, lõbusad vaderid, hea elu.

Sõda Venemaaga – ja mitte terrorismivastane operatsioon – tungis meie koju 4. septembril 2014. See oli ärev hommik, sest Novoazovsk, meie rajooni keskus, oli juba okupeeritud. Vene okupandid liikusid julgelt ja kiiresti edasi. Me kuulsime iga päev suurtükiväe hääli, kuid just sel hommikul näis olevat kõige suurem tulistamine ja juhtus kõige kohutavam: ilmusid esimesed vigastada saanud tsiviilisikud. Põrgulik päev jõudis siiski kätte. Ja see juhtus meie kodus, Šõrokõnes.

Siis tajusin ma teist korda kuristikku. Vaatasin jälle taevasse. Jumal, mille eest? Ma ainult tundsin end õnnelikuna! Mul on juba kaks poega, mul on uues kohas staatus, lugupidamine. Mul on perekond. Oma äri. Oma äri on ka mu abikaasal, mu kogu südamest armastatud „moskaalil“, kes tegelikult seda kunagi polnud. Sest tegelikult oli seda see, kes tuli mind „vabastama“ minu enda maal ja täielikult hävitas kogu minu (ja mitte ainult!) elu ehitise.

4. september 2014. Šõrokõne

Kelder. Hirm ja ahastus. Ma kallistan oma poega. Ta on alles kolmteist. „Ema, ega me ei sure?“ küsib ta minult väriseva häälega. „Ei. Jumal armastab meid!“ vastan ma. Mu abikaasa on läinud tööasjus Novoazovskisse. Side on kadunud. Täielik teadmatus rebib hinge tükkideks.

Aga lõpuks on kõik hästi. Me oleme kodus. Kõik. Koos. Mees jõudis tagasi. Nägi tagasiteel rašistide tanke. Tankide torud olid suunatud meie poole, Šõrokõne poole.

Selsamal päeval nõustusime sõprade pakkumisega ja otsustasime poja nende juurde Mariupolisse viia, sest nii on turvalisem. Meie poisid õppisid Mariupoli koolis samas klassis. Jah, siis me juba võisime endale lubada oma poega iga päev Šõrokõnest Mariupoli kooli viia, 10 km sinna ja tagasi. Meie vanem poeg õppis sel ajal juba Donetskis ülikoolis, just seal sai ta omal nahal tunda seda absurdset „vabastamist“. Ta oli sunnitud Donetskest põgenema ja jätkama õpinguid Ternopilis, kus ta jäi üksi talle võõrasse linna. Ja muretses väga meie, vanemate pärast.

Ma olin kindel, et mu lapsed on ohutus kohas, elusad, terved ja kõik läheb hästi. Vanem Ternopilis, noorem Mariupolis. Aga mina koos mehega Šõrokõnes, keldris. Miks ma nii arvasin? Ei tea. Usk, et kõik läheb hästi, andis lootust, et seda sõda pole kauaks.

Auto Mariupoli leivaga saabus Šõrokõnesse iga päev kell viis või kuus hommikul. Meie poe Artemida ees oli juba hommikul järjekord. Poole tunniga jagasime leiva laiali ja me kõik olime tagasi keldrites. Need tundusid tollal olevat turvaline koht. Tulistamine, tulistamine, tulistamine...

Ühel pärastlõunal, kui saabus suhteline vaikus, pakkisime kokku lapse, natuke toitu, suletud purgid omakasvatatud kalkunite hautisega ja pidime minema

Mariupolisse sõprade juurde. Heitsin pilgu aknast välja ja tardusin. Meie maja ümbritsesid igast küljest Vene sõdurid. Me koer haukus nii talumatult, et ma kartsin, et ta lastakse maha, ja läksin õue. Neid oli nii palju, et mu jalad hakkasid hirmust värisema. Kõik sukkmaskides, relvadega, rääkisid spetsiifilise vene aktsendiga, korralikus sõjaväevormis. „Kus ta on?“ küsis üks. Ma ei saanud aru, kellest ta räägib. Need kümme minutit ülekuulamist tundusid mulle vist igavikuna. Lõpuks jõudis mulle kohale, et nad küsivad mu vanema poja kohta. Ta pidi Ternopilist koju tulema ja ma lobisesin sellest poes, kui inimesed leiba ostma tulid. Keegi andis meid ära. Ma olen ju Lvivi oblastist pärit „bandeeralane“. Kõik need aastad enne sõda ei kutsunud mind külas mitte keegi ega kunagi nii. Mul polnud mingeid konflikte, mitte kunagi. Kust kohast küll tuli see vastumeelsus minu isiku vastu?! Aga võib-olla oli see salajas, seda ei öeldud välja? „Teda ei ole, ja ta ei tule siia, sest meil on päris sõda!“ vastasin ma neile. Aga siis tuli majast välja mu mees ja mind aeti minema. Rääkisid millestki juba omavahel. Millest? Mu mees ei rääkinud mulle.

Sel päeval me siiski viisime väikese sõprade juurde. Ma kartsin tagasi pöörduda, sest Vene sõdurid saatsid meid teele sõnadega: „Tervitage omasid ja öelge edasi, et me oleme siin.“

24. jaanuaril 2015 nägin, kuidas Gradid lendavad Shidnõi poole, sest me ikkagi tulime tagasi ja üritasime veel natukegi säilitada oma kodu. Sidet sai kinni püüda ainult katuselt, ainult MTS-i. Ma ronisin üles mööda redelit apteegihooone seina ääres, et küsida, kas väike ja ta sõbrad on turvalises kohas, sest nad lendasid – ja ma nägin seda – üle meie territooriumi nende piirkonda. Vene Gradid hävitasid Shidnõi rajooni, hukutasid üle saja elu. Õnneks oli poja ja tema sõpradega kõik korras.

Ja siis vaikus. Oma kaks-kolm päeva oli vaikus. Ei tulistatud. Ilmselt tundsid kahjurõõmu. Ja see vaikus kohutas. Nagu vaikus enne tormi.

12. veebruar 2015, põrgulik veebruar

Külakeskuse, meie, naabrite ja teiste majade tihe ja äge pommitamine. Rännati siis, kui inimesed tavaliselt magavad, kell 5 hommikul. Õudus kestis kella üheteistkümneni. Mina, mees, keldri pimedus. Nii me istusime teineteist kallistades. Jätsime hüvasti. Lämбусime tolmust, mis sambana kerkis varemetest. Mees avas kiiresti, sõrmedega, kompotipurgi. Jõime, et hingata. Ja siis jälle vaikus.

Kui me keldrist üles tulime, nägime, et osa maja pole. Tabasid. Hiljem lugesime õues kokku kuus kraatrit. Kõige lähemast oli keldrile, kus me end varjasime, kaks meetrit. Tänu Jumalale, et ta meid hoidis.

Jooksime auto juurde, mis seisis õuel lageda taeva all, sest garaažis oli teine auto. Autode remont oli mu mehe lemmiktegevus. Külas anti talle isegi

hüüdnimi Zalizjaka, sest ta parandas autosid ja paadimootoreid. Meri oli meil ju lausa sealsamas. Aasovi meri. Soe. Ja ka kalamehi oli piisavalt. Šõrokõnes ma õppisin, kuidas teha kogu sellest kalast midagi sellist, et viib keele alla!

Jälle tulistamine. Me olime juba autos, mis oli kraatritest lennanud mullaga niimoodi kaetud, et isegi värvi polnud näha. Meie juurde hüppas naaber Alla. Palved, palved Jumala poole. Auto hüples, kaldus kõrvale, meile saadeti järele Grade. Aga meie sõitsime. Saim hakkama. Rabelesime välja.

Kui jõudsim Mariupolisse, sõprade juurde, ei suutnud mu mees veel oma pool tundi autost väljuda. Nii istuski, käed rooli küljes. Ei saanud sõrmi lahti, sest need olid hangunud. Ka plahvatuste muld, mis üleni kattis meie autot, oli justkui sinna hangunud.

Tekkis side ja telefon ei lakanud helisemast. Otsekui oleks käokell kinni kiilunud. Kuid mina tahtsin kuulda ainult kahte häält – oma poegi. Kuulsin. Nad nutsid. Õnnelikud, sest elus.

Mind liigutas sügavalt ja andis läbi pisarate jõudu juhtum minu pojaga. Päeval, mis eelnes meie pääsemisele tule alt, oli tal üliskoolis eksam. Selleks ajaks olid kõik juba näinud ja teadsid uudiseid Šõrokõnes toimunud tragöödiast. Eksamil küsis õppejõud mu pojalt:

„Sa oled ju Šõrokõnest?“

„Jah.“

„Kuidas on vanematega?“

„Ei tea. Sidet pole.“

„Anna oma õpinguraamat.“

Õppejõud võttis taskust 200 grivnat ja pani poja õpinguraamatu vahele sõnadega: „Võta, pojake, su vanemad ei saa praegu aidata, aga mina saan!“ Võib-olla me jääme ellu, et tunda ja näha, et inimlikkus on olemas?..

Taastunud pärast tulistamist ja põrgulikku teekonda Gradide all, mäletan ähmaselt, kuidas jõin konjakit nagu vett. Keegi ei takistanud mind, aga ma ei jäänud ka purju. Miskipärast jõudis just sel ajal mulle kohale, et kodust, kus oli mu ema, ei tulnud ühtegi kõnet. Kas teda ei huvitanud, kas ma olen elus või mitte...

Selsamal põrgulikul päeval, 12. veebruaril, tervitasime ja kallistasime nuttes oma vaderit, meie noorema poja ristiisa. See oli ristiisa sünnipäev, ja see, et me olime elus, oli parim kingitus.

Järsku veel üks kõne. Mu abikaasal Saškol oli kummaline pillk. Mulle tundus, et ta teab, kes talle helistab. „Põgene! Sind anti üles. Me tuleme sulle järele! Autos on kõige julmem Kadõrovi timukas,“ karjus telefoni tema lapsepõlvesõber, kes sõitis juba okupeeritud Novoazovskist ja hoiatas helistades. Nagu tahtes

säästa teda mingitest piinadest. Kuigi huvitav: aga kui poleks kätte saanud, mis siis? Aga kui me oleksime ikka veel selles keldris? Kas ta oleks oma kätega vana sõbra kinni võtnud?! Oleks timuka järelevalve all tema käske täitnud?! Ja siiani ei mahu mulle pähe, kuidas. Justkui üritaks kaks stiihiat minu sees olla kenad, aga nad ei saa iialgi sõpradeks. „Mind pole enam seal. Ma olen koos oma perega turvalises kohas,“ vastas mu abikaasa. See tema sõber, endine, saatis isegi foto, kinnitas, et nad olid meie hoovis Ššrokõnes. Tegelikult oli seda väga raske uskuda, raske isegi ette kujutada.

Mariupol 2015

Alustan elu otsast peale, sest mul pole jälle mitte midagi. Ainult väike kohver dokumentidega. Me kaotasime kodu, kuhu olime pannud kogu oma jõu ja armastuse, kaotasime oma äri ja aia neljakümne viljapuuga, mis mu armastatu oli oma käega istutanud.

Sõbrad andsid meile võimaluse elada oma vanemate majas, mis seisis tühjana sellesamas Vene okupantide haavatud Shidnõi rajoonis Ja nii, samm-sammult – registreerusime ümberasustatud isikuteks, taotlesime toetust kommunaalteenuste eest tasumiseks, saime abi järjekordades Punaselt Ristilt, sotsiaalteenistustelt – läks elu tasapisi edasi. Kui öelda, et oli raske, siis parem juba mitte midagi öelda. Sest meid, samasuguseid sisepagulasi, oli väga palju, ja juhtus ka, et mõned kohalikud Mariupoli elanikud vaenasid meid, et me siia „kokku sõitsime“, justkui oleks neil selletõttu raskem hingata.

Ma sain aru, et ilma tööta, mida oli raske leida, me kaua välja ei vea, seega nõustusime sõprade ettepanekuga minna tööle Austriasse. Vormistasime dokumendid, leidsime, kes hoolitseb lapse eest, ja sõitsime koos abikaasaga ära. Kuid igatsetud kergenduse asemel saime põllutööle (iga ilmaga), saime tunda põlgust, pettust ja külma. Kõik see, nagu tundus, murdis mu lõplikult. Ja kui rohefarmi peremees veel ka minu vastu käe tõstis, sai see viimaseks piisaks karikas. Vaevu elus, meeheitel ja kurnatud, pöördusin tagasi koju, Mariupolisse. Ja tõmbusin luku taha kolmeks pikaks kuuks. Pind oli jalge alt kadunud. Pisarad, rampväsimus – ja kõik see suletud ukse taga. Mitte kedagi ei tahtnud näha. Ainult üks küsimus keerles peas – Jumalale: mille eest?

Minu päästjaks depressioonist sai hiljem Facebook. Kirjutasin seal luuletusi ja lasin teistel näha oma valu. See mind päästiski. Ma lugesin mulle täiesti tundmatute inimeste kommentaare selle kohta, et mu sõnad päästavad ka nende hinged – ja justkui ärkasin uuesti ellu. Kirjutan, loen, kirjutan... Ma ravin hinge sõnadega. Hiljem tekkis mul isegi selle nimega Facebooki grupp.

Kevad 2016

Sattun juhtumisi postitusele toetusvõimalustest ümberasustatud isikutele oma ettevõtte alustamiseks Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni

(IOM) egiidi all. Ma ei saa täpselt aru, mis see on; ei tea täpselt, kuidas see käib; olen äärmiselt ebakindel, et saan hakkama, aga ma kandideerin. Sest tuleb edasi liikuda. Sest kandikul kätte keegi midagi ei too.

Õpin, kirjutan äriplaani. Ja saan tillukese toetuse oma ettevõtte alustamiseks: kokku 18 200 grivnat. Aga kui tähtis see raha minu jaoks oli. Nii mõnigi ühmas mulle: „Puhta lolliks läinud“, „Sellise rahaga pole ju võimalik äri avada?“. Nagu selgus, on võimalik! Ja mina tegin seda! Aga mu pähe pugus väike mõte, ja see mõte ei andnud mulle rahu ei päeval ega öösel. Ma mõtlesin jälle oma emale... Siin ma olen, juba nii täiskasvanud, iseseisev, ja ma saan ka oma äri, ning võib-olla vähemasti vanas põlves mu ema rõõmustab minu üle või ütleb kellelegi lausa uhkusega: „Minu Natalka suutis seda, ta on parim!“ Aga ema vaatas ilmselt vaikides Lvivi kandis oma diivanil uudiseid, kuulis väikseid teateid minu kohta nõbudelt, kes mulle aeg-ajalt helistasid, ja kõik. Ma tahtsin väga teda kallistada, kas või sõnadega! Alati, kui mul tekkis võimalus käia koolitustel, osaleda projektides, mis toimusid minu kodumaal Lvivi piirkonnas, planeerisin paar lisapäeva ja külastasin ema. Kallistused, kingitused, palju küsimusi mulle ja jälle pisarad, tagasilükkamine ja sõnad selle kohta, et ma peaksin olema siin, aga mitte Donbassis.

Muidugi oli mu teel ka abistajaid-heategijaid. Vahel saatus justkui mängis minuga: see pani mu meelegi ja vastupidavuse proovile, ning kui ma olin läbinud selle põrguliku rännaku, kinkis mulle imelisi inimesi ja võimalusi, millest ma surmliku haardega kinni kahmasin.

Ükskord ma kuulsin, et Mariupolis on CIMIC-id – see on omamoodi tsiviil-sõjaline koostöö- ja abikeskus Vene okupatsiooni all kannatanud kodanikele. Ja ma pöördusin sinna. Esitasin füüsilisest isikust ettevõtja dokumendid, nii enda kui abikaasa omad, dokumendid maja omandiõiguse kohta ja meie Šörökõnes asuva poe Artemida ruumide rendilepingu. Lisasin avalduse objektide (poe ja maja) ülevaatuseks koos fotofikseerimisega, et näha, kas minu Šörökõnes asuvas majas on midagigi alles. Sest selleks, et alustada saadud toetusega Mariupolis äri, oli mul väga vaja vähemasti külmkappi.

Nagu selgus, oli meie õnnelik maja haige kääbuse Gradide all hukkunud, kuid meie olime elus. Mis hoidis meid siin maa peal? Ütlen täie veendumusega, et armastus. Armastus elu vastu, teineteise vastu, oma maa vastu! Aga veel – meie teod. Sest nagu öeldakse: mida annad, seda saad ka vastu. Ainult oma võime nutta olen ma täielikult kaotanud, minetanud lõplikult. Ja siinemaani ei suuda seda tagasi saada. Heas mõttes kadestan neid, kes nutavad, kes suudavad nutta. Nutta on hea. Sellest pole midagi, kui nähakse põsel voolavat pisarat. On valus, kui süda nutab nagu minu oma, aga pisaraid pole näha.

Ma õppisin enesevalitsemist. Ma harjusin nende neetud sõjahelidega, ja need ei vaibunud. Ma suutsin, ehkki väikeste sammude haaval, uuesti eluga kohaneda. Isegi pärast seda, kui teist korda kõik kaotasin. Aga igaühel meist

selles maailmas on oma ingel ja igaüks meist võib saada selleks ingliski teise jaoks. CIMIC-id said minu ingliski maa peal.

Fotol, mille nad minu jaoks Šõrokõnes tegid, olid ainult varemed. Ja selle kivilasu all, hävinud katuse all paistis mu külmkapp. Üksipäini, tulistamise vahepeal, lammutasid CIMIC-id osavalt laiali rusud ja töid meile need kildudest räsitud seadmed. Augud külmkapi ja sügavkülmi seintes kattis abikaasa ehitusteibiga. Neid oli nii palju! Aga sel oli vähe tähtsust, sest mootor... oli alles ja töötas!

Nii tekkis Mariupolisse meie esimene kiosk: „L'amore - Itaalia panini“. Ja selles aitasid meid lihtsad inimesed, kellel on väga suur hing. Jumal saatis nad mulle, otsekui kompenseerides minu kaotusi. Neid inimesi oli nii palju! See oli mu taassünd. Tundsin heameelt. Rõõmustasin. Olin tänulik. Ma ärkasin uuesti ellu.

Sõda kestis. Pommitamised jätkusid. Ukraina kaotas parimaid inimesi. Ja kõige selle keskel – me elasime. Tervelt seitse aastat elasin ma Mariupolis: lendasin ja kukkusin alla, olin õnnelik ja sain taas tunda koirohu kibedust. Treeningud, reisid, uued sõbrad, sõjaväelastest sõbrad, palju projekte ja juba lausa kuus Panini punkti. Ma olen vabatahtlik ja tundub, et paikan juba ise teiste inimeste saatusi. Tänulikkus, auhinnad, lapsed, meistriklässid. Koostöö fondidega, lastefestival koos Caritasega. Minu kõige lemmikum on „Halabuda“ – punkt, kus sa oled vaba! Kus igaüht kuulatakse. Kus õpetatakse, inspireeritakse, tehakse koostööd. Kus on mõttekaaslased ja siiras armastus maa vastu. Aga veel... „Lootuse“ väljak, mis oli vaenlase tule all. Ma koristasin seal nagu oma kodus. Kogusin inimesi talgutele. Ühendasin inimesi. Mul oli seal oma kodune nurgake nimega „Headuse territoorium“. Midagi ei saa unustada.

Kogu selle aja oli vaenlane otse kõrval, aga ma ei tundnud hirmu. Meie vanem poeg lõpetas õpingud Ternopilis ja pöördus tagasi. Lõi perekonna. Omaenda perekonna, õnneliku. Ja liitus ka meie ühise perefirmaga Panini.

Aasta 2019. Karantiin. COVID. Uus saatuse proovikivi

Raske oli kõigil. Igaühel. Ka minul. Aga me kohanesime kiiresti ja hakkasime oma maiuspalasid aadresside järgi kohale toimetama, sellega tegeles mu abikaasa Saško. Toitlustussektoril lubati töötada väikse aknakese kaudu. Nii me tegimegi, sest meil oli see olemas. Me õppisime olema paindlikud ja kohanemisvõimelised. Meid päästsid igasugused töömeetodid, pidime kuidagi edasi elama. Kuid mitte kõik meie Panini punktid ei jäänud ellu. Enamik tuli sulgeda. Alles jäi ainult kaks.

Me kõik lasime end kohe vaktsineerida. Ma uskusin, et see aitab. Õhutasin kõiki tegema sama. Mäletan, kuidas sain oma esimese vaktsiini ja selsamal päeval tuli Mariupolisse mu sõbranna Olena seoses ühe oma projektiga.

Me polnud teineteist väga pikka aega näinud. Majutusime koos hotelli. Kallistasime, rääkisime ja läksime magama. Aga siis ühel hetkel tundus mulle, et minu peale valati autokoorma täis liiva. Mu silmad hakkasid järsku põlema nagu tules. Mind kattis üleni valu, lootusetuse ja hirmu tunne. Seda ei saa millegagi võrrelda. Minu Olenka otsis siis keset ööd apteeki, mingit ravimit ja võimalusi, kuidas mind kuidagimoodigi aidata. Ma kartsin, et ei näe oma elus enam mitte kunagi kedagi ega midagi. Hirm pimedaks jääda oli väga suur. Aga lõpuks läks kõik üle. Mitte küll jäljetult. Ma kannan siiani prille.

Selsamal aastal andis meie noorem poeg avalduse sõjaväeteenistusse minekuks. Pikka aega teda terviseprobleemide tõttu (väike südamerike ja nägemisprobleemid, ta ei erista värve) sinna ei võetud. Aga lõpuks sai temast siiski piirivalvur. Valu Šörokõne pärast põles temas leegina. Ta teenis ühel Hersoni oblasti saarel. Kuid juba 2021. aasta detsembris tuli ta koju tagasi.

Me töötasime õnnelikult ja tähistasime 2022. aasta tulekut. Kõik koos. See toimus Mariupoli Vesselka pargis, kahes turumajakeses. Meid innustasid külastajad ja nende tagasiside, meie hõrgutised ja joogid tundusid kõige paremad. Pidasime seal ka oma vanema poja sünnipäeva. Uueks aastaks kinkis minia Julija mulle ilusad soojad sokid, sest mu jalad külmetasid tihti. Siis ma veel ei teadnud, et need sokid soojendavad mind, kui olen juba taas keldris. Ka praegu soojendavad nad mind mälestustega...

2022. aasta jaanuari lõpp

Jälle haigla. Korraline teraapia minu kroonilise tonsilliidi tõttu. Iga päevaga tunnen end aina halvemini. Raske on voodist tõusta. Nagu selgus, tuli meie palatisse tüdruk, kellel oli COVID. Ja läks lahti.

Olen juba COVIDi-haiglas. Vere hapnikusisaldus – 78. Jõudu pole. Ega elutahet samuti. Pealegi laman sellessamas palatis ja sellessamas voodis, kus alles hiljuti suri mu parim sõbranna, vabatahtlik.

Vähehaaval hakkab paremaks minema. Mind viiakse teise osakonda. Kõnnin tasapisi omal jalal. Kuulen koridoridest kellegi karjeid, eriti öösi. Pea on talumatult raske. Nagu oleks sinna sisse keegi elama asunud, temal on seal hea, aga sina lähed sellest pingest hulluks. Ma ei tea, kuidas on vaimuhaiglas, aga vahel tundus mulle, et see ta oli. Ükskord kell 12 öösel koputas mu peakese uksele valjult mõte: selle „hullumaja“ seinte vahel tuleb midagi märkimisväärset ette võtta: nii patsientide heaks, kes olid tervenemislootuse peaaegu kaotanud, kui ka personali heaks. Lähenes kõigi armastajate püha, 14. veebruar. Mul oli vaja kirjutada üks sõnum. Ja 13. veebruari hommikul, umbes kell 11.00, oli mu kontol tavaliste inimeste, heategijate raha ning me saimegi korraldada pidustused. Kinkisime igale patsiendile, igale arstile ja kogu haiglapersonalile esimesed tulbid ja südamekujulised õhupallid, aga

veel andsime üle ligi 25 kg kõige maitsvamat paninit ja maiustusi, mille vabatahtlikud öösel olid küpsetanud. Milline pidupäev see oli! Kõik olid õnnelikud. Ja tänasid! See oli just selline hetk, mille nimel maksab elada!

Aga vaid mõned päevad pärast minu väljakirjutamist algas täiemahuline sõda.

24. veebruar 2022

Esimesed lennukid ja pommid. Vaenlane pole mitte ainult lähedal, vaid tungis taas oma räpaste sõrgadega meie koju. Kella 5 paiku hommikul. Jälle siis, kui kõik magavad. Ta alustas pommitamisega. Ei, seekord mitte Gradidega. Ta oli küpsenud. Lennukipommidega. Lennukid tulid Mariupoli peale. Ja lõpuks hävitasid selle täielikult. Sodiks.

Mind hoidis ikoon. Või õigemini, mina hoidsin kõvasti seda. Kallistasin ja surusin enda vastu. Ma uskusin. Ma olin kindel, et ta aitab. See ikoon oli minu jaoks eriline.

See ikoon, puust, tehtud kahest omavahel väikeste metallkonksudega ühendatud poolest, rippus kunagi Šõrokõnes meie magamistoa seinal. Kui venelased meie maja hävitasid, leidis mu abikaasa selle ühe poole kivihunnikust. Ja CIMIC-id, kui nad hiljem varemeid uurisid, leidsid ka teise poole. Nende leidude vahele jäi tervelt seitse kuud. Alates sellest hetkest, kui meie lahkusime oma kodust, mis oli juba purustatud, nägid need kaks minu ikooni poolt separatistidest marodööre, elasid üle pidevad tulistamised, pidasid vastu loodusjõududele... Ja jäid ellu. Need kaks poolt otsekui läksid omavahel lahku ainult selleks, et end kaitsta. Ja ma uskusin, et taas kokku saanud, terveks jäänud ja leidnud uuesti tee minu juurde, said nad minu jaoks märgiks. Et kõik läheb hästi. Peab minema. Sel Headuse usul oli minus nii vägev jõud, et ta ei lasknud hirmu mu hinge lävele. Ei lubanud isegi mõtet, et õige pea kogen ma kolmandat korda sõjapõrgut.

Teisele poole teed maja ette, kus me Shidnõi rajoonis Mariupolis elasime, viskas lennuk pommi. See juhtus 2022. aasta 24. veebruari varahommikul. Babahh... Laest kukkus tükkidena krohvi. Ka ikoon kukkus maha. Siis tuli hirm. Hüppasime jälle autosse ja hakkasime põgenema. Ikoon jäi sinna... Ja mina teda enam ei kallista.

Nagu ei kallista ka ema. Sest ema, tema ei ütle enam midagi. Ega näe, kas ma suudan üle elada selle juba kolmanda sõja. Ainult, võib-olla, kui tahab, püüab taevast mind kaitsta...

Kõik see juhtus neljapäeval. Kell seitse hommikul, kui olime kuulnud kuskil läheduses plahvatusi, tormasime oma „Panini“ juurde. Võtsime peenraha, umbes 300 grivnat, saatsime vahetusse tulnud müüjanna koju; veel mäletan, et haarasin kiiruga vett ja väikestes pudelites Coca-Colat – ja see oli kõik.

Samal päeval nägime oma lapsi. Me elasime ühes piirkonnas. Mäletan, et küsisin neilt, mida me edasi teeme. Sest me peame kokku hoidma ja ühendust pidama. Kui lapsed oleksid tollal öelnud „Lähme“, oleksime lahkunud selsamal päeval. Aga me jäime. Me uskusime, et kõik läheb hästi.

Nüüd ma ütlen üha harvemini neid sõnu – „kõik läheb hästi“. Sest meie ootused hea suhtes pole täitunud.

Lennukite mürin ja kohutavad raskekahurväe plahvatused muutusid tund-tunnilt tihedamaks ja tundus, et nad kõlavad aina lähemal ja lähemal. Kuhu me ka edaspidi linnas ei läinud, nad jälitasid meid kangekaelselt. Veel viis päeva pärast seda oli side. Aga vähehaaval kadusid leitud toiduained, leib, vesi. Kõik kadus. Hinnad läksid pööraseks. Kirjutasin pidevalt midagi oma Facebooki lehele. Kogu aeg toetasin kedagi. Rahustasin selliste sõnadega nagu: „Mina olen siin, ma ei lähe kuhugi, ärge paanitsege...“ Mind usuti. Samuti nagu minagi uskusin linnavõimu ja linnapead, kes kogu aeg kordasid, et kõik on kontrolli all.

Aga siis läks lahti...

Paanika. Karjed ja nutt. Kaos. Majad põlevad. Lennukid. Pommitamine. Tundus, nagu napiks õhku. Kiiresti organiseerusid vabatahtlikud, inimesed, keskused. Väga tiheda pommitamise tõttu ei saanud me enam ei koju, kioskisse ega kohvikusse. Aga ühel päeval julgesime minna koos teiste vabatahtlikega. Ja see jäi viimaseks korraks. Laadisime kahte autosse kõik söödava, mis meil kohvikus oli, nii palju kui võimalik. Ümberringi müriseb, põleb, plahvatab, aga meie laadime. Kahjuks me ei võtnud kõike kaasa, aga kõik, mis võtsime, andsime inimestele. Ühest autost „Halabuda“ vabatahtlike peakorteri kaudu, teisest lastele, tuttavatele, omadele. Kõik pidasid vastu ja see toetas mind. Või toetasin mina neid kõiki.

2. märtsil leidsime tänu sõpradele peavarju Livoberežnõi sünnitusmajas. See asus otse Vesselka pargi kõrval, mis oli Mariupoli kõige õitsvam park.

Ja siis kadus side. Täielikult. Ja algas ellujäämine. Mul oli tunne, et ma lähen hulluks, sest mõtted „mis on mu lastega ja kus nad on“ ei andnud mulle hetkekski rahu. Sünnitusmaja poolkeldrikorrus mahutas 170 inimest. Nende seas oli lausa kolmkümmend kaheksa alla seitsmeteistaastast last, aga ka sünnitajaid, vastsündinuid, pensionäre, haiglatöötajaid ja teisi – selliseid nagu meie. Aga veel kasse, koeri, merisigu. Akende ees klaasi asemel madratsid. Kõige põrgulikum hirm oli kuulda lennuki häält. Kõik värises – seinad, põrand, ja me kõik. Ning lapsed... Nende hüsteeria ja surmahirm olid väljakannatamatud. Mingil hetkel ma taipasin, et tuleb kuidagi laste meelt lahutada ja neid lõbustada. Kuidas tahes, kuidas iganes. Ja me hakkasime joonistama. Nad kirjutasid mulle oma unistustest ja soovidest ning mina panin lehed kokku ja lubasin need kindlasti läbi lugeda. Me puhusime täis arstikindaid ja maalisime need muinasjututegelasteks;

me tegime küpsisepurust, pähklitest ja kondenspiima jääkidest trifle-magustoitu, ja see oli uskumatult maitsev; me tähistasime sünnipäevi, kui kellelgi sattus see olema, mõtlesime välja ülesandeid, võistlusi; laulsime, tegime võimlemisharjutusi ja... palvetasime. Me palvetasime alati enne magamaminekut. Ja kõik said aru, et nad ei pruugi ärgata. Ja isegi lapsed said sellest aru, sest said väga kiiresti täiskasvanuks. Teate, hirm teeb vanaks.

Igaüks, kes oli sellel ajal selles keldris, tegi midagi. Me hoidsime kokku. Keegi kandis tuletõrjeveevõtukohast vett, keegi lammutas teises toas põrandat küttepudeks, keegi keetis lõkkel süüa. Arstid päästsid haavatuid, aitasid imikuid ilmale, opereerisid kohutavates sõjatingimustes.

Pöördusin korduvalt mõttes, palvetes oma ema poole. Palusin kaitset taevalt. Palusin andestust selle eest, et ma ei olnud niisugune, nagu tema tahtis mind näha. Ta pidi ju nägema kõiki õudusi, mida ma läbi elasin. Aga ta vaikis. Ja vaikib siiani, nagu alati. Isegi unenägudes ei tule mu ema minu juurde.

Ükskord läksin ma sellesse keldrisse kööki. Ja tegin süüa kõigile 170 inimesele. Tegin pajas, lõkketulel. Mul polnud kunagi varem sellist kogemust olnud – valmistada toitu sõja algelistes tingimustes, vaenlase rakettide plahvatuste vahel, sellistes 40-liitristes anumates teha teistele inimestele süüa. Aga kõik on kunagi esimest korda. Kolm korda päevas asusin oma köögivahetusse. Sest sünnitavad naised peavad oma pisikesi toitma. Sünnitusosakonna toiduvärsid kahanesid. Püüdsin olla säästlik, sest keegi ei teadnud, kui kaua me siin maa all istume.

Mind usaldati. Mind kuulati ja natuke rahuneti, kui ma rääkisin, et olin juba 2014. aastal Šōrokōnes samasuguse põrgu üle elanud. Juba seal, Mariupoli keldris, ütlesin ma inimestele: „Kui Jumal on mu elu säästnud, siis on mul selles elus veel midagi tähtsat teha, seega pidagem vastu. Ma olen siin teiega, Jumal hoiab meid kõiki koos.“

Mul polnud väga selget arusaama, mis kuupäev parajasti oli ja mis nädalapäev. See maa-alune aeg oli lõpmatu. Pikk öö, päev oli ka samasugune nagu öö. Aga 16. märtsil toodi meie haiglasse kesklinna sünnitusmajast, mida oli tabanud rästlik rakett, haavatud inimesi, sünnitajaid ja lapsi. Sandistatud inimesed ja hinged ning veel sündimata laste surm. Umbes kolm kvartalit meist läänes pommitati Azovstali. Lahingud ei lakanud.

Ühel päeval (sest ma ei mäleta täpset kuupäeva) oli lõunasöök meie lõkkel juba valmis. Lihtne kleepuvatest pelmeenidest supp. Kuna elektrit polnud, olid sügavkülmas olevad pelmeenid täiesti kokku kleepunud, nii et me tegime neist loomingulise supi. Aga mitte kuidagi ei saanud poisid välja tulla ja seda tulelt ära võtta, sest tulistati lakkamatult. Järsku lendas midagi

rasket otse meie supipotti. Kellegi hundikoer oli õues – sai hukka, meie köögis olev abiline sai väga tugevaid vigastusi, aga günekoloogid päästsid ta, opereerisid. Minul oli põrutus ja mu abikaasa Saško sai killuhaava 5 mm kaugusele silmast. Sel päeval jäime kõik toiduta. Andsime kõigile mingit konservi ja kiirnuudleid, sest igaks juhuks oli natuke varusid, ja see oligi kõik. Ma tahtsin kogu aeg magada. Mulle pandi tilguti, see päästis mu. Oma kaks päeva polnud mul üldse jõudu ja ma lamasin. Ja siis me leidsime meie köögi jaoks teise koha. Ning töötasime keset põrgut edasi.

Siis aga tulid meie juurde Vene okupandid. Nende hulgas oli ka tšetšeenid. Tõid lastele Snickerseid, „päästjad“. Üks laps tervitas neid: „Au Ukrainale!“ Ja me kõik lausa tardusime. Kogusid kokku kõik mehed – dokumentide kontrolliks. Võtsid nad riidest lahti, vaatasid, kas on patriootlikke tätoveeringuid. Ja sellest ajast peale hakkasid tulema juba iga päev. Kord ühed, kord teised. Koos ajakirjandusega. Filmisid ilmselt oma propaganda tarvis, kuidas nad sünnitusmajas „päästsid“ inimesi, lapsi. Tõid Novoazovskist vett, leiba (mäletan, et kord oli see hallitanud), midagi veel. Ma lausa värisesin vihast, nii et püüdsin köögist mitte väljuda.

Mingil ajal kästi teha komandantuuris, mis oli organiseeritud kellegi võõra terveks jäänud majja, mingi paberitüki peale märke. Selle paberitükiga sai minna vaatama, kas sul on midagi alles jäänud – kodu, vara –, ja üldse tänavatel liikuda. Keegi tõesti läkski selle paberi järele, identifitseeris ennast. Mina kartsin. Ma ei tahtnud. Ma kartsin näha lõhutud linna, surnuid... Sest need, kes keldrist väljas käisid, rääkisid mulle sellest. Ma kartsin näha purukspommitatuna vara, mille olime viimase seitsme aastaga uuesti teeninud. Ei tahtnud vaadata neid mundrikaltsudes lõustu. Aga mu mees julges, ei pidanud vastu.

Oli vaja umbes 5 km kõndida, sest meie auto (õigemini see, mis temast alles oli) seisis sünnitusmaja juures lõmastatuna. Mäletan tema nägu, kui ta tagasi tuli. See oli täiesti hall, peaaegu asfaldi värvi. Käes oli tal mingi kott, milles paar T-särki ja spordipüksid. Tõmbas hinge. Jalg valutab, sest ta põlve oli opereeritud. „Mis seal on?“ küsisin ettevaatlikult. „See on kõik, mis on. Rohkem mitte midagi pole. Maja on alles. Aga kõik on rüüstatud.“ Tal oli väga palju tööriistu. Ta polnud mitte ainult autokirurg, vaid remontis ka pesumasinaid, konditsioneerid ja üldse kõike, mis vajab parandamist. Sellest polnud enam midagi alles...

Järgmine hommik otsekui tõi surma lähemale. Tundus, nagu seisaksin selle järel järjekorras, ja see oli talumatu. Meie uus köök oli sisse seatud lihtsalt ühte keldriaknasse. Lihtsalt aknaavas põles lõke, midagi kees. Ja sekundi pärast juba kaks automaaditoru, suunatud otse meie poole. „Meie pihta,“ mõtlesin ma äkki miskipärast.

Nad ei võtnud kaasa meid, vaid selle maja, kus me elasime, omaniku. Tema nimi oli maja küljes rippuval sildil. Selline hirm, nagu ma minu meelest

polnud kunagi varem tundnud, tarretas mu täielikult. Paanika. Me ootasime majaomaniku tagasitulekut, et kuulda mingeid uudiseid. Teade polnud meile just liiga rõõmustav: ta ütles neile, et pole meid ammu näinud, aga Vene okupandid hoiatasid, et homme tulevad sünnitusmajja meid otsima. Sest naaber, kes mu Saškod sel neetud päeval kodus nägi, oli meid üles andnud. Ta ütles, et mu abikaasa parandas soomustransportööri (meil oli kodus nii palju autoremondiks vajalikke vahendeid!) ja mina õmblesin sõjaväelastele vormiriietust (leidsid kodust õmblusmasina ja meie noorema poja sõjaväevormi, kes veidi enne täiemahulise sõja algust armeest koju tuli).

Siis läks mu abikaasa ise „alla andma“. Sinnasamma komandantuuri. Sest kas me oleksime saanud midagi teisiti teha? Võimatu oli panna ohtu kõiki, kellega me seal sünnitusmaja keldris koos olime. Aeg jäi minu jaoks seisma. Ma ei tea, kas ma nutsin. Arvan, et mitte. Edasi tegin ma süüa, ja see päästis mind. Pidev liikumine, ma kogu aeg tegin midagi, jooksin, keetsin, hakkisin... Nüüd püüdsid lapsed välja mõelda, mida minuga peale hakata, millega hõivata, et mu mõtteid kuidagi kõrvale juhtida.

Minu Saško jõudis tagasi hilisõhtul. Lasti lahti. Ühel inimesel õnnestus teha midagi uskumatut – veenda okupante, et nad ta vabastaksid.

On väga raske, kui pidevalt mõtled, et see hetk on viimane, see tund on viimane, see päev on viimane. Ma ei teadnud, kas meil üldse homset on.

Oli juba 16. aprill. Kell 5 hommikul, kui kõik veel magasid, valmistasin sööki. Tulid okupandid ja andsid teada, et meil kõigil on aega täna kuni kella 12.00, et täielikult vabastada sünnitusmaja poolkeldrikorruse ruumid. Muidu... Aga mis saab muidu?

Kõik sattusid segadusse. Tekkis paanika. Kuhu minna? Kust leida varjupaika? Kuhu minna vastsündinutega? Sünnitajatega? Eakatega? Ja lastega?..

Ning mindi kes kuhu. Ma ei tea, kuhu kõik need inimesed hajusid. Mulle tundus, et olen kuskil selles kaose ja hirmu voolus eksinud, nagu suurel laadal. Jääda? Jumal hoidku! Minna jalgsi või sõita? Jalgsi kaugele ei jõua, ja on ainult üks tee – läbi Venemaa. Endiselt käisid ägedad lahingud. Siinsamas oli Azovstal.

Selliseid omal jalal inimesi nagu meie kogunes hulgem. Nii toodi meile PAZid, sihukesed vanad. Me pakkisime ennast bussidesse ja läks sõiduks. Kuhu viidi, sinna sõitsimegi.

Ja lõpuks teel, ma ulun. Nagu oleks see välja murdnud. Linn on täielikult hävinud. Raputab, kõik raputab tee peal välja. Teed on purustatud. Majad söestunud.

Kusagil pole kedagi, nagu oleksime meie viimased ellujäänud inimesed. Sõidame läbi põrgu.

Ja siis... ma näen Šõrokõnet. Kaheksa aastat pole teda näinud. Kõrvetab. Rinnus põleks otsekui tuli. Lõpuks jõudsimme Bezimennesse, külla Šõrokõne lähedal. Seal veetsime öö lasteaias. Aga hommikul oli filtreerimine. Räägitakse, et meil vedas, sest me ei maganud õues. Ja selle neetud filtreerimise järjekorras ei pidanud üheksa päeva ootama nagu teised.

Selles lasteaias ilmus lõpuks ometi side. Jumal! Ma kuulsin oma poegade ja minia hääli! Elus! Me puhastasime oskuslikult oma telefonid, sest mind oleks muidu ilma küsitlematagi kohapeal maha lastud.

Kahe tunni pärast läbisin filtratsioonipunkti. See oli vastik. Sõrmejäljed, foto, selgitused, „mida bandeeralanna Donbassis teeb“, sest passis on mu sünnikohaks Lvivi oblast. Küsisid poja kohta. Selgub, et neil on olemas kogu meie andmebaas. Ütlesid mulle ise, kus ja millal ta teenis. Ma vaatasin nendesse juhmidesse silmadesse, mis mind üle kuulasid, ja aina kordasin endamisi: „Et need sul, lurjus, pimedaks jääksid.“

Lõpuks ikkagi lasti lahti. Anti mingi paberilipakas. Filtreeritud. Kõik, kellega koos ma reisisin, said läbi. Aga mu abikaasa, Saško jäi seal kinni. Nad hoidsid teda kaua. Riietasid uuesti lahti. Kuulasid üle. Otsisid midagi. Aga ma palvetasin ta välja! Jumal armastab meid!

Sellest kohast kestis meie tee eikuhugi kaheksa päeva. Raske, keeruline. Aga me saime hakkama. Sõitsime tagasi vaatamata.

24. aprill 2022. Eesti

Lõpuks oleme me vabad! Eestis!

Just siin sai alguse meie uus teekond nimega „Elu“. See kestab siiani. Ilus väike riik (kahe Mariupoli elanikkond), mis avas oma südame ukrainlastele ja Ukrainale! Juhtus nii, et sattusime hiiglaslikku eramajja (endine koolimaja), millest sai varjupaik või transiidipuhkekoht enam kui tuhandele ukrainlasele. Siia sõitis koos perega ka mu sõbranna Ljubljub, kes töötas Mariupolis minu kohvikus kokana. Omades vabatahtliku töö kogemust, ei saanud ma võõrast murest kõrvale jääda hoolimata sellest, et vajasin ise abi. Unetud ööd, rasked lood, psüühiliselt haiged inimesed. Aitasime, toitsime, võtsime vastu, saatsime ära – kes jõuab kõike kokku lugeda... Oma pühendumuse eest pälvisin Eesti presidendilt auhinna „Aasta vabatahtlik 2022“. Olen uhke. Mul on meeskond. Oma, taastatud, parim – see on minu perekond ja minu Ljubljubi perekond.

Vahel küsin endalt: kas ma olen tugev? Ma ei tea. Küllap. Kõik mu ümber ütlevad mulle, et jah. Aga vahel tahaks nii väga olla nõrk. Enam ilmselt ei suuda seda. Kõige rohkem kardan kaotada inimlikkust. Ja veel tänan oma ema – iseenese eest, sest tänu temale olen ma selline, nagu olen.

JULIJA
HAVRÖLJUK.

Julija HAVRÕLJUK

on sündinud Krimmis. Lõpetas Krimmi Jalta humanitaarülikooli filoloogiateaduskonna, seejärel töötas lütseumis ukraina ja inglise keele õppejõuna. Tal oli oma ettevõtte ilutööstuses.

Pärast Krimmi annekteerimist kolis ta koos pojaga Vinnõtsja oblastisse, kust oli pärit tema abikaasa, kes teenis vabatahtlikuna Kuldvärava pataljonis. 2016. aastal naasis Volodõmõr Havrõljuk tsiviilellu, liitudes Vinnõtsja korrakaitsetega programmi „Minu uus politsei“ raames. Samal ajal ehitas mees uuesti üles „pereonna pesa“ – perele, kuhu 2017. aastal sündis ka tütar. 2019. aastal kolisid nad veel pooleliolevasse majja, et rohkem aega koos veeta. Seal alustasid nad pereettevõttega – vaarika-, maitsetaim- ja seeneistandustega. Maatöö sai Volodõmõrile pärast terrorismivastast operatsiooni omamoodi rehabilitatsiooniks.

Suure sõja esimesel päeval ühines Julija abikaasa Vinnõtsja territoriaalkaitsebrigaadiga. Ta langes 13. detsembril 2022. aastal Ternõ lähedal Donetskis oblastis. Volodõmõr maeti 3. jaanuaril 2023 Vinnõtsja oblastis.

Julija jätkab pereettevõttega ja teeb aktiivselt vabatahtlikku tööd. Hiljuti käivitas ta kogukonnas sotsiaalprojekti – pagariäri, kus töötavad kohalikud vabatahtlikud.

„Tütar, ära unista nii kõrgelt – on valusam kukkuda...“ pani ema mulle suure armastusega südamele, lõikudes suveköögi verandal borši jaoks kartuleid. Mu isa samal ajal püüdis hankida mulle kõige küpsemat ananassiaprikoosi, ja sealt, kõrgelt puuvõrast hüüdis ta: „Ära kuula kedagi, tütar, unista!“

Oli unustamatu Krimmi suve soe hommik. Ma olin vanemate juures külas. Ja sel päeval teadvustasin, miks sain just selliseks: unistajaks ja töökaks nagu mesilane. Mulle sai järsku selgeks, miks mul on alati igas eluolukorras kaks vaatenurka: südame hääl ja mõistuse hääl. Sest ma võtsin oma vanematelt kõik väga erineva, aga kummalisel kombel need erinevad asjad täiendasid üksteist ja ühinesid minus, tehes minust selle, kes ma olen.

Juba tollal olin ma ema kaunile ingellike heledate kiharatega pojakesele ja ühtlasi armastatud naine pealtnäha tavalisele ehitajale, kel oli võrratu Vinnõtsja huumorimeel...

„Jaa-jaa, kuula oma vanemaid, nemad halba nõu ei anna!“ viibutas mu abikaasa nimetissõrme, heites kiire pilgu puu otsast verandale. Me naersime koos. Nii kujukas järeldus: täiesti vastupidised nõuanded mu emalt ja isalt, kes mind ühtviisi väga armastavad. Tollal ma veel ei teadnud, et mu kõrval on inimene, kes radikaalselt muudab kogu mu elu. Nagu ei teadnud, et kunagi hakkab teda kutsuma „Džmiliks“³⁶.

Kui tollal, veel vabas Krimmis, oleks mulle näidatud mu elu 15 aasta pärast ja küsitud, kas ma tahan seda muuta või veel kord läbi elada, oleksin ma vastanud kõhklemata. Jah, ma abielluksin uuesti selle pruunide silmadega noormehega, kellesse ma ühel päeval esimesest pilgust armusin. Ikka ja jälle alustaksin ma kõike nullist.

Koos abikaasaga hakkasime Jaltas mitte millestki pereelu üles ehitama. Sest just seal me kohtusime, armusime ja lõime perekonna. Just seal sündis meil, õnnelikel, pojake. Just siis rajasin ma eimillestki ja ilma kogemusteta eduka ärikarjääri, me soetasime unistuste kodu mererannal... Kuni tuli Krimmi ebaseadusliku annekteerimise tõttu kõik maha jätta ja vahetada see, mis meil oli, vana majakese vastu kuskil külas Vinnõtsja lähedal, mu abikaasa kodukandis. Ning jälle kõik nullist: kümme aastat taasloomist ja enda sisseseadmist uues kohas. Ja siis uus lehekülg meie perekonna ajaloos – tütrekese sünd.

Kuni kohutav sõda kaheksateist aastat kestnud õnneliku abielu lõplikult hävitas. Minu lugu on ilmselt veidi sarnane tuhandete tänapäeva naiste lugudega. Lugu naisest, kes kaotas oma elu armastuse... Aga ei kaotanud selle mõtet.

---

³⁶ Ukraina keeles „kumalane“.

Minu ja mu mehe tutvumise lugu võiks olla episood filmistsenaariumis imelisest armastusest. Me kohtusime esimest korda Jaltas toidupoes, kus ma suviti müüjana töötasin. Volodjat kõitsid mu rukkilillesilmad, ja mina kuulsin Krimmis soravat ukraina keelt, ning see ei juhtunud mitte minu ülikooliloengus. Ta töötas Ai-Petril, Krimmi mägede tipus, ja tuli sealt ainult korra nädalas, eelkõige poodi. Nii me nägime teineteist ehk neli korda. Ja siis saabus september ning ma läksin tagasi lütseumi õpetama.

Oma 18. eluaastal unistasin ma õnnelikust abielust, emadusest ja oma lapsepõlveunistuste tukaga kasakast. Ja nii ma soovisingi Jalta kaldapealsel kaare all: kohata seda ühtainukest kasakat, kellest saaks meie lastele parim isa, kellesse ma kõrvuni armuksin ja kelle kõrval ma tunneksin end armastatuna!

Selsamal õhtul, 100 meetri kaugusel alleest me kohtusime. Ta tunnistas, et oli kogu aeg minust mõelnud. Juba siis teadsin, et tema see on. Tollal tal polnud veel vuntse ega tukka, kuid ma teadsin: sellel mehel on kasaka süda, mis oskab armastada ja kaitsta. Me lõime Krimmis ukraina keelt kõneleva perekonna. Tekkisid ühised sõbrad. Mina töötasin lütseumis – õpetasin ukraina ja inglise keelt. Abikaasa töötas ehitusel ja avastas endas uue ande ja hobi – armastuse banduura vastu.

Aja jooksul kasvas pruunisilmne nutikas noormees endale vuntsid ja tuka, õppis banduurat mängima, ehitas maja, õpetas poja puid lõhkuma ja tütre lõbusaid laule laulma. Ja minu nägema kodu igal pool, kus on mu perekond, mis on minu jaoks alati assotsieerunud täis tassiga: meie poeg ja tütar, vastastikune armastus, ühised unistused.

Ning kas ma võisin teada, kuidas kõik meie jaoks kujuneb?

Oma 18. abieluaasta jooksul kasvasime kokku nagu paberilehe kaks poolt. Kujutage ette, kuidas jõuga neid kahte lehekülge kortsutada. Kõik eluolukorrad, katsumused pressisid meid sellesse ebaühtlasesse, tihedasse palli. Iga volt, korts ja kõverus oli vastastikku täiendatud. Identselt ja kooskõlas, sünkroonselt muutusid meie iseloomud, visioonid, suhtumised, maailmavaade, vajadused, meie elud... Me saime üheks lahutamatuks tervikuks, justkui kasvasime teineteisesse. Sellist paberirulli jäljetult ja valutult lahutada on võimatu.

Nüüd, kui ma oma elule tagasi vaatan, on ainus, mis mind masendab – minu abitus... Seetõttu, et ma ei saa meie saatust muuta. Ja isegi kui mul oleks ajamasin, ei suudaks ma ikkagi midagi muuta. Sest see oli mu mehe, tõelise patrioodi vaba valik: minna kaitsma oma maad ja oma laste tulevikku. Isegi – kui vaja – oma elu hinnaga.

Tema otsus hakkas kujunema juba 2014. aastal Krimmis, kui tsiviilisikuteks riietunud Vene sõdurid ajasid laiali rahumeelse Ukrainat pooldava meeleavalduse. Tookord tuli mees koju verenirega oimul ja hirmunud, kuid ellujäänud pojaga. Sel päeval tema ellusuhtumine muutus. Selliseks jäi see kuni päevani, mil me Krimmist lahkusime. Selle ellusuhtumisega läks mu abikaasa sõtta.

Läks ise. Enne ütles, et läheb kaitsma Ukrainat, kuna ei suuda kõrvalt jälgida, kuidas meilt võetakse ära see, mis on meie oma. Sel hetkel valmistusin sõitma USA-sse Dallasesse, kuhu mind kutsuti konkursi tulemuste põhjal esindama Ukrainat. Olin väga õnnelik, sest olin väga palju töötanud, et see teoks saaks. Niisiis lükkasime abikaasaga sõjast rääkimise edasi kuni mu tagasitulekuni.

Ma lootsin, et sõda ei tule. Meie sajandil tundus see mulle võimatu... Seal, kaugel Texases jälgisime ärikolleegidega iga päev Ukraina uudiseid. Mul oli lootus, et kõik lõpeb terve mõistusega – vähemalt maailma üldsuse poolt.

Kui ma pärast lähetust koju jõudsin, veetsime abikaasa ja lastega suurepärase päeva pere ringis minu vanemate juures ning hommikul läks kumbki meist oma tööle. Sel ajal arendasime aktiivselt pere suveniiriäri.

Ilmselt sain oma esimesed hallid juuksed ootamatu sõnumi peale: „Tänu Jumalale, ma sain läbi, ma olen juba vabas Ukrainas.“ Siis meenus mulle see hilisema peale lükatud vestlus. Panin kiiresti poe kinni ja tormasin koju. Pooled tema asjadest olid läinud... Mu abikaasa võttis kaasa kõik oma tööriistad, asjad ja... ukrainakeelsed raamatud, kuna nende tõttu oleks võidud minu ja poja vastu süüdistus fabritseerida. Ta ei teadnud, kas ta jääb ellu, kas saab üle piiri... Ta lahkus hüvasti jätmata, sest teadis, et ma ei kannata seda välja...

Esimest korda õppisin ma tollal hääletult karjuma. Vannitoas, vee voolamise taustal, et ei poeg ega sugulased, kes kohe kohale sõitsid mind toetama, ei kuuleks.

Ja siis algasid kehva ja sageli puuduva side päevad. Rubižne, Lõssõtsjansk, Štšastja... Aeg venis lõputult ilma tema plussmärgiga SMS-ita... Kuid ma teadsin, et meid võidakse pealt kuulata, seepärast helistasime teineteisele äärmiselt harva. Ühes sellises harvas vestluses heitis mu mees nalja: „Me vallutame Štšastja³⁷ tagasi ja mina tulen tankiga sinu juurde Krimmi vabastama.“ See oli minu salajane unistus...

Kuid juba poole aasta pärast sain ma aru, et seda tuleb väga kaua oodata. Ja et minul ja pojalt on ohtlik poolsaarele jääda. Poeg ei teadnud oma isast midagi. Piiriületuse kohta kehtis meil ametlik legend: „Isa ehitab Kõjivis maju.“ Nii me lahkusimegi ühel päeval kahe kotiga eikuhugi, mina ja poeg...

---

³⁷ Štšastja on ukraina keeles õnn.

Mul on kohutavalt valus, kui mind püütakse „lohutada“ või mu mehele etteheiteid teha, sellega justkui ennast õigustades: „Ta ise tahtiski surra, sest läks vabatahtlikuna, mina teda sinna ei saanud.“ Või: „Ta oleks ju võinud sel päeval anda käsu taganeda, poleks pidanud rinnet hoidma, oleks oma elu päästnud...“ Või: „Ja mida ta sellega saavutas, et ta naine kannatab ja lapsed kasvavad ilma isata? Hirmus on sind vaadata. Mida ta mõtles?“... Ma tean oma abikaasa mõttekäiku sel momendil. Ma tean, mida ta mõtles: „Iga minu samm tagasi viib vaenlase mu perele lähemale.“ Mu Džmil, mu Kangelane teadis, milleks see jöhker naabrist okupant võimeline on, ja pani mängu kogu oma jõu, et seda kõike ei toimuks...

Minu tutvus Surmaga oli järkjärguline. Sammsammuline. Ta otsekui kobas oma kombitsatega teed minuni. Tema külma tundsin ma isegi tuhande kilomeetri tagant. Eriti teravalt siis, kui mees koos võitluskaaslastega läks kuhugi Ternõ lähedale pärast õhurünnakut „välja kaevama“ autot, mille me koos sõpradega kogutud raha eest olime ostnud. Autost oli kahju, kuid see mõte kadus kohe, kui seejärel positsioonil, kust nad kümme minutit varem olid lahkunud, et annetajatele aru anda, mis nende rahaga juhtus, toimus plahvatus. Sõja ajal olime kõik selliste ühekorra-autodega harjunud. Kuigi alati on valus: koguda auto jaoks raha terve kuu, ja kaotada see nädalaga. Aga selles sõjas on peamine inimelud. Kahjuks oli positsioonil kolm inimest: üks vahetusest magas, teine valmistas sööki. Mu abikaasa ei saanud jätta varemeid maha ilma vähemalt surnukehi kätte saamata, seega hakkas ta kaevama. Kaasvõitlejad tulid appi. Ja koos päästsid nad rusude vahelt kaks inimest – plahvatuste all said kätte haavatud. Ja samuti selle surnukeha, kes kahjuks hukkus. Mu mees ütles tollal kaaslastele: „Isegi surnukeha sugulastele tagastamine on parem kui sõnum „teadmata kadunud“.“

2022. aasta detsembris ilmus mu akna alla uus „austaja“ – Surm. Ta varitses tasa ja targu. Selgus, et mina teda ei huvitanud. Tal oli töö teha – tuua teade... Kõik need 17 otsingute ja ootuse päeva – et saada kas või mingigi sõnum teadmata kadunud abikaasa kohta – nägin iga kord, kui tuli tekstisõnum või kõne, kuidas ta aknasse vaatas. Aga seejärel eemaldus vargsi, justkui treeniks mind. Tundub, et Surm ilmutas minu suhtes mingit osavõtlikkust, otsekui kodus mu ümber mingi pehme kookoni, et ma ei puruneks, kui tuleb tund...

Esimest jäist õudusekülma tundsin ma siis, kui mu mees neljandal päeval pärast lahinguülesannet polnud ühendust võtnud. Minu palvetele ja arvukatele küsimustele selle kohta, kus ta on, vastasid võitluskaaslased, kes tagasi tulid, tasakaalukalt: „Džmil jäi tuld korrigeerima.“ Sellise vastuse võib alla neelata kes tahes teine, aga mitte mina, mitte oma abikaasa südame teine pool. Ma teadsin, et see on vale. Ja siis ei pidanud üks neist vastu ja tunnistas: „Ta lõpetas tulistamise... raadioside lülitati välja.“

Ma küsisin, kas on vähemalt 1% tõenäosust, et ta kaotas teadvuse. Ja jäi ellu? Ma juba teadsin, et mu mees sai haavata, kuid ta sidus oma haavad kinni ja naasis positsioonile – hoidma tiiba, oodates suurtükiväe täpset tuld. Tõsi küll, oma kaaslastele andis ta käsu taanduda punkri taha ja sealt tuld hoida. Ta päästis oma kaaslaste elud...

Kuid keegi neist ei saanud tema surma fakti ei kinnitada ega ümber lükata, sest kogu õhk oli sel ajal plahvatustest must. Ma teadsin, et Džmil on tugev, hea füüsilise ettevalmistusega ja motiveeritud ellu jääma: ta unistas, et jõulude ajal süütab pere ringis tule oma kätega ehitatud kaminas...

Ma monitoorisin kõigis haiglates uusi saabujaid, mul olid silmad ja kõrvad kogu rinde ulatuses nii hoolealuste kui ka vabatahtlike pere kaudu.

Seitseteist pikka unetut ööd ja päeva minu igakülgseid otsinguid ja uurimist... Kuni tuli kõne surnukuurist: „Värske surnukeha, sarnane teie antud tunnustega.“

Aga ei, see ei või olla minu... Me otsime minu oma juba kaks nädalat...

„Jah, kahjuks on see ainus värske tuvastatav surnukeha surnukehade vahetuse programmist, ülejäänud on tuvastamatud osad...“ kommenteerib mulle võõras hääl telefonis. „See on teine selline juhtum, seepärast on mul hea meel, et teid leidsin, te võite ta maha matta, tal on kaelas ripats, mis on ...“

... Meistri tehtud *trõzub*...

Kordasin ma automaatselt samal ajal telefonis kostva häälega.

See oli lõpp. Nii ilmus mu majja uus külaline, Surm. Ma isegi tänasin teda, et ta ootas ja andis mulle need pikad seitseteist päeva ning võimaluse teadvustada. Sest tema kohalolekuga leppida ja seda aktsepteerida on niikuinii võimatu.

Veel pikka aega nägin ma unes oma meest, kes küsis: „Miks sa küll niimoodi kurvastad? Ma ju ei surnud, ma lihtsalt läksin uutesse vägedesse...“ Veel kaua kirjutasin ma talle sõnumeid erinevatesse Messengeridesse. Ja siiani pole kustutanud tema numbrit. Kuigi hetkel, kui sain surnukuuri töötajalt fotod, tunnistasin endale, et vastust ei tule. Mitte kunagi. Aga ootasin ikkagi. See talumatu, valus „aktsepteerimise“ etapp...

Raske oli juba üksnes mõeldagi sellest, et ainus armastus mu elus, kelle pärast ma loobusin kõigest, mis mul enne oli, on läinud ega tule enam kunagi tagasi. Teda pole enam minu maailmas olemas. Kuidas ärritab

lause „Kangelased ei sure“. Surevad. Esimest korda elus tundsin ma ehtsat amputeerimise valu ilma tuimestuseta. Oma hinge osa amputeerimise.

Aga kusagil seal, selle haavatud hinge põhjas, kaetud kaotuse tolmuga, oli peidus minu sisemine väike tüdruk. Ja kuigi ma tutvusin temaga juba ammu, õppisin teda kuulma alles siis, kui olin saanud kahekümne viie aastaseks. Ma ise andsin talle hääle. Just siis, vastuoksa ümbruskonna hoiakutele, avaldasin mina, lapsehoolduspuhkusel olev Jalta lütseumi õpetaja, jultunult oma unistuse esindada Ukrainat Dallase laval ilutööstuse parimatest parimate seas...

Viimased kümme sõja-aastat palusin tal vait olla. Panin kõrvatropid kõrvasse ja matsin end naisena maha. Ning aasta tagasi kattis mu kaotus ta üleni tuhaga... Ta meenus mulle alles siis, kui sain jõuludeks ootamatu kingituse.

„Kuidas on see võimalik?!“ – ma pakkisin lahti kingituse, mille saatis mulle jõuludeks absoluutselt võõras inimene. Järjekordne heategevusprogramm, hoolivate ukrainlaste lihtne algatus: „Kingi jõulusoojust kangelaste peredele – isa asemel.“ Seal oli ainult mu aadress. Ja tuhandete kangelaste naiste nimekirjast valis see naine minu. Saatis mulle ja mu lastele terve kastitäie maiustusi ja igasugu toredaid asjakesi. Ja minule oli seal – kõige muu hulgas – valge linnu kujuline ehe. Ma vaatasin seda ja ei suutnud pilku lahti kiskuda. See oli pöördeline hetk minu enese planeeritud „taastusravis“. Minu jaoks sai see valge lind järjekordseks uueks sõnumiks minu Ingliseilt.

Kohe kasti pakendilt leidsin saatja andmed. Selgus, et see oli naine, kelle nimi oli samuti Julija. Ma juba toksisin sõnu, et talle sõnumit saata, ja mu silmad täitusid pisaratega: „Miks just lind? Aitäh, aitäh, aitäh.“

20 sekundi pärast sain vastuse: „Ei tea. Niimoodi Issand pani südamesse. Ainult mõtlesin teie peale, ja kohe tekkis pilt valgest linnust, kes peab lendama...“

See naine, Julija, ei võinud kuidagi teada, et sel päeval ma ei tahtnud elada, sest ei näinud tunneli lõpus mingit valgust. Ma olin üle töötanud... Maksimaalselt ülesannetega koormatud, jagasin end erinevate tegevuste vahel, täitsin iga vaba minuti, et ei oleks „seisaku“ tunnet. Et mitte kukkuda ja läbi kukkuda...

Ma hakkasin vabatahtlikuks, korraldasin oma abikaasa sünnikülas Stepanivkas sõjaväele pikaajaliseks säilitamiseks mõeldud toodete valmistamist. Viisin lõpule kõik sõjaväelt tulnud jõukohased taotlused. Sest mulle oli tähtis võitu lähemale tuua kogu oma jõuga. Algatasin ühiskondliku organisatsiooni Stepanivski Bdžilkõ, liitsin sellega kogukonna inimesi. Aitasin kannatanuid ja ümberasustatud isikute perekondi. Tegelesin küla kultuuri- ja vabaajaelu taastamisega, andsin klubi jõude seisvatele ruumidele „uue hingamise“.

Kunagi lõi mu abikaasa koos sõpradega sellesama kultuurimaja seinte vahel oma muusikaansambli. Ma võtsin eesmärgiks teha vanast klubist kogukonnale kultuurimälestis. Nüüd tuleb sinna muuseuminurk ja nimeliste puudega kuulsuse allee ning puhkepark. Tennise- ja maleklubi juba tegutsevad, noortel on koht üritusteks, mida ma regulaarselt korraldan, ja lauamängude mängimiseks.

Ma koormasin ennast maksimaalselt, sulgesin end skafandrisse. Hoolitsesin isegi oma tervise ja välimuse eest. Oleksin nagu teinud õhtuti oma mehe foto ees igapäevast eksamit: „Ma tulen toime? Oled minu pärast rahulik?“

Vahel sundisin end ennast meikima, et päeval inimeste seas mitte nutta. Selline motivatsioon... Kuigi selle peale kostis kindlasti üsna traumaatilisi küsimusi, näiteks: „Oo, sa oled siis juba natuke ellu ärganud?!“ Mul polnud energiat ega aega midagi selgitada ja sellistele mõttetutele küsimustele vastata. Piisas mu pilgust. Ma iseloomustasin seda seisundit kui „inertsit“ ja andsin endale aru, et kui lõpetan veepinnal jooksmise, siis ma lihtsalt upun.

Nii saigi minust kõigi jaoks „näidislesk“. Selliseid asju kuulda oli mul eriti valus. Tuleb välja, et ümbritsevate jaoks on leinav lesk, kes, unustanud iseenese, jätkab töötamist ühiskonna heaks, just selline, nagu peabki olema. Raske on kuulda ümbritsevatelt sellist „hinnangut“ nagu „Tal olid matustel küüned ereda lakiga lakitud!“. Huvitav, kas inimesed kujutavad ette, et iga naine valmistub iga päev võimalikeks matusteks? „Aga too nuttis matustel vähe, ilmselt ei armastanud, või võttis ehk kõvasti rahusteid.“ „Ja too, ainult kaks aastat on möödas, kujutad sa ette – ja ta on juba abielus!“ Huvitav, kas inimesed kujutavad endale ette, kuidas lese jaoks aeg möödub? Isiklikult mulle tundus iga päev, kuu, aasta lõputu igavikuna. Kui iga päev murrab sisse füüsiline vajadus tõmmata end kerra armsama embuses. See soov saavutab sellise jõu, et ajuti ei taha elada... Ja sa pead seda seisundit nullima üha uuesti ja uuesti...

Kuivõrd ma jagasin end sotsiaalselt oluliste asjade vahel, usaldasin enda ja laste pärast muretsemise hoolivatele inimestele, kes organiseerisid meie rehabilitatsioonitegevusi. Vastutustundlikult ei lasknud ma mööda ühtegi kutset retriitidele, meistiklassidesse ega kangelaste peredele korraldatud psühholoogilistele kohtumistele. Mu lapsed vajasisid abi, aga mina ei suutnud seda anda. Sain aidata kõiki peale iseenda ja laste...

Tütreste Anja õppis alles umbes seitsme kuu pärast mitte laua alla peitu pugema, kui teised lapsed lõbutsesid, hakkas harvemini küsima: „Miks on teistel lastel isa kodus, aga meie oma tapsid venelased?“ Lasteüritustel osalemise kaudu sain boonuse ka psühholoogilist abi. Hakkasin aegamööda tundma tõsisist vajadust enesearengu järele.

Õösel magama õppisin ma umbes üheksa kuu pärast. Võimalik, et hakkasin uinuma juba lihtsalt väsimusest. See oli minu pimedus, teistele nähtamatu.

Aga mulle pole kunagi meeldinud ega ole ma osanud pimeduses elada. Kardan, et ei näe valgust ja tegelikku olukorda, tõde. Kardan selle teadmatust, reetlikkust, ettearvamatust... Kardan, et ei oska hinnata ohtu ega valmistuda vastavateks tegudeks... Ja veel kardan ma enesepettust. Sest pimeduses pole nähtav ka inimeste tõeline olemus...

Ma arvestasin statistilise keskmise aastaga kaotuse ja leina läbi elamiseks. Öeldakse, et aasta pärast peaks saabuma kergendus. Aga seda ei tulnud...

Sel päeval, 25. detsembril 2023. aastal sundis kingitud valge lind mind tuletama meelde naudingut elust kahekesi.

Ma püüdsin leida sügavalt enda seest üles „väikest sisemist tüdrukut“, raputada temalt maha tolmu ja tuha. Ma palusin, et ta vastaks ja ei vaikiks enam ega järgiks mind, haavatut ja kannatavat... Siis ma nutsin kaua. Pisarad voolasid lakkamatu tulvana ja esimest korda viimase aja jooksul ta vastaski. Siis ma sain tagasi iseendaks. Ja tunnen jälle uut jõuhoovust ja elutahet.

TETJANA
TOVSTOKORA

Tetjana TOVSTOKORA

on sündinud Harkivi oblastis Jakovenkove külas. Pärast keskkooli astus ta Harkivi riiklikku ülikooli, kus omandas ukraina keele ja kirjanduse õpetaja elukutse. Pedagoogilist tegevust alustas 1984. aastal koolis, milles oli õppinud. See on ka ainus töökoht tema tööraamatus – edaspidi muutus ainult amet: algul pedagoog-organisaator, siis õpetaja ning 2010. aastal sai ta direktoriks.

Elab Jakovenkove külas koos abikaasa Volodõmõr Vassõlovõtšiga, kes samuti töötab koolis, valvurina. Abielupaaril on kaks täiskasvanud last – poeg elab oma perekonnaga Harkivis, tütar evakueerus koos väikese tütrega Eestisse, kus talle sündis veel üks laps.

Tetjana eriline kirg on lilled. Tema aias ja kooli ümbruses on palju roose, karikakraid, peiu-
lilli. Kahjuks valitseb õppeasutuse seinte vahel nüüd tühjus: 50 last, kes seal õpivad, on ohu tõttu sunnitud suhtlema distantsilt.

Kogu Tetjana elu on seotud tema sünnikülaga. Nii et kui okupandid küsisid naiselt, miks ta pole lahkunud, vastas Tetjana, et ta on siin sündinud, üles kasvanud ja elanud ning ei kavatse siit kuhugi minna. Praegu tegeleb naine koos oma küla inimestega aktiivselt vabatahtliku tööga: punub võrke, aitab Ukraina relvajõudude sõdu-
reid.

Me kõik oleme sündinud inimesteks. Kuid me saame erinevalt aru, mida tähendab „olla inimene“. Olla inimene on keeruline, sest mitte igaühel pole selliseid väärtusi nagu ausus, headus, tõearmastus, inimlikkus... Arvan, et on võimatu jääda inimeseks, kui mõtled ainult endale ja omakasule. See sõda tõi ilmsiks palju inimesi. Jagas meie elud kaheks – ENNE ja PÄRAST.

Minu ENNE

Mul on seljataga muretu lapsepõlv. Olen abikaasa, kes on olnud oma mehe kõrval juba peaaegu nelikümmend aastat. Ma olen ema kahele lapsele, kes on juba täiskasvanud ja loonud oma perekonnad. Ma olen sõber, kellel on sõbrad, kelle peale võib loota ja kes tulevad appi mis tahes momendil. Ma olen vanaema, kes tunneb rõõmu oma lastelaste kasvamisest. Ma olen koolidirektor, kelle selja taga on kollektiiv. Ma olen õnnelik ukraina naine, kes elab oma elu, teadmata, mis on häda, tunneb rõõmu päikesest, käib ujumas...

Minu PÄRAST

24. veebruaril 2022. aastal, umbes kell viis hommikul helistas poeg. Pommitatakse Harkivit. Sõda.

Algas... Keha vappub. Hirm laste ja lastelaste pärast. Arvukad kõned sõpradelt, kolleegidelt, külainimestelt. Kõik see justkui ei juhtuks meiega. Tohtu hulk inimesi, õpilased, õpetajad, lapsevanemad – kõik ootavad juhtnööre, ja igaüks peab saama vastuse.

Kogusime kokku dokumente, mõningaid asju. Jälgisime tähelepanelikult kõiki uudiseid, et rohkem teada saada. Päev sai mööda... Öhtul läksime koos mehega gümnaasiumisse, ühes kolleegidega peitsime sülearvuteid, klassipäevikuid, dokumente, aga tööraamatud võtsin ma kaasa – sest seal on inimeste elud.

26. veebruaril helistab haridusosakonna juhataja: „Kas te näete tanke?“ Kuuleme maanteelt mürinat. Sõjatehnika kolonn liigub Balaklija poole. Mees loendab: 10... 20... 30... 40... Nii kaugele, kui silm ulatub. Jälle keegi helistab. Vaatan – Venemaa number. Ei vasta. Näen, kuidas meie külla keerab trikoloorinartsuga soomustransporditöör, sõidab meie tänavale.

Läheme hirmuga ruttu keldrisse. Kõne naabrilt Valentõnalt: „Teie õuele sõitis, kolm sõdurit käivad mööda õue... Kõik... Oleks nagu läinud...“ Alles hiljem sain teada, et nad otsisid linnavalitsust ja üks naabritest ütles, et mina kindlasti tean, kuidas neile helistada. Tuleme välja värskes õhu kätte ja kuidagi ei suuda toibuda. Mis toimub? Kas see juhtub tõesti meiega?..

Vene tehnika kolonn seisis hulk aega, aga seejärel sõitsid kõik metsa-istandikesse ja orgudesse. Gümnaasiumi lähedal elavatelt naabritelt sain teada, et meie lipp oli maha rebitud.

Seame keldris sisse koha istumiseks. Majas katame aknad kardinatega, tekkidega. Üks silm on kogu aeg valvel, jälgides venelaste tehnikat. Saabub öö. Läheb pimedaks. Helistab mu nõbu. Ta elab istandikele lähemal ja ütleb, et näeb, kuidas lähedale paigutatakse Grade. Otsustame minna naaberkülla Kalõnivkasse, mu mehe sünnikülla. Seal on kohaliku klubi ja meditsiinipunkti all kelder. Võtsime kaasa ainult lapselapse asjad, enda peale enam ei mõelnudki. Kui juba külale lähenesime, nägime, et teiselt poolt tulevad tankid. Kõik mu sees muutus külmaks. Õnneks pöörasid nad teisele poole. Seda hirmu mäletan ma siiani... Sest sain aru, et nad tulistavad auto pihta. Pole tähtsust, et tsiviiliskid.

Meie külast tuli sinna keldriga hoonesse mitu perekonda. Ühel noorel naisel oli selja taga keeruline operatsioon ja ta lamas toolidel. Palju oli lapsi. Oli ka kohalikke elanikke. Kelder oli räpane ja külm. Kohalik elektrik paigaldas voolu. Toodi „UFO“, aga ikka oli külm. Lastele tehti mingitest laudadest ja plakatitest oma ala. Öö oli väga raske. Lennukid pommitasid Balaklijat. Öö möödus unetult... Ootasime ära hommiku ja läksime jälle koju. Süda peksis. Aga jõudsim kohale... Elusalt... Otsustasime, et jääme elama koju. Ja jälle pilgud aknast kaugusse. Võib-olla neid pole seal? On...

Laotasime vannituppa tekke, et lapselaps saaks seal mängida. Keldrisse tegime koha ööbimiseks, sest tulistamine oli muutunud väga tugevaks. Kell viis hommikul ärkasime Izjumi poolt kostva valju suurtükimüra peale. Polnud vaja aknapraost piiluda, sest silmapiir juba põles Gradidest. Hiljem sain teada, et üks rakett maandus Vesselivskõi lütseumi hoovi, aga kohalikud varjasid end seal keldris. See oli viimane öö, kui me magasime oma voodites...

Pidasime kolleegidega sidet (kuni see veel oli; samuti olid olemas elekter ja gaas). Sain teada, et venelased sõitsid tankiga poodi, leidsid müüjanna, kes elas lähedal, võtsid poest toidukaupu. Aga pilk jälle aknas... Vaatan, istandikest tulevad külasse kaheksa „pervaja armija“³⁸ sõdurit. Lähevad meie lähedal asuvasse poodi. Uudishimu tõttu ei lahku ma akna juurest... Näen, kuidas veavad seljas valgetes kottides poest kaupa. Peatusid seal korduvalt. Sõdurid, aga süüa ilmselt tahavad.

28. veebruaril sõitis kogu see rämps istandikest ja orgudest külasse. Õhk oli diislikütuse haisust paks. Sõidavad õuedest mööda. Kas tõesti meie juurde? Peatusid küla keskel, valgudes igale poole, kuhu said: gümnaasiumi õuele, staadionile, postkontori juurde, klubi juurde... Lärmasid terve öö. Küla kohal püsis kütusehais.

Lähedal elaval Sodelite perekonnal oli kena väike õu. Nad tulid, võtsid telefonid ära ja ajasid nad automaaditorude ees sugulaste juurde. Kõrged ülemused tahtsid elada ilusas majas. Järgmisel päeval läks „velikaja armija“³⁹ sama teed pidi rünnakule Balaklija vastu...

---

³⁸ „Esimene armee“ vene keeles.

³⁹ Vene keeles „suur armee“.

Hirmust hoolimata sõitsin järgmisel päeval jalgrattaga kooli. Nähtust tahtis süda lõhkeda... Kui palju jõudu, tervist, magamata öid oli siia pandud... Uksed sisse löödud, igal pool vedeleb lõhutud mööbel... Näen, et välisukse lähedal on midagi lõkkel küpsetatud. Kõikjal praht ja mustus. Võib-olla pesid ennast tualettruumides, sest nad olid laiali laotanud lähedalasuvast poest saadud uue voodipesu. Aknad olid nad katnud valgete A4-paberilehtedega, uksed toestanud moppidega. Kartsid.

Seifist olid varastatud õpetajate uued sülearvutid (need olid antud uue õppeaasta eel), samuti printerid klassiruumidest, elektriveekeetjad – ilma aluseta, sest see on nende „iseärasus“ –, 8.–9. klasside poiste spordiriided, ja isegi minu lemmikparfüüm.

Võtsime käre ja viisime allesjäänud arvutitehnika (sest see oli turvaliselt peidetud teise kohta) naabrite juurde. Hiljem tõime selle salaja enda koju ja vaderite juurde. Peitsime heina sisse. Kuid kas tohib siis kõike ära viia? Pärast ütlesid need, kes armastavad Vene maailma, et ma varastasin arvutid. Olgu peale... Aga mul oli väga raske mõista, et alanud oli okupatsioon.

Koolis jätsid Vene palgasõdurid tööplaanidega vihikutesse venekeelse läkituse: „Ukraina oli ja jääb Venemaa lahutamatuks osaks. Teie võite meid nimetada „okupantideks“, aga meie üle mõistab kohut ajalugu. Meie esivanemate mälestuse nimel kõigile, kes andsid oma elu meie Suure Kodumaa eest siis 1941. aastal ja nüüd võitluses fašismi ja natsionalismi vastu, on see pühendatud. Vabastusarmee. 02.03.2022.“ Meie poisid annavad sellele sõnumile hiljem vastuse: „Kärvanud sea sõrad võid saada, aga mitte Ukrainat! ZSU⁴⁰“.

Märts... lialgi poleks arvanud, et keldrist saab minu turvapaik. Päeval valmistasime toitu, sundisime end sööma. Sõjatehnika saalis mööda teed. Kostis pidev kõmin, müra. Õhtul, kui me õue jalutama läksime, vedas meie väike tütre tütar meid tagasi keldrisse. Seal, kui lennukid lendavad, on niikuinii kuulda plahvatusi, aga meie tantsime konserve täis riivilite vahel üht ja sama ringtantsu muusikakasti saatel.

Poeg elas enne sõda perega Harkivis. Kuid ka seal oli ju olukord tuline... Nad tulid meie juurde, külasse. Mõtlesime, et vähemalt oleme kõik koos. Arvasime, et külas on turvalisem...

Televiisor mängis kogu päeva, vaatasime „Ühendatud uudiseid“⁴¹. Ei pannud teisele kanalile, kartsime, et ei saa uuesti sisse lülitada, sest kogu info saime ainult sealt. Mina seisin ikka oma postil, akna juures. Hiljem helistati miniale – kutsuti tööle. Poeg otsustas koos perega Harkivisse tagasi pöörduda. Minia töötas vanglas ja neil lubati kõigil koos vangla pommivarjendis elada, kuna välja minna oli liiga ohtlik. Me kõik nutsime, kui hüvasti jätsime.

---

⁴⁰ Lühend sõnadest Ukraina Relvajõud.

⁴¹ „Єдині новини“, avalik uudistekanal, mis alates 22. veebruarist 2022 edastab uudiseid Ukraina olukorrast Vene sissetungi ajal.

Külas kõndisid inimesed vahel ringi, valge lint varrukal. Mõned julgesid sõita jalgratta või autoga, aga tingimata valgete lintidega. See oli märk – tsiviilne. Aga kuidas „vabastajatega“? Suure kiirusega lendasid tänavatel kuulipildujatega „tiigrid⁴²“, kust hoolega vahiti võõrastesse hoovidesse; trikolorinartsuga soomustransportöör sõitis mööda kõiki küla tänavaid, kah ennast meelde tuletades. Ja nii oli algul iga päev. Lennukid ja helikopterid lendasid majade kohal. Ja nii madalalt, et ma muudkui rääkisin oma mehele, et ta antenni eemaldaks, sest nad kukuvad maja peale. Nad tulistasid iga päev Gradidest ja liikursuurtükkidest meie külasid. Pärast iga lasku ütlesin neile läbi hammaste: „Teie enda emale akna alla!“

Esimestest päevadest alates kandis naaber Sanka Ljutõi laiali leiba. Meie külaosa peale kakskümmend pätsi leiba, mõni ei näinud leiba kuu aega. Üks noor naine, kellel oli kahe-kolmeaastane tütar, ostis pätsi leiba ja laps ei andnud seda käest, vaid pani kõik nahka. Meie tänaval elas lastega pere, neid oli seal neli. Kui me tapsime sea, siis ma viisin neile piraka tüki seapekki, lisasin veel varudest keedist – las nad söövad... Kes ei suutnud majandada, lesis diivanil, elas üks päev korraga – sellel oli raske. Poed olid ju tühjad. Nii läksidki need laiskvorstid esimestena Vene sõdurite juurde toidu järele...

Umbes kolme nädala pärast kadus elekter ja side. Ma ärkasin kell kolm, tundsin, et ka mu mees ei maga. Meie keldris läks külmaks. Sosistasime omavahel. Peame lapselapse välja viima, kontrollpostide kaudu Donetsini. Oleks soovitanud tütrele minna veel varem, aga sai ju arvatud, et varsti kõik lõppeb...

Hommikul vara läksin Romani, oma küla noormehe juurde, kes on seda teed juba sõitnud, sest elas küla teises servas. Pea kohal vilistab. Hirmus. Aga tuleb midagi teha. Tütar samal ajal pakib asju. Andsime noormehele raha, andsime bensiini (sest seda toleks ajaks polnud enam kusagil). Aga peas keerlevad mõtted: kas jõuavad kohale, kas me veel kohtume?.. Abikaasa palus tüdrit, et ta ei annaks kellelegi ega laseks hetkekski silmist vanaisa lillekest – meie tüdretüdrit...

Ootasime neli pikka päeva. Kuidagi tekkis side. Kõne Eestist... Jõudsid kohale! Nutsin kaua kergendusest. Sest ikkagi jõudsid. Nädal hiljem suleti linna sisse- ja väljapääs. Nii me jäime mehega kahekesi.

„Kuidagimoodi saame elatud,“ tegime otsuse. Ja elasimegi. Kogu aeg tulistamise all (ja need olid iga päev), managa „Su oma ema akna alla!“. Tegime majapidamistöid, istutasime aeda, aitasime teineteist. Venelased tulid natse tapma, aga siin ainult naised aedades... Rindejoon oli meist kümne kilomeetri kaugusel.

---

⁴² Soomusautod.

Et püsida koos, ööbisime ühes naabrina ja õega. Kindlasti tuli päeval leida kontaktpunkt (see oli aias, sibulapeenra juures), et helistada lastele, tuttavatele, ühele meie klassijuhatajale, kes oli Ukraina kontrollitaval poolel. Rääkida, mis siin toimub, aga ettevaatlikult („Suure ninaga Sanka naised sõitsid teile külla“, mis tõlkes tähendab: „Neli liikursuurtükki sõitsid teie suunas“). Hiljem nägin ühel vene veebilehel enda kohta infot märkusega, et ma annan ära Venemaa positsioone ja saan selle eest „röögatut raha“. Mu mees muudkui naeris, millele ma selle raha kulutan.

Nii me elasimegi, nagu pimedas. Tuld põlema panna ei saanud. Taskulambi või küünlaga käisime majas ringi. Mitte elu, vaid eksistents. Nagu ei jätkuks õhku, nagu elaksime suletud kolvis...

Ja kuidas on lood mu kooliga? Süda valutab tema pärast... Alguses lõime kinni ukсед, mille venelased olid maha kiskunud. Nad kiskusid need uuesti maha. Röövisid kõike. Meie lõime kinni. Nemad kiskusid maha. Nii olidki need ukсед pärani lahti... Sõidan rattaga mööda ja pilk on ikka seal. Aga nemad jälle laadivad midagi.

Meie kollektiiv on väike. Mida edasi teha? Nad küsivad minult: „Mis siis edasi, Semenivna?“ Aga mis edasi – nagu mu süda ütleb, mina ei käsi kedagi. Mõned sõitsid ära, mõned elasid linnas (küla on sellest kümne kilomeetri kaugusel), meid jäi alles kaheksa.

Otsisime kontakti, helistasime üksteisele, küsisime üksteise kohta. See inimlik side on väga tähtis. Üks naaber hakkas käima Balaklija turul, seal piima müüma. Tema kaudu saatsin oma kehalise kasvatusõpetajale, Valeri Vitalijovõtšile koti toiduainetega (sest ta ei võtnud rašistlikku humanitaarabi, aga kodused varud said otsa). Kartulite vahele peitsin pekki, lihakonservi, toiduõli, tangu... Pärast vabastamist ütles mulle, et see oli pääsemine, sest nad nälgisid linnas, süüa polnud, raha polnud kusagilt võtta. Kaks tundi seisis leivajärjekorras, ja ka siis – kui jätkus.

Juunis, kohe pärast seda, kui Balaklijas hävitati Vene sõjaväebaas (nii räägiti), tulid meie koju kaks inimest. Tulid õuele, hõiksid mu nime ja isanime. Palusid, et läheksin üle vene keelele ja vaataksin silma. Ma siis ütlesin neile, et ma ei oska vene keelt. Nii vastasingi ukraina keeles. Neil oli vaja keldrit, seda, mis asub kooli all. Ütlesin, et seda pole, sest kool on ehitatud 1966. aastal. Üks hakkas sõna „побудована“⁴³ peale naerma. Küsisid, kas külas pole keldriruumi. Mina ütlesin, et pole, kuigi oli.

Nad valisid välja uue külavanema, aprillist alates pidas ta mõne koosoleku, kus ma ühtki korda ei käinud. Kuid küsisin inimestelt, mida seal siis räägiti. Öeldi, et plaanitakse avada „üldhariduslik kool“.

---

⁴³ Ukraina keeles „ehitatud“.

Kunagi hiljem jälle hõigatakse mind. Lähen õuele, aga seal on uus külavanem, Vassõl, koos oma elukaaslasega minu värava taga. Tõsised, selgelt häälestatud mitte just sõbralikule vestlusele. Külas olid nad elanud vähe aega, reputatsioon oli kahtlane, elasid erakutena, oma lastel ei lubanud teiste lähedal elavate lastega seltsida. Ma teadsin neid, kuna nende lapsed õppisid minu koolis, aga pärast võtsid nad lapsed sealt ära. Kõik räägivad vene keeles.

„Nad tunnevad huvi, kas te kavatsete asutuse 1. septembriks ette valmistada,“ ütleb tema.

„See on niigi valmis, ukсед on lahti, astuge sisse...“ vastan mina.

„Seda enam, ukсед tuleb välja vahetada.“

„Mina neid maha ei kiskunud... Aga kes tunneb huvi?“ küsin mina.

„Ajutine administratsioon,“ vastab Vassõl.

„Õelge oma ajutisele administratsioonile edasi, et mina midagi tegema ei hakka ja töötama ka mitte.“

Pahased minu vastuste peale, sõitsid nad õuelt minema. Hakkas nii vastik, et ma ei tahtnud neile isegi järele vaadata.

Varsti toimus järjekordne koosolek, kus seesama Vassõl teatas, et ma keeldusin „uues“ koolis töötamast. Nad hakkasid õpetajaid vestlusele kutsuma. Bioloogiaõpetaja läks. Keeldus. Rohkem keegi ei läinudki. Külas levisid kuuldused, et kui laps ei lähe kooli, siis tehakse vanematele esimesel korral hoiatus, teisel korral vanemaid trahvitakse, kolmandal viiakse laps Kupjanskisse internaatkooli.

Helistasin oma kolleegidele-direktoritele, sain teada, et keskuse metoodik oli nõustunud koostööd tegema ja temast sai haridusosakonna juhataja. Helistas ka mulle. Ma ei vastanud. Ma ei uskunud seda, mis toimub.

Kogu aeg pidasime kolleegidega sidet, kogunesime Krõvonossi juures – aknad suletud, sest mõlemal pool naabrid armastasid Vene maailma. Kooli põrandaalune... Ajasime juttu. Arutasime uudiseid. Meenutasime, kuidas õppisid meie vanemad sõjajärgsel ajal. Nagu tulime, nii ka lahkusime sellistelt põrandaalustelt kohtumistelt ühekaupa. Otsustasime, et kuni väljas on soe, õpetame lapsi meie programmide järgi. Õpikud lastel olid. Kus tahes: pingil, paju all või kodus teed juues. Hakkasime seda vanematele välja pakkuma. Ja ma sain aru, et mõned emad kandsid sellest kohe Vene administratsioonile ette. Sain teada, et tänavakomissaridele (need olid inimesed, kes olid nõus külavanemaga koostööd tegema, väljastasid Venemaa humanitaarabi, kogusid dokumente, ühesõnaga, tegid kõike, mida venelased tahtsid) anti

ülesanne küsitleda lapsi ja vanemaid, kas ma tõesti tegin neile ettepaneku õppida.

Külas liikusid erinevad kuulujutud. Üks neist oli, et kool avatakse. Direktoriks saama nõustus naine, kel oli pedagoogiline haridus, kuid kes töötas veterinaarapteegis, pärit Donetski või Luhanski oblastist. Isiklikult ma teda ei tundnud.

Ma mõtlesin välja, et mul on väga vaja lõputunnistuste raamatut. Läksin kooli koos kolleeg Nataljaga. Aga nemad seal niidavad umbrohtu, riisuvad, koristavad ja pühivad kooliõue, naeravad, kõik on optimistlikud. Vaatan, seal on tänavakomissarid, õpilaste emad, endine kasvataja. Astus ligi uus direktor. Küsisin: „Kas võib dokumendid võtta?“ Vastas, et ukсед on kinni naelutatud, kool hakkab tööle esimesel augustil, siis tulgegi. Hingasin sügavalt sisse, et mitte öelda midagi sündsusetut. Tundsinkin sellist kibedust ja alandust...

August... Sõidan uuesti jalgrattaga kooli. Naiivne. Võtsin kaasa koti, kuhu panna dokumendid. Sisenen koolihoonesse, naised, kes nõustusid tööle tulema, koristavad. „Direktorit“ pole kohal. Käisin iga päev ja alles neljandal päeval ilmus ta tööle. Küsisin: „Kas ma võin võtta oma asjad, dokumendid?“ Ta rääkis minuga vene keeles. Ütles, et asjad võin võtta, aga dokumente mitte, et nad teevad inventuuri ja siis ta isiklikult toob need mulle koju. Tööõpetuse õpetaja oli palunud mul võtta tema prillid teisel korrusel asuva kabineti laualt, sest ta ei tahtnud mitte kedagi neist oma silmaga näha. Läksime kahekesi trepist üles teisele korrusele. Ta küsis minult: „Te olite siin? Te nägite, mis siin toimus?“ Aga mina olen lihtne naine, nii andsin talle ka sellise vastuse: „Kes sittusid, need ka koristasid.“ Ta jäi vait: võib-olla oli šokeeritud.

Aga kolme päeva pärast ütles naaber Julja, et minu vastu on hakatud huvi tundma. Ma kuidagi ei andnud sellele mitte mingit tähtsust.

Elad... Aga võib-olla eksisteerid... Mis oli kindel – „Jedõni novõnõ“, aga kui polnud elektrit, siis autos Ukraina raadio, et vähemalt mingeid uudiseid kuulda... Rusnja⁴⁴ läheb jultunumaks, sõidab poodi sõjavarustusega... Toonekured haudusid oma pojad välja, kuigi lähedal lendasid Gradid – elu läheb edasi! Hakkasime kartuleid võtma – ei lastud...

16. augustil enne lõunat sõtkusin leivatainast. Akna taga hõigati jälle eesnime ja isanimega. Läksin välja. Jälle kaks... paistab, kardavad üksinda liikuda... venekeelne jutt, paluvad vene keelele üle minna, näidata passi. Mina aga ütlesin jälle, et ma ei räägi seda. Ja jätkasingi ukraina keeles. Hakkasid küsimusi esitama: miks ma ei taha töötada? Miks ma ei suhtle direktoriga? Miks Putini režiim ei meeldi?.. Miks?.. Miks?..

---

⁴⁴ Halvustav slängisõna venelaste kohta, mis rõhutab põlgust ja vaenulikkust, eriti seoses praeguse sõjaga.

„Kuidas saab õpetada? Hirmus on, tulistatakse,“ vastasin mina.

„Kus tulistatakse?“ küsis üks.

Ja kohe hakatakse tulistama maja nurga taga.

„Vaja teada saada, miks tulistatakse,“ ütles teine.

Ja jälle tulistamine. Ma ütlesin: „Ongi vastus.“ Aga ise hoidsin end vaevu tagasi, et mitte valjusti lisada: „Su enda ema akna alla!“

Oli veel palju küsimusi, „ilma protokollita“. Siis ütles vanem, et tuleb passi ja telefoniga Balaklijasse sõita, haridusameti esindajad tahavad rääkida. „Ja kui ma ei lähe?“ küsisin ma. Tuleb kohale toimetada igal juhul. Ma ei hakanud mängima suurt kangelast, riietusin, võtsin passi ja telefoni. Abikaasa uuris: „Kuidas ta tagasi tuleb?“ „Me toome,“ vastas üks neist. Jätsin hüvasti, palusin, et ta leiva valmis küpsetaks. „Armastan. Ma tulen tagasi!..“ Nad viisid mind oma autosse nagu konvoi saatel, panid istuma taha. Seal lebas optilise sihikuga vintpüss. Teel küsisid jälle, miks ei meeldi Putini režiim, miks küll ei taha töötada. Rääkisin kõigest, kuid mitte Putini režiimist, sest tajusin, et just seda nad tahavad kuulda, aga mina ei saa seda välja öelda. Rõhusin sellele, et kardan kanda vastutust laste eest.

Küsisin: „Aga kas teil lapsi on?“ Mõlemad vaikisid. Jõudsimme politseijaoskonna juurde. Üks, see, kes oli vanem ja esitas mulle kogu aeg küsimusi, ütles, et minu juurde tullakse varsti, võttis dokumendid ja telefoni, läks üle tee ja nagu haihtus. Ning juht pööras otsa ringi ja sõitis minema. Tõepoolest, väljus „haridusameti esindaja“, tõmbas mulle koti pähe, võttis käest kinni ja juhatas vangikambrisse.

Kõndides, kott peas, sain aru, et siseneme politseijaoskonda. Lähedal seisis sõjaväeauto, kust tulid mingid kaablid. Viis mind sisse, võttis koti ära. Vaatasin – see on kong. Ütlesin tere. Istusin „narile“, ootasin „haridusameti esindajat“... Need, kes seal juba olid, küsisid vaikselt: „Mille eest?“ Ülal rippus jälgimiskaamera. Mina olin kolmas, aga hiljem ilmus veel üks. Üks naine istus juba kahekümne kaheksandat päeva. Mille eest? Ei tea, kuid katsapid⁴⁵ teda ei usu. Teine töötab nende juures, ütles tööl midagi valesti. Neljas tuli koos abikaasaga mingisse korterisse toidukaupu ostma, aga seal olid venelased. Nad mõlemad võeti kinni, kuid koju jäi kaks kuulumispuudega last, naine aina palus, et saaks nende juurde. Kahe päeva pärast lasti nad lahti.

Kamber oli väike, kahe nariga, oli WC-pott ja pesunõu, kuid polnud vett. Suur aken. Palav... Me istusime põrandal, sest seal oli natuke jahedam. Lihtsalt kõndisime, sest jalad jäid kangeks. Igaüks oma mõtetes... Aknalaul

---

⁴⁵ Halvustav nimetus venelase kohta.

olid ajalehed Harkov Z – kui poleks olnud seda tähte Z, oleksin uskunud, et see on päris ajaleht Harkov. Esilehel suurte tähtedega „Venemaa + Valgevene = peab olema Ukraina“. Ülejäänuid polnud huvi vaadata... Kuid nende ajalehtedega vehiti kogu aeg. Pea valutab kohutavalt...

Istusin ja ootasin... Ootasin, ootasin... Toodi süüa, keeldusin... Öösel keegi ei maganud, mõneks sekundiks ehk. Kuulatasin... Meenutasin oma elu... Möödus päev, siis teine. Keegi ei ütlenud midagi. Mulle anti edasi kodust saadetud kampsun, Farmadoli tabletid (meie, Ukraina omad). Hakkasin kartma oma mehe pärast...

Hiljem, pärast minu vabanemist, mees rääkis mulle. Kui ma sel päeval, kui mind ära viidi, ei tulnudki öhtul koju, muutus ta rahutuks. Arvas, et võib-olla jäin ööbima kellegi poole Balaklijasse, sest kell kuus algas komandanditund. Aga kui ma ei ilmunud välja ka teisel päeval, hakkas otsima. Keegi ütles, et võib-olla olen ma keldris, sest nende kohta käisid kõlad, seepärast haaraski kaasa kampsuni, aga tabletid olid autos.

Politseijaoskonnas oli nende FSB, aga selle vastas, trükikojahoones, oli ajutine miilits. Mu abikaasa läks sinna – pole, tuli siia – pole. Ta kirjutas avalduse kadunud isiku kohta ja üks ütles, et ma olen seal, FSB-s, „meie neile ei allu“.

Kolmandal päeval toodi kambrisse veel üks naine – kolleeg, lasteaia juhataja. Talle öeldi, et ta peab kirjutama alla protokollidele, et ta võttis hoiule arvutiseadmed. Vale...

Kambris räägiti tööst, meenutati naljakaid elujuhtumeid, aga seejärel – vaikus... Kõik vaikusid... Igaüks oli süvenenud oma asjadesse. Sosinal räägiti olukorrast ümberringi, aga liiga sosinal...

Meie külla tulid naised selõstša Naftovõkivist (Balaklija äärelinn), kes töötasid poes müüjatena ja iga päev sõitsid tööle. Nende külas polnud ei elektrit ega vett, aga meil oli. Nendega koos oli ka kaks koolipoissi. Ja nagu hiljem selgus, oli ühel naisel romaan Vene sõduriga, kes polnud lihtsurelik, vaid puutus kokku FSB-ga. Tuttavad külas ütlesid naistele, kus ma olen.

Õhtul tuli meie kongi üks mees, kes oli määratud komandandiks, ta küsis, kas me õhtust sööme. Kuulsin, et räägib meie keelt. Ütlesin, et süüa ei taha üldse, aga vot kohvi... Vastas, et kohvi pole, aga ta toob teed. Ja tõigi. Jättis öökapi komme, küpsiseid, teed, suhkrut ja veel ka taskulambi. Zoja (naine, kes oli istunud selles kongis juba kuu aega) sosistas, et midagi sellist polnud terve kuu jooksul kordagi juhtunud, isegi leiba ei antud, ainult kuivikuid. Aga sel päeval anti toidu kõrvale veel ka leiba. Miks? Ma ei tea siiani.

Neljandal päeval saatis mu abikaasa mulle kambrisse kimbu roose ja koti veel sooja toiduga. Me sõime ja jätsime veel ka õhtuks. Päeva teisel

poolel avanes kambri uks ja meie kambrisse astus pikk noor kaukaaslase välimusega sõdur. Tõmbas mulle koti pähe ja viis kuhugi. Sain aru, et väljusime politsei territooriumilt, mulle anti kätte telefon ja kilekaante vahel pass, pandi mind autosse. Sõitsime kuhugi. Mind viidi nagu kurjategijat. Roolis oli minu arust see, kes mind kodust ära viis. Ütles, et annab mulle viis minutit asjade pakkimiseks, ja seejärel – „oma Ukrainasse“: „Kui kohale jõuad, hakkad tähistama oma teist sünnipäeva.“ Juhtumisi oligi mu sünnipäev just nimelt järgmisel päeval. Aadressi ei küsitud, sõideti mu õuele ilma minu juhtnöörideta. Isegi mitte ei sõidetud, vaid lennati meeletu kiirusega.

Saabusime õuele, mu mees tegeles parajasti majapidamistöodega. Kohtusime. Ütlesin mehele, et mind saadetakse kontrollialusele poolele. Pakkisin asjad. See kaukaaslane, mingi lühike relv käes, käis mul järel, suitsetas, vaatas tubadesse. Jälgis, mida ma kaasa võtan, mida ära panen... Küsisin, kas saaksin end kiiresti pesta. Vehkis käega: „Ütlesin, viis minutit... Tuled tagasi koju, kui Harkivi ära võtame.“

Ma olin vait, kuid mõtlesin: „Meie Hussarivkat te ei võtnud, mis siis veel Harkivit.“ Hoovis seisis meie tööauto, nad küsisid, kas see sõidab, ja me abikaasaga kostsime nagu ühest suust: „Ei!“ Ta soovitas lahkuda ka mu abikaasal, ütles, et ta sõidaks ära koos minuga. Ütlesin: „Ei. Mu mees jääb koju!“ Sest mõtlesin: keda peaksin uskuma?.. katsappe???. Nii jääb vähemalt keegi laste jaoks ellu... Jätsime abikaasaga hüvasti, pisarad voolasid. „Armastan. Ma tulen tagasi!..“ Panid mu autosse. Mu mehele ütlesid: „Igal juhul on ta natuke süüdi.“ Ma vaatasin ega suutnud uskuda: kas tõesti see kõik juhtub meiega? Ja me sõitsime minema.

Süda peksis kohutavalt. Needsin vaikides kogu nende sugu, palusin abi Jumalalt, kuigi ma pole usklik. Vaatasin küla, nagu hüvasti jättes. Nii kodune, omane... Kas tulen kunagi siia tagasi?..

Mind toimetati jälle politseisse, jälle kott pähe, jälle kong. Viidi ära mu kolleeg, ka tema viidi koju, ta on linnast. Tulid kiiresti tagasi. Kambrisse ilmus veel üks noor naine, kes töötas tuletõrjes. Jälle kott pähe (need kotid lebasid kambris, põrandal, nad olid valged, ja üks oli nagu kapuuts, mille sai kinni nõõrida). Mind viidi teisele korrusele. Püüdsin natuke ringi vaadata, sest olin tõmmanud koti laiemalt lahti. Nägin, et ilmselt orkid elasid seal: kahe kabineti juures kummist sussid, vedelesid kuulivestid ja sõjaväesaapad. Mind viidi kabinetti. Laua peal lamas must mask, millest pärast okupatsiooni lõppu palju räägiti, et see kaukaasia Marat läks sellega keset ööd kambrisse ja ahistas kõiki psühholoogiliselt.

Kõik me kolm pandi toolidele istuma, anti näidiseks tekst – see, mida me pidime kaamera ees rääkima: kiitma „vaprat armeed“, „Putini režiimi“, „vabastajaid“, ütleva, et me „ootasime neid kogu aeg“, ja kui halvad on meie Zelenskõi ja Ukraina relvajõud, kui halb on meie elu ilma venelasteta, et me tahame ainult neid. Kõik me järjekorras rääkisime. Esimesena rääkis

tuletõrjuja. Jäi selline mulje, nagu oleks ta õppinud teksti terve öö. Teine olin mina. Esimene katse – talle ei meeldi, teine katse – kui ei räägi, siis siit välja ei saa, sa oled ju direktor, oskad rääkida... Kolmas katse – kuidagimoodi, nõrk, aga ajab asja ära... Ähvardas, et kui ma kuskil internetti ilmun, lähevad kõik need salvestised SBU-le. Jälle kott pähe. Meid viidi välja. Öeldi, et peame jõudma kella kuueteistkümneks. Mida me peame jõudma?

Näitavad, millisesse autosse ma pean istuma. Ma ei saa mitte midagi aru. Tuletõrjujanaine läheb selle Maratiga veidi eemale ja palub, et see annaks talle võimaluse võtta kodust koer ... Me ootame...

Auto kõrval seisis noormees, ehk kolmekümneaastane, ta oli olnud keldris neliteist päeva. Saime tuttavaks, nimi oli Andri. Mu kolleeg oma mehega oli nende autos, nende koer ja tuletõrjuja. Teele asusime kõik korraga. Ma lõin risti ette... Mis nüüd juhtub, seda enam ei muuda. Lahkume tundmatusse. Vene sõjaväelased saadavad meid oma viimase kontrollpunktini, aga edasi – elu tee...

Nende ja meie kontrollpunktide vahe oli kaks kilomeetrit. Sel ajal tundus, et terve igavik... Maas oli näha mürske, maha langenud puid, kõikjal olid kraatrid... Ootamatult avasid venelased tule... Millest nad tulistasid, ma ei tea. Jõudsimme miiniridade juurde (ja neid oli kaks), mu kolleegi abikaasa võttis valge riideriba, tõstis käed üles ja kõndis miiniridade vahelt meie kontrollpunkti. Hüüti, et tuleksime kõik ühes dokumentidega. Tuletõrjuja läks esimesena ja rohkem ma teda ei näinud. Aga meie neljakesi, koos koeraga, andsime oma dokumendid ja telefonid kontrollimiseks üle. Sõjaväelased näitasid meile kätte koha blindaaži juures (neid oli tee lähedal kaks), et tulistamise korral saaksime sinna varjule minna. Pea kohal lendas pidevalt droon. Me lihtsalt ajasime juttu. Olime rõõmsad, et see teekond sai läbi... Ja siis läks lahti...

Tulistamine. Me ronisime kiiresti blindaaži. See oli väike, tuli olla päris kummargil või põlvitada. Ja me kõik olime „miniatuursed“, kuni kaheksakümmend kilo, ja vana koer. Olime seal, kallistasime üksteist. Katsime koera kõrvad kinni: ta oli vana, kartlik, haige... Ta ronis kuhugi, peitis end meie vahele... Tulistamine ei vaikinud, plahvatas siinsamas lähedal, pähe rabises savi. Lühike paus. Hakkas tibutama vihma... Ja jälle... Lõpuks ometi vaibus. Ja alles siis tulid mulle meelde selle kaukaaslase sõnad: „Kui jõuate kohale...“

Hiljem tulid sõjaväelased, küsisid, kas meie hulgas on surnuid või haavatuid, ja käskisid istuda edasi blindaažis. Me istusime. Kuni lõpuks kõik vaikseks jäi. Ronisime välja... Räpased, üleni savised, aga elus! Sõdurid hoiatasid tee ääres olevate mürskude eest. Ja me läksime edasi, järgmisesse kontrollpunkti esimeses kontrolli all olevas külas Andrijivkas.

Rõõmu polnud, sest sinna, kust mina pääsesin, jäi mu abikaasa, sinna, seljataha, jäi kogu mu elu...

Aga noh, ma siiski jõudsin kohale. Tähistasin oma sünnipäeva kahel päeval. Aga kaukaaslane, ma arvan, mitte ühelgi.

Saabus poeg, viis mind Harkivisse. Seal oli lapselaps, lapsed, sugulased, sõbrad, esimest korda kohtusin Viberi kaudu tütre ja tütreaga. Nagu unenägu... Kas see kõik toimub meiega?

Harkivis on täiesti teine elu. Autod sõidavad ilma valgete lintideta, inimesed kõnnivad, poodides pole hullumeelseid hindu... On ravimid, side, internet, ja õhtuti akendes valgus... Pole rusnajat... Aga sina oled nagu teiselt planeedilt... See ta ongi, okupatsioon, elu ilma eluta.

Mu mees võttis ühendust... Ma mõistsin, et temal on veel raskem kui minul praegu, ja see mõistmine ei lasknud mul lõdvestuda. Pikka aega tundsin, nagu oleks minuga midagi valesti... Auto sõidab mööda tänavat, aga mulle tundub, nagu lendaks rakett. Inimesed naeravad, aga minul pole üldse naerutuju. Aina vaatasin tagasi, kodu poole. Telefonis rääkisime mehega erinevatest asjadest: tervisest, kanadest, kartulitest. Uudiste üle ei arutanud: ma ei tahtnud teda ohtu seada.

Hakkasin tasapisi uuesti osalema haridusprotsessis. Tegelesime distantsõppe organiseerimisega. Ülemuse ja kolleegide toetus aitas mind. Peame vastu...

Kuuenda septembri hommikul helises telefon. Helistas haridusosakonna juhataja: algas mastaapne rünnak meie küla vastu! Pisarad... Lõpuks rahunesin maha, aga olin väga mures. Lugesin uudiseid. Teistest allikatest sain teada: meid vabastati, noormehed, meie kaitsjad sõidavad meie tänaval! Rõõm ja hirm, kõik korraga. Sain aru, milline võib olla hind. Internetti ilmusid esimesed kaadrid meie küla vabastamisest. Kodust - vaikus... Mu telefoni aku sai tühjaks, olin pidevalt kolleegidega ühenduses, me kõik nutsime... Meeter pörandat pliidi ja külmkapi vahel korteris oli lausa tuline... Ma ei suutnud istuda... Aga mehelt polnud ikka veel kõnet... Lõpuks kuulsin rõõmsat häält: „Me oleme vabad!“

Esimest korda elus kandsin uhkusega koju Ukraina lipu. Heiskasime selle koos kooli kollektiiviga ja see hakkas lehvima Jakovenkove gümnaasiumi õue kohal.

Ma olen uhke, et olen UKRAINLANNA! Ma olen õnnelik, et sain koju naasta. Ma olen uhke, et mitte keegi meie kollektiivist ei läinud koostööle vaenlasega. Me õpetame lapsi, punume võrke, keedame, küpsetame, valmistame sööki võitlejatele eesliinil, annetame, peseme oma kaitsjate riideid, kasvatame oma eeskujuga meie riigi patrioote.

Kas ma siis olen külaline oma elus? Küllap siiski perenaine. Minu lugu on tuhandete ukrainlaste lugu, kes elasid okupatsiooni all. See kogemus tegi

mind tugevamaks, vastupidavamaks, vankumatuks. Ma vaatan tihti neid istandikke, mis kihasid venelastest, ja mu süda muutub rahutuks. Aga ma tõstan pilgu taeva poole, ja igas pilves on jälg lennuväest. Meie lennuväest. Tulge tagasi, poisid, elusalt ja tervelt.

Ja maailm peab teadma, millise hinnaga me saavutame oma iseseisvuse ja territoriaalse terviklikkuse. Sest demokraatia ja vabadus peavad võitma – nüüd ja igaveseks. Ja ma usun meie võidusse kogu südamest.

İRÖNA
DOVHAN

Irõna DOVHAN

on sündinud 1962. aastal Jassõnuvatas (Donetski oblast), lõpetanud Donetski riikliku ülikooli, on ettevõtja. 2014. aastal sattus ta oma patriootliku hoiaku tõttu terroristide kätte vangi, teda piinati, ta vabastati pärast seda, kui maailma meedias ilmus foto temast seotuna Mariupolis avalikus kohas posti külge, Ukraina lipp õlgadel.

Ta kolis pealinna, et alustada eluga uuesti. Perekond ostis Kõjivi lähedal poolelioleva maja, mille nad valmis ehitasid. Seal rajas Irõna uue aia, mida ta peab oma elu saavutuseks.

2018. aastal andis ta Haagi Rahvusvahelise Kohutu prokuröride ees tunnistusi vangide ja seksuaalvägivalla ohvritega seotud kriminaalasjas. Järgmisel aastal asutas organisatsiooni Sema Ukrajina, mis ühendab naisi, kes on olnud Vene armee käes vangis. Just tänu organisatsiooni tegevusele Ukrainas algatas peaprokuratuur esimest korda kriminaalasja seksuaalvägivalla juhtumite kohta Venemaa sõjas Ukraina vastu.

Kahjuks lisandub organisatsiooni ridadesse pidevalt uusi naisi: pärast 2019. aasta suurt vangide vahetust, pärast Kõjivi, Harkivi ja Hersoni oblastite okupeeritud alade vabastamist – juba Venemaa täiemahulise sissetungi ajal.

Vangistusest vabanemise teema on endiselt tabu.

Mida tunneb inimene, kes äsja seisis surma lävel ja vaatas sellesse musta kuristikku, aga nüüd saab aru, et ta ikkagi jäi ellu, on vaba ja turvalises kohas?

Ma pole sel teemal palju lugenud, seega ma ei tea, mida just endised vangid tunnevad, ja ise ei tahaks sellest rääkida eelistatavalt mitte kunagi. Kuid võib-olla on tulnud aeg sellest rääkida. On tulnud aeg, et taas pöördusim mõtetega tagasi oma kogemuste juurde.

Siin ma olin, äsja vabastatud Mariupolis, ja SBU helistas mu abikaasale, et öelda, et ta mind linnast võimalikult kiiresti ära viiks, sest Ukraina pool ei kontrolli seda täielikult ja kui ma jään, võtavad mind öösel jälle kinni mingid teised banded ja viivad tagasi Donetskisse. Ohutunne rippus tollal õhus. Me abikaasaga veetsime Mariupolis kaks päeva ja siis asusime teele eikuhugi...

Mida ma õieti tundsin pärast kõike, nende kahe päeva jooksul Mariupolis? Ei olnud vähimatki eufooriat sellest, et ma olin lõpuks vaba. Sest suur osa minust kuskil sügaval sees võitles selle eest, et mitte mäletada. Mitte mäletada, mida ma olin läbi elanud. Mu ajus keerles pidevalt üks ja sama mõte. Kas võib olla, et see oli soov kiiresti ja kergelt surra?.. See pole siiani kuhugi kadunud. Võib-olla oleksin ma praegugi hea meelega nõus kiiresti ja kergelt surema. Sest mul on väga hirmus olla üksinda mõtetega sellest, et ma pean selle kõik kuidagi üle elama. Iseeneses, üksinda, elama üle teadmise sellest, mida ma nende viie päeva jooksul läbi elasin.

Ja perekond. Perekond, kes samuti millestki päriselt aru ei saanud. Mitte kordagi ei kohanud ma oma mehe ja tütre pilku. Nad vaatasid pidevalt kõrvale. Ja mina jäin oma kujuteldavasse kapslisse. Ma jäin sinna vahest pooleks aastaks. Just see kapsel aitaski mul ellu jääda. See oli minu isiklik kaitse iseenda eest. Ja ümbritsevate eest. Sest 2014. aastal ei räägitud mingitest psühholoogidest, psühholoogilisest toest ega mis tahes abist. Sellest ei olnud juttugi.

Kas on siis üldse mõtet kõiki neid detaile nüüd meenutada? Need on juba ammu läbi elatud ja ületatud. Jäänud kuhugi kaugele seljataha. Ja see kohutav ja uus sündmustelaine, mis oli seotud täieulatusliku sissetungiga, nullis täielikult minu 2014. aasta kannatuste mudeli. Sest see, mida jutustasid need okupatsiooni alt vabanenud Kõjivi oblasti naised, kellega ma rääkisin 2022. aasta aprillis, mais ja juunis... Kõik need kohutavad piinamis- ja vägistamisjuhtumid, mis Makarivi külas ühe okupatsioonikuu jooksul üle elati, sundisid mu aju mõistma, et minu kannatused polnudki nii kohutavad. Nii lahustusid mu isiklikud kannatused selles üleukrainalises valus, mis oli vallanud mu riigi.

Järgmine pool aastat pärast vangistusest vabanemist tõi mulle mõistmise ja teadmise, et ma paratamatult jään silmitsi sellega, mida olin üle elanud; et keegi ei saa mind paremini aidata kui ma ise. See arusaamine andis mulle jõudu ja sundis edasi liikuma. Ma sain väga hästi aru, et oma probleemidega olen ma ihuüksi. Mitte keegi neid minu eest ei lahenda, mitte keegi mind ei aita. Ma kordasin endale lauset „Kõik surevad üksinda“. Ma ei tea, kelle lause see on, aga tollal oli ta minu jaoks väga aktuaalne. Ja miskipärast just tema mind toetaski. Ma ei tahtnud kellegagi oma kannatusi jagada. Ma lihtsalt kapseldasin nad ja lükkasin homse peale. Aga täna pean ma liikuma edasi, kuid see ei olnud esimene mõistmine ja ei esimene ega viimane katsumus. Sest iga järgmine pool aastat ja kogu järgmine aasta tõi kaasa järjekordse mõistmise ja minu olukorra ümbermõtestamise. Jälle tõi need endaga tunde, et nii, nagu ma olin, nii ma jäängi oma probleemidega üksi. Ma pean ikka ja jälle surema üksinda.

Aga siis juhtus midagi tähtsat. Mind kutsuti tunnistama vangide ja seksuaalvägivalla ohvritega seotud kohtuasjas. Juhtumi algatas avalikõiguslik organisatsioon „Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus“ ja viis selle Haagi Rahvusvahelisse Kohtusse, et esitada oma avaldus. Mind valiti tunnistajaks. Ma ei saanud päris hästi aru, kuhu lähen, mis on minu missioon, mida ma seal teen, aga ma tahtsin väga välja rabeleda oma nõiaringist.

Lõppudelõpuks, Haagi Rahvusvaheline Kohus – see kõlas väga paljutootavalt. Ma arvasin, et ometi jõudsin ära oodata õigluse momendi oma elus. Kindlasti ei saanud ma aru, milline on selle avalduse esitamise protsess ja kui raskeks see reis kujuneb.

Me veetsime vabaühenduse esindaja Volodõmõr Štšerbatšenkoga koos veidi üle ööpäeva. Ja see ööpäev oli väga raske nii psüühiliselt kui füüsiliselt, kuivõrd me sattusime prokuröride ringi. Esmalt lasti meid mingisse ruumi, Volodõmõr pidas kõne ja esitas kohtule avalduse okupantide seksuaalse ja soolise vägivalla kohta Donbassis. Kohal olid ka inimõiguslased Prantsusmaalt. Aga seejärel ütles üks prokuröridest, et kuna siin on tunnistaja, siis nad võivad mind ära kuulata ja mul on 3–4 minutit, et lühidalt rääkida oma juhtumist.

Ilmselt ma ei kuulnud õigesti või siis laskis mu aju mööda info 3–4-minutise ajalimiidi kohta, kuid ma hakkasin rääkima. Mulle tundus, et ma pean alustama algusest. Ma jutustasin neile sündmustest, mis Donbassis tollal, kaugel 2014. aastal, toimusid. Ütlesin, et ma olin tavaline naine, kellel oli väikeettevõtte ja kes töötas kosmeetikuna oma väikeses salongis. Võib-olla see äratas nende tähelepanu. Sest keegi mind ei peatanud.

Volodõmõr koos ühe inimõiguste aktivistiga tõlkis, mida ma rääkisin. Peatumata.

Neil oli väga raske, aga minul oli kerge. Mul oli kerge jutustada neile inimestele, mida ma olin üle elanud. Ja miskipärast mu lugu ei katkestatud, see kestis vähemalt 30 minutit. Ja siis tõusid kõik püsti.

Ma lõpetasin oma loo. Kõik tõusid ja lahkusid ruumist. Kogunesid suure lifti juurde. Üks prokurör, kes oli mu lugu kuulanud, tuli minu juurde ja ütles:

„Ma tunnen teile südamest kaasa... Kuid te saate aru, need kurjategijad on sõjamehed. Aga sõjamehed kaua ei ela. Ja meil siin, Haagi Rahvusvahelises Kohtus, pole just liiga palju juhtumeid, kus sõjamehi on kohtu kaudu vastutusele võetud, sest nad hukkuvad. Ja kui kurjategija on hukkunud, ei saa juhtum jätkuda.“

Küllap oli see järgmine etapp teadvustamises, et kõik surevad üksi, ja mina jään ikka silmitsi oma probleemidega. Et see õiglusejanu, mis tõukas mind keset euroliitu mitte väga huvitatud inimestele oma kohutavast kogemusest avalikult tunnistusi andma, ei saagi kunagi rahuldatud. Et minu usk sellesse, et kurjategijad saavad kindlasti karistatud, hakkab lõpuks siiski kõikuma. Usk sellesse, et võib-olla kunagi seisan ma vaba inimesena siin, Haagi kohtu saalis, ja vaatan, kuidas Vostoki pataljoni pealik Oleksandr Hodakovskõi trellide taga istub. Alandatud. Murtud. Süüdi mõistetud. Pärast seda lühikest vestlust prokuröriga lifti juures sain ma aru, et suure tõenäosusega ei juhtu seda kunagi...

Ja mida ma pidin selle oma arusaamisega tegema? Mida ma pidin sellega tegema? Elama üle ja minema edasi.

Aga ilmselt ei juhtu miski siin elus lihtsalt niisama. Kõik on mingil viisil omavahel seotud. Kui Volodõmõr Štšerbatšenko mulle ütles, et õhtul ootab ees veel pressikonverents, kuhu on akrediteeritud üle 50 ajakirjaniku eri riikidest, ja et ma pean uuesti kõigest rääkima, aga nemad jälle tõlgivad, sedakorda juba ajakirjanikele, tundsin ma, nagu langeksin kuhugi. See oli õudne. Sest mul polnud kõigeks selleks mitte mingit jõudu. Kuid Volodõmõr ütles mulle: „Te peate.“ Ja ma mõistsin, et tal on õigus. Ma pidin. Niisiis juhtus see minuga jälle: andsin jälle tunnistusi suure hulga inimeste ees. See oli jälle väga raske jutustus, kohutav jutustus, pärast mida ma ei tahtnud, et keegi mulle läheneks või üldse minu poole pöörduks.

Ma tahtsin lihtsalt üksi jääda. Aga see oli võimatu. Nende inimeste seas, kes minu juurde muudkui tulid ja tulid, oli üks naine. Ta ütles, et esindab rahvusvahelist organisatsiooni, mis aitab ja ühendab kannatavaid naisi eri riikidest üle maailma, ning et ma võin lihtsalt võtta tema visiitkaardi, aga

kui koju jõuan, siis pean talle kirjutama ja me suhtleme omavahel. Nii algas mu tutvus Mukwege Foundationiga, rahvusvahelise võrgustikuga SEMA Network, mis ühendab riike, kus on sõjas ja sõjaaegse seksuaalvägivalla all kannatavaid naisi. Võib-olla just siis hakkas mul taas tärkama lootus, et kui mitte Haagi Rahvusvahelise Kohtu kaudu, kui mitte Ukraina kohtu kaudu, kui mitte kurjategijate tapalava kaudu, siis ehk vähemalt kuidagi, rahvusvahelise organisatsiooni kaudu, mis nende teemadega järjekindlalt tegeleb, saabub siiski kunagi õiglus.

Ja ma mõistsin, et ma saan ja tahan selles osaleda. Et sellist abi ja õiglust lähemale tuua, nagu vähegi suudan.

See oli 2018. aasta lõpus, ja juba 2019. aasta alguses kogusin kohalike Ukraina inimõiguste organisatsioonide abiga kokku teatud hulga naisi, kes olid üle elanud vangistuse, piinamise, seksuaalse vägivalla. Nii sündis organisatsioon SEMA Ukraine. Keegi meist ei saanud tollal, päris alguses, selgelt aru, milleks see kõik, milline on organisatsiooni edasine saatus ja kuidas meil tuleks tegutseda. Kuid me lihtsalt läksime edasi.

Siis tegi visiidi Ukrainasse mänedžer Malini Hollandist – naine, kes esindas Mukwege Foundationit –, ja rääkis meiega väga olulistest asjadest. Ta ütles, et me peame nõudma õiglust kõigepealt omaenda riigis. Miks meie riik ei tunnista vangistuse ja piinamise üle elanud naiste olemasolu, miks ei tunnista sõja ajal toime pandud seksuaalvägivalla juhtumeid? Miks meie riik ei anna sellistele naistele seksuaalvägivalla ohvri staatust? Need olid meie kõigi jaoks väga rasked küsimused. Võib-olla keegi meist, kes me olime üle elanud kohutava trauma, ei olekski endale mitte kunagi selliseid küsimusi esitanud. Kuid nüüd olid need kuuldavale toodud. Nii et me mõistsime, et ei tule õiglust Haagi Rahvusvahelisest Kohtust, mitte keegi seal ei tunnusta meie kannatusi, kui meid ei tunnusta meie riik. Nii me mõistsime, et peame endast teada andma siin, kodus, oma riigis. Ja nii kõik need naised, kes selleks ajaks olid juba osa meie vast loodud organisatsioonist, kõik me hakkasime otsima sõnu ja õppima, kuidas väljendada oma mõtteid ja kogemusi.

Me hakkasime tundma õppima teiste maade kogemusi, näiteks Balkani riikide, mille elanikud samuti omal ajal elasid üle sõja kaasa toodud seksuaalset vägivalda, piinamist, vangistust. Me õppisime ja omandasime selle kogemuse: töö traumaga, selle, kuidas suhelda sõja aja vägivalla ohvritega.

Meiega ühinesid uued naised. Meid sai rohkem.

2019. aastal toimus suur vangide vahetus. Ja selle suure vahetuse vangide seas oli väga palju naisi, kes olid veetnud aastaid Donetski ja Luhanski

piinakambrites. Meie organisatsioon kasvas kohe peaaegu kaks korda. Teatud osa naistest lahkus organisatsioonist, öeldes, et nad ei vaja seda. Kuid suur osa neist naistest on siiani SEMA Ukraine'i aktiivsed liikmed, ja praegu täidab igaüks neist juba oma missiooni.

Praegu toetavad nad uusi kannatanuid: neid, kes on elanud üle vägivalla, mis algas 2022. aastal ühes Venemaa täiemahulise sissetungiga Ukrainasse. Ning ma näen, et tõesti on need naised kõige paremad arstid ja toetajad uutele ohvritele.

Ma olen korduvalt kuulnud, kuidas nad ütlevad:

„Kes saab aidata uusi ohvraid? Ainult vanad ohvrid.“

Need naised teavad väga hästi, mida teevad. Nad on valmis kulutama oma aega ja jõudu sellele, et toetada oma uusi õdesid, kellel on seljataga kohutavad läbielamised, nad liitusid organisatsiooniga, et jutustada uustulnukatele oma läbikäidud teekonnast, jagada oma kogemust, oma lugu.

See võib tõesti kõlada üllatavalt. Kuid tõepoolest: kes mõistab paremini naist, kes on sattunud seksuaalvägivalla ohvriks, kui naine, kes on üle elanud sedasama ja juba õppinud sellega elama?

Aga kuni 2022. aastani oli veel ka meie rahvusvaheline võitlus. Hoolimata sellest, et me käisime rahvusvahelistel konverentsidel ja rääkisime oma kogemustest, märkasime me väga tihti, et Euroopa ühiskond meid kahjuks väga hästi ei mõista. Ei mõista, millest me räägime ja mis seal Ukrainas toimub, kes on see naine, kes astub suurele lavale auditooriumi ette, kus vahel on mitusada inimest, ja hakkab jutustama sõjast Ukrainas, vägistamistest ja naiste kannatustest Donbassis, kõigist neist naistest, keda peetakse aastaid vangistuses...

Tollal tundus mulle, et meid ei kuulda. Vahel tundsimme me kohutavat pettumust. Ja väsimust.

Siiski, nii ei olnud see alati. Me ikkagi uskusime, et see, mida me kõik teeme, pole asjata. Me valmistasime ette uusi naisi, kes said anda tunnistusi konverentsidel, rahvusvahelistel üritustel, kuhu tuli kokku üle maailma kogukond, kes tegeles just vastupanuga seksuaalvägivallale.

Ja ma olen kindel, et Ukraina naised siiski täitsid oma ülesande. Neist said hääled, mida kuuldi. Täiemahulise sissetungi ajal paljud neist inimestest, kes kuulasid meid kõigil neil konverentsidel, ei olnud enam üllatunud. Nad olid valmis võtma kuulda, et algas Venemaa täiemahuline sõda Ukraina vastu, nad istusid ja kuulasid meid, ja me rääkisime, et Venemaa tungis avalikult ja brutaalselt Ukraina territooriumile ja saadab korda õudusi.

Mäletan meie esimest kohtumist Mukwege Foundationiga. See meie esimene kohtumine oli omamoodi märgiline. Me sõitsime koos Volodõmõriga ja ainus, mida teadsime: me läheme kohtumisele naistega, kes paljudes riikides ammu, võib-olla juba kümneid aastaid tagasi olid kannatanud seksuaalvägivalla all nende sõdade ajal.

Me Volodõmõriga olime riides väga tagasihoidlikult, valisime tumedad toonid. Me tunnetasime oma vastutust traumeeritud naiste ees, kelle sekka pidime sattuma.

Milline aga oli meie üllatus, kui me nägime täiesti teistsugust pilti. Naised Lõuna-Aafrikast, Ugandast, Rwandast, naised Bangladeshist, Colombiast. Kõik need naised olid täiesti teistsugused. Jah, nad olid elanud üle oma kannatused, kuid sõitsid kohtumisele, mille oli korraldanud Mukwege fond, ja jätsid kõik oma kannatused kuhugi sinna, minevikku. Siin ja praegu nad lihtsalt rõõmustasid võimaluse üle kohtuda õdedega, vestelda oma võitlusest õiguste eest, oma kogemusest trauma ületamisel, sellest, kuidas elada ja olla edaspidi õnnelik. Ja kõik nad tõesti nägid välja õnnelikud.

Aga mina mitte.

Teatud määral olin ma isegi šokeeritud, sest ei saanud päriselt aru, mille üle nad rõõmustavad. Võimalik, et nii oli see sellepärast, et minu riigis kestis sõda, agressor ei peatunud, ja me kõik olime ärevas ootuses. Ootuses, et sõda võtab veel suuremad mastaabid. Võimalik, et kõigil neil naistel oli stabiilsem olukord oma riigis, aga võimalik, et ka mitte. Seda ma kindla peale ei tea. Aga siis, meie kogukonna kohtumise ajal, nad laulsid, tantsisid ja tundsid elust rõõmu.

Ja see oli samuti kogemus. Selline kogemus, mille ma hiljem viisin oma ukraina õdedele. Ja see oli väga tore kogemus.

SEMA Ukraine'i naised võitlesid. Meil õnnestus Ukrinformis viia läbi ümarlaud, kuhu me kutsusime kõigi jõustruktuuride esindajaid, kes meid ära kuulasid.

Selleks kohtumiseks me valmistusime hoolikalt. Iga naine kandis ette oma osa meie suurest ühisest kõnест. Me pöördusime küsimustega riikliku politsei, peaprokuratuuri ja julgeolekuteenistuse poole. Kus on meie koht? Miks meid pole tunnustatud? Miks riik meist ei hooli? Miks meid pole siiani üle kuulatud ja pole tahetud kuulda, mida me pidime üle elama?

Pärast ümarlauda peaprokuratuur reageeris. Üle kümne naise SEMA Ukraine'ist esitasid oma tunnistused. Esimest korda algatas Peaprokuratuur menetluse Venemaa sõjas Ukraina vastu aset leidnud seksuaalse vägivalla juhtumite kohta.

Mukwege Foundation ja ka üks teine organisatsioon, mis oli moodustatud juba selle baasil, andsid finantsabi ohvritele kogu maailmas. Global Survivors Fund (GSF) jätkas meie toetamist. Tänu nende toetusele saime kõik kokku tulla. Seksuaalvägivalla ohvriks langenud naised, kes hiljem said SEMA Ukraine'i liikmeteks, sõitsid kohale Ukraina eri nurkadest, kuhu sõda Donbassis oli nad pillutanud. Sest enamikus olid nad pärit Donbassist, ukrainameelsed naised, kes olid viibinud vangistuses, elanud üle piinamised ja imekombel jäänud ellu. Ja võimalus kõik korruga kokku saada, arutada tähtsaid küsimusi, teha plaane, õppida, saada esmast psühholoogilist abi oli kõigile meile väga suureks toeks. Tänu Mukwege Foundationile ja GSF-ile, mis aktiivselt osalesid Ukraina naiste toetamises kohe pärast täiemahulist sissetungi, oli meil see võimalus.

Niipea kui Kõjivi oblast 2022. aasta kevadel oli vabastatud, sõitsid nende kahe organisatsiooni esindajad Kõjivisse, kohtusid saadikutega, Olena Zelenskaga, sooküsimuste voliniku Katerõna Levštšenkoga, Peaprokuratuuri juhtkonnaga. Nad ütlesid välja selle, et Ukraina peab töötama sõja ajal aset leidnud seksuaalvägivalla probleemiga, kuna see probleem on olemas.

Ka mina püüdsin olla nii kasulik, kui suutsin. Kohe pärast Kõjivi oblasti vabastamist viibisin ma iga päev hommikust õhtuni deokupeeeritud aladel, algul koos ühe Poola naisajakirjanikuga (sest temal oli luba), aga hiljem juba üksi koos oma abikaasaga. Igas külas, kuhu me ka ei sõitnud, nägime nende inimeste nägusid, kes olid okupatsiooni üle elanud. Nad ei olnud veel toibunud, ja läheb veel kaua, kuni nad toibuvad, kuna need inimesed asusid oma kodudes ahervaremete juures, mis kunagi olid nende majad. Need inimesed olid lihtsalt tükkideks rebitud...

Ühest küljest nad rõõmustasid, et lõpuks olid nad vabastatud, aga teisest küljest olid nad suures masenduses: külad olid hävitatud, hooned maha põletatud, osa elanikke viidud vangistusse. Iga päev leiti kusagilt mahajäetud taludest või põldudel või isegi tühjade, mahajäetud majade taga-aedadest mõrvatud inimesi. Neid inimesi olid piinanud ja tapnud venelased, kes Kõjivi oblastit kuu aega okupeerisid. Igal tänaval rääkisid inimesed naiste vägistamisest. Rääkisid naabrinaiste vägistamisest. Nende naabrinaiste, kelle vabatahtlikud olid juba viinud piiri taha, ja nad läksid, kuna ei tahtnud jääda sinna, kus kõik oli juhtunud. Niipea kui Kõjivi oblast vabastati, aidati kõigil neil naistel sõita välismaale. Ent oli ka neid, kes jäid. Kuid sulgusid

kõigi eest, ei suhelnud naabritega, ei suhelnud sugulastega. Nad keeldusid kategooriliselt suhtlemast kellegagi tahes. Kategooriliselt.

Ma püüdsin kogu jõust leida lähenemisviisi nendele naistele – selle küla kooliõpetajate kaudu, meditsiinitöötajate kaudu, kellele ma selgitasin oma missiooni. Ma rääkisin, et on suur rahvusvaheline organisatsioon, mis praegu kogub oma vabatahtlike abil vahendeid kogu maailmast, et osutada sellistele naistele erakorralist abi. Aga ausalt öeldes, väga vähesed neist olid valmis suhtlema. Ja ma ei teadnud, kuidas saaksin neid aidata. Ma ei teadnud, kuidas luua esimest usalduslikku kontakti, kui naine on sulgunud endasse ega suhtle kellegagi. Siiski hakkasid asjad vähehaaval liikuma. Mõned naised julgusid ikkagi endale lähemale lasta, hakkasid rääkima sellest, mis nendega juhtus, mida nad pidid üle elama. Suureks toeks oli neile naistele mõistmine, et kusagil seal, kauges Euroopas ja ka Ameerikas hoolitakse neist, et vabatahtlikud koguvad nende tarvis raha ja tahavad neid aidata. Umbes kümme naist, kes olid langenud Vene okupatsiooni ajal seksuaalse vägivalla ohvriks, said tollal, 2022. aastal Mukwege Foundationilt üle tuhande euro erakorralist abi.

Pärast seda, kui SEMA Ukraine'iga oli liitunud umbes kümme Kõjivi oblasti naist, siirdusime okupatsiooni alt vabanenud Hersoni oblastisse, mis oli olnud ajutiselt okupeeritud ligikaudu 10–11 kuud. Eri külades oli see erinev. Aga Hersoni oblastis oli veel suurem hulk seksuaalse vägivalla all kannatanud naisi. Väikestes kogukondades, mis koosnesid kolmest tillukesest külast (mõnikord oli seal kaks tänavat ja suured põllud), elas viis-kuus naist, kes olid kogunud seksuaalset vägivalda, millest kohalikud teadsid, nii et nende poole me juba saime abipakkumisega pöörduda. Selleks ajaks oli meil ka võimalik osutada meditsiinilist ja psühholoogilist abi. Ja me tegime seda. Ja jätkame seda tegevust.

Praeguseks on organisatsiooniga SEMA Ukraine liitunud juba üle 50 naise. Ja see pole kaugeltki lõplik arv, kuna Hersoni oblastis tulevad välja tunnistused uute vägistamis- ja piinamisjuhtumite kohta.

Nii töötab nähtamatu naisteraadio: kui väikses kogukonnas keegi näeb, et kaks-kolm naist, kes üleelatut tunnistasid, saavad tuge, lähevad ravile või rehabilitatsiooni Ukraina lääneossa, tulevad tagasi ravitud hammastega ja mõnevõrra paranenud üldseisundis, kui nad mõistavad, et sellistele naistele tõesti osutati arstiabi, siis hakkavad tasahaaval rääkima needki naised, kes endale töötasid, et mitte kunagi ei paljasta oma mälestusi kogetust.

Praegu, kui see Venemaa sissetung mitte kuidagi ei lõpe, kui see võtab ära aina rohkem ukrainlasi – korralikke, ausaid, patriootlikke –, mõtlen ma õuduse ja valuga, et ma olen väga vähe teinud kõigil neil eelnevatel aastatel, ma arvan, et ma oleksin pidanud valjemini karjuma kogu maailmale.

Mul ju avanes vahel võimalus rääkida üleelatust suurtel inimõiguste konverentsidel. Kuid praegu vaatan ma kõigele juba täiesti teisiti. Siis aga, seistes laval, mõtlesin ma: kas ma teen kõik õigesti, kas see on normaalne, et ma seisan laval ja jutustan sellisele suurele inimhulgale oma üleelamistest ja süüdistan Venemaad?

Aga kes ma olen? Mis ma olen? Mis tõendid mul on? Need on ainult minu isiklikud tunnistused nende tunnistuste vastu.

Kõik naiste kannatused, seksuaalne vägivald sõjas... Enamikul juhtudel naistel ei ole tõendeid. Ja võib-olla just selle tõendite puudumise tõttu oma kannatuste kohta paljud naised vaikivad ja ei julge rääkida. Miskipärast maailm ei usu meid väga. Võib-olla samuti tõendite puudumise tõttu? Ma ei tea. Kuid ma valisin rääkimise. Ja ikkagi rääkisin.

Väga mälestusväärne ja väga märgiline moment oli minu jaoks kohtumine Madalmaade kuningaga. Mulle anti neli minutit, et öelda seda, mida ma tahan talle öelda. Mina olin üks SEMA Networki naistest, aga tema arvatavasti kohtus kümnete naistega eri riikidest.

Ja kui jõudis kord minu kätte ja ma alustasin oma juttu sõnadega „Nad tulid minu Ukraina linna Donetskisse, nad tulid üle piiri, nad olid relvastatud“, kuningas lihtsalt katkestas mind. Ta katkestas mind ja ütles: „Nojah, aga nad elavad ju ammu koos teiega. Te kõik koos elate seal.“

Ja siis ma ise katkestasin teda ja ütlesin: „Ei. Need ei olnud inimesed, kes elasid meiega koos alaliselt. Nad tulid relvastatult üle piiri. Need olid venemaalased. Nad tungisid sisse.“

Siis ütles kuningas mulle uuesti: „Noh, nad olid ikkagi teie kogukonna liikmed. Te ju elate seal kõik koos – nii ukrainlased kui venelased. Teil on ju niimoodi kombeks.“

Ja kolmandat korda vaidlesin ma kuningale vastu ja ütlesin: „Ei. Nemad ei olnud minu kogukonna liikmed. Nad tulid relvadega, nad tegutsesid vägivaldselt.“ Ma kordasin seda kuningale, ma leidsin internetist nende fotod, ütlesin, et tean nende nimesid, et nad tulid Venemaalt. Ma palusin Madalmaade kuningat võtta nad vastutusele.

Aga siis ütles mulle kuningas: „Venemaa on väga suur ja väga agressiivne riik. Me ei suuda teid selles aidata ja võtta kurjategijaid vastutusele. Teate, aga ma palvetan teie eest.“

Sellega meie kohtumine ja vestlus lõppes. Sest ukse taga ootas juba järgmine kannatanud naine. Kui pettunud ma tookord olin! Aastaid süüdistasin ma ennast, et ei leidnud õigemaid, veenvamaid sõnu! Ometi, kui vaadata meie

praegust reaalsust, võib-olla siiski kas või pisutki jõudis mu karjumine maailmale päralt. Võib-olla just siis Madalmaade kuningas ikkagi midagi kuulis. Pole ju niisama, et Madalmaad praegu aktiivselt abistavad Ukrainat.

Ma olen veendunud, et paljud naised ja mehed, kes, nagu ka mina, ei kartnud olla avameelsed, täitsid neil aastatel oma ülesande.

AVALIKUSTAMINE

KOGUKOND

TEISTE AITAMINE

VÕITLUS

VABATAHTLIK TÖÖ

MÄLU SÄILITAMINE

TIKKIMINE

TERAPEUTILINE KIRJUTAMINE

SÜÜDLASTE KARISTAMINE

USK

KÄELINE TEGEVUS

ÜHINEMINE

OMA INIMESED

Te lugesite läbi üheteistkümne naise lood – naiste, kes julgesid jagada oma üleelatud ja seda, mida nad elavad üle siiani. Kõik nad on erinevad, kuid on üks, mis neid ühendab: need ukraina naised on Venemaa sissetungi ohvrid, nad on üle elanud traumaatilisi sündmusi, tragöödiaid ja kriise. Nad lähevad edasi keerulisel tervenemise teel ja on kutsunud meid saama osa oma kogemustest. Nende avameelsus nõuab omajagu vaprust, kuid see võib osutada sammuks taastumise teel.

Mõnel teist oli raske lugeda neid lugusid, võib ju olla, et ka teie olete kogenud või elate läbi midagi sarnast, või vastupidi, te lihtsalt ei suuda uskuda, et see kõik juhtus ja juhtub päriselt, et on inimesi, samasuguseid nagu teie, kellel on tulnud üle elada kõik need hirmsad sündmused.

Sõda kestab, ja on suur hulk inimesi, kes on veel seal, üleelatu halastamatus prožektorivalguses, pimestatud oma leinast ja tragöödiatest; selles valguses ei suuda nad näha, et nad siiski ei ole üksi, et on ka teisi... Need naised tegid meile hindamatu kingituse. Peatuge, hingake aeglaselt sisse ja välja, tunnetage oma keha, vaadake ringi, pöörake tähelepanu sellele, kus te praegu olete, ja kui te tunnete tänulikkust, tänage meie autoreid selle eest.

Oma lugude kirjapanek võib olla tähtis samm naistele endile, selline kirjutamine on mõnikord tervendav. Samuti teavad nad nüüd, et nende kannatustel on tunnistajaid, et nad pole oma murega üksi, et kusagil Ukraina ja maailma eri nurkades loevad teised inimesed nende elust ja saavad teada tõe. Ja õpivad... õpivad julgust olla haavatav, õpivad hoolivust, kuid ühtlasi näevad võimalusi, kuidas tragöödiatest ja traumadest taastuda.

Tähtis on tunnustada füüsilisi, psüühilisi, emotsionaalseid kannatusi ja muutunud suhteid, mis on sageli selliste sündmuste tagajärjeks. Inimesed võivad täheldada:

- Muutus oma enesetundes (madal enesehinnang, viha, häbi, alandus ja süütunne).
- Muutus suhtumises oma kehasse (piinlikkustunne, võõrandumine oma kehast, soov endale haiget teha).
- Muutus turvatundes (jõuetustunne, raskused teiste usaldamisel, hirm üksi olemise ees või vastupidi, hirm teistega koos olemise ees).
- Muutus kehas (peavalud, kõhuvalud, söömise- ja uneprobleemid).
- Emotsionaalseid ja kognitiivseid muutusi, mälu ja tähelepanu muutusi (kurbuse-, leina-, kaotusetunne, meeoleu kõikumine, viha, emotsionaalne sulgumine, korduvad mõtted ja mälestused, motivatsioonipuudus, keskendumis- ja mäluprobleemid).

Mõned inimesed hakkavad suuremal määral tarvitama psühhoaktiivseid aineid (alkoholi, ravimeid või narkootikume), et leevendada valu, mida nad tunnevad. Teistel ei pruugi ühtegi neist reaktsioonidest tekkida. Kuid on olukordi, kus ei maksa vaimse tervise spetsialisti poole pöördumisega viivitada. Seega otsige täiendavat tuge, kui teil või kellelgi teie lähikonnast ilmnevad pärast rasket kogemust järgmised tõsise stressi tunnused:

- nii suur kurbus, et inimene ei suuda enda või temast sõltuvate inimeste eest hoolitseda;
- tekivad ennast kahjustavad mõtted või soov ennast kahjustada;
- pikaajaline endasse sulgumine, vöörandumine teistest;
- aja- ja kohataju kaotus või „ebareaalsuse“ tunne;
- kontrollimatu värisemine, nutt, karjumine;
- ähvardused teisi kahjustada;
- suur ärevus, hirm;
- tõsised uneprobleemid;
- lootusetuse- ja abitusetunne;
- ülemäärane psühhoaktiivsete ainete tarvitamine, et valuga toime tulla;
- riskikäitumine

Siiski on oluline teada ka seda, et enamikul inimestel on teatud tingimustel võime traumast (isegi kõige kohutavamast) taastuda. Mõned inimesed taastuvad loomulikult teel, teistel võtab see kauem aega, kuid mõne jaoks on see ilma asjakohase abita võimatu.

Kõik taastumislood on erinevad, nagu ka kõik üleelatud kogemused, ja see tervenemisprotsess on sageli valus. Iga inimene taastub erinevalt, omas tempos ja omal moel. Ei ole õiget või valet viisi tunda või läbielatuga toime tulla, kuid on mõned õppetunnid, mida me võime leida inimeste elulugudest ja uuringute tulemustest. Järgnevas osas teemegi juttu just sellest, aga tutvume ka toimetulekukogemustega, mida selle raamatu autorid on meiega nii heldelt jaganud.

Taastumise põhiprintsiibid: sidemed, kaastunne ja panustamine

Elades läbi raskeid sündmusi, tunnevad paljud inimesed end katkisenä, lahti rebituna sellest, mis oli varem, nad justkui kaotavad kontakti iseendaga, oma kehaga, teistega, oma väljakujunenud eluviisiga; sageli kaob nende ajataju, laguneb elu mõte ja eesmärk. See on loomulik reaktsioon, mida tajutakse šokina.

See võib juhtuda mitte ainult individuaalsel, vaid ka inimestevahelisel tasandil. Pärast raskeid läbielamisi me mõnikord eemaldume teistest

inimestest, kuna tundume endale teistsugusena või ei suuda suhteid taastada või arvame, et teised ei suuda mõista, mida me oleme läbi elanud. Juhtub ka nii, et meie lähedased, sõbrad või tuttavad haavavad meid veelgi oma juhuslike sõnadega või isegi parimate kavatsustega. Kuid uuringud viitavad, et inimesed, kes elavad traagilisi sündmusi läbi üksi, kogevad tõsisemaid ja pikaajalisemaid tagajärgi.

Sageli hävitavad läbielatud rasked sündmused elu mõtte taju. Inimesed mõtlevad, et nad kas või natukenegi mõistavad oma elu ja neil on teatud arusaam sellest, mis seal toimub. Ja siis juhtub nendega midagi, mis purustab need arusaamad, hävitab kogu nende eluloo. Ning on vaja aega, et neid **sidemeid** taastada: taastada kontakt iseenesega ja oma kehaga, igapäevase reaalsusega, taastada sidemed teiste inimestega ja omaenda elu mõtte tajuga, sellega, mis on tõepoolest tähtis, millegi suuremaga kui teie ise.

See ei tähenda, et kõigel, mis juhtus, on mõte. Viktor Frankl, psühholoog ja psühhiaater, kes elas üle kolm aastat natside kontsentratsioonilaagrites, kirjutas: „Trauma nõuab meilt leppimist põhjuse puudumisega või isegi kõikehõlmava mõttetusega, mis ümbritseb julmuse või vägivalla akte.“⁴⁶ See tähendab, et mõtte võib üles leida aktiivses tulevikulootuse otsimise protsessis meelega kaudu. Nagu kirjutas Olena, üks selle raamatu autoritest: „Võib-olla mitte sel kevadel, võib-olla ka mitte järgmisel, aga veebruar saab läbi, ilmuvad uued pungad, ja ma tulen oma stepinaiste juurde, leian laukapuu ja söön neid.“ Pärast traumaatilisi sündmusi, tragöödiad ja kriise on väga tähtis jätkata otsinguid, kuni leiata selle, mis aitab just teil nende tagajärgedega toime tulla ja jätkata oma ainulaadset elu.

See tähendab ka seda, et igal sündinud inimesel on põhjus olla. Ja see viib meid teise taastumisprintsipi juurde: **kaastunne**. Sageli muutuvad inimesed, kes on läbi elanud tragöödia ja traumaatilise sündmuse, enda vastu rangeks, karmiks või hukkamõistvaks, nad hävitavad ennast omaenda sõnade või mõtetega: „sa käitusid rumalalt; sa ei teinud piisavalt“; „sul polnud vaja seda teha / seal olla / seda öelda“; „sa oled nõrk / tühine / räpane / sind pole kellelegi vaja“ – ja nii edasi. Inimesed kritiseerivad ennast või arvavad, et nad on halvad, või isegi, et nad ise on juhtunud süüdi. Mõnikord muutuvad nad leppimatumaks teiste inimeste suhtes: ebasõbralikuks, südistavaks, järsuks ja karistavaks. Tasub teada, et see ei aita taastumisele kaasa. Inimesed, kes tulevad paremini toime traumaatiliste sündmustega, on kaastundlikumad nii enda kui teiste vastu, nad arendavad endas lahkust ja kaastunnet, saavad paremini aru inimlikest nõrkustest ja puudustest. Nad küll märkavad nii enda kui ka teiste vigu, kuid ei kiirusta neid karmilt taunima või kritiseerima. See ei tähenda, et nad ei eeldaks inimestelt vastutust ega võitleks õigluse eest. Siiski näib, et sellistel inimestel süveneb pärast ränki üleelamisi teatav osavõtlikkus ja lahkus nii enda kui ka teiste vastu, arusaam selle haprusest, mis veel eile võis tunduda kaljukindlana.

---

⁴⁶ Frankl, 1959, *Man's Search for Meaning*. Kaudne tõlge ukraina keelest.

Kolmas printsiip on **panustamine**. Selgub, et kui inimene, kes on kogenud või kogeb traumaatilisi sündmusi, suudab leida endas jõudu, et vähendada selliste sündmuste tõenäosust teiste jaoks, vähendada teiste kannatusi, karistada süüdlasi, jätkata hukkunute missiooni, siis võib see aidata kaasa tema taastumisele. Mitte miski ei saa asendada kaotatud elusid, miski ei kustuta läbielatud kogemusi, kuid sageli aitab inimesi teadmine, et need kannatused (nende või teiste omad), need surmad ei olnud asjatud. Ja et nad saavad teha midagi, mis võib-olla toetab neid, kes samuti kannatavad, või päästab kellegi elu.

„Me tuleme tagasi koju, pojake, ja keegi ei saa meid takistada... .. mida ma saan teha – saata sind väärikalt viimsele teekonnale ja rääkida kõigile, kui kirkalt sa elasid ja kui kohutavalt lahkusid elust.“ Stalina Tšubenko

„...Ma olen veendunud, et paljud naised ja mehed, kes, nagu ka mina, ei kartnud olla avameelsed, täitsid neil aastatel oma ülesande.“ Irõna Dovhan

„...Peaaegu 700 vangistuses viibivat Ukraina sõjaväelast said sooje riideid, hügieenivahendeid ning neil avanes võimalus edastada sõnum oma lähedastele. Nelja neist peeti teadmata kadunuks, nüüd aga nende omaksed teavad, et nad on elus. Ma pean seda ka enda teeneks, kui ka mitte teab kui tähtsaks, kuid arusaam sellest, et koos ühiste jõupingutusega ka minu omad aitavad kedagi, määrab praegu minu elu mõtte.“ Ljudmõla Bilenka

Kuidas ma saan tuua mingit kasu selle abil, mis ma ammutasin oma kannatustest? Kuidas ma saan muuta seda maailma kas või natuke paremaks? Ja see panus lõpetab taastumise tsükli, toob meid esimese põhimõtte – sideme juurde.

Trauma – see on osa ühe inimese eluloost, kuid mitte kogu tema lugu. „Aja jooksul te kogute kokku hulga oma elukogemuste erinevaid lõngu ja koote need ühtseks, sidusaks kangaks. Te lõimite sinna oma tugevuse, oma nõrkused, oma kannatused ja oma võitluse, ning äkki hakkate märkama mustreid ja teemasid. Aga peamine, te tunnete ära iseenda kui kuduja. Te saate teada, et võite mis tahes ajal lõimida uusi lõngu, olete ju oma eluloo pideva loomise aktiivne osaleja. Aja jooksul hakkab kangas, mille te oma elukogemustest koote, tunduma aina terviklikum ja integreeritum. Nüüd saab teie elulugu aidata teil selgitada uusi võimalusi tulevikuks. Te võite jõuda isegi avastuseni, et teie kangas on lahutamatult lõimitud elu enese kangaga.“⁴⁷

---

⁴⁷ Schwartz, The Post Traumatic Growth Guidebook. Kaudne tõlge ukraina keelest.

Praktilised sammud taastumiseks

Selleks, et asuda teadlikult tervenemise teele, on vaja õppida teatavaid eneserahustamise oskusi ja/või tuletada meelde need, mida olete kasutanud juba varem. Sest kui me juba oleme ohus, läheb meie keha ajutiselt üle ellujäämisrežiimile – „võitle või põgene“ – ja sageli reageerib kiiremini, kui me jõuame midagi mõelda. Kui olukord ei võimalda meil „võidelda või põgeneda“, võime me tarduda, kangestuda. Kui oht möödub, me rahuneme. Kuid raske sündmus, mille oleme üle elanud, võib sundida meie närvisüsteemi fikseeruma kõrgendatud valmisoleku seisundile. Me muutume ülitundlikuks vähimagi ärritaja suhtes.

On tavaline, et neil, kes on kogenud surmaohtu, vägivalda või sattunud selle tunnistajaks, esinevad eriti mõne esimese kuu jooksul pärast sündmust *flashback*'id (äkilised, enamasti erksad korduvad mälopildid minevikusündmustest), õudusunenäod ja pealetükkivad mälestused. Paljudel inimestel nende sagedus ja intensiivsus aja jooksul vähenevad, kuid sageli kestavad need kauem või ilmnevad alles mõni aeg pärast üleelatut ja võivad olla posttraumaatilise stressihäire (PTSH) sümptomiks. Mida me saame teha, et vähendada rasketest sündmustest ja hilisematest mälopiltidest tingitud stressi:

Jälgige, mis võib just teil selliseid mälestusi provotseerida. Levinud päästikuteks (selleks, mis tingib inimesel konkreetse reaktsiooni) on tähtpäevad, inimesed või kohad, mis on üleelatuga seotud, teatud esemed, kujutised ja aistingud, näiteks puudutused, helid või lõhnad. Kui te teate, mis võib tingida teil raskeid mälestusi, on kergem mõista, mis teiega toimub, ja võtta kiiresti midagi ette, et rahuneda.

Pöörake tähelepanu oma organismi ohusignaalidele. Meie keha ja emotsioonid annavad meile märku, kui me hakkame tajuma stressi ja ohtu. Nendeks märguanneteks võivad olla pinged, hingamisraskus, kiire mõtete vool, südame löögisageduse kasv, kuumahood, peapööritus või iiveldus.

Kui te tabate selliseid märguandeid, võtke kohe kasutusele meetmed, et rahuneda. Kui te täheldate mõnd ülaltoodud sümptomit, tuleb tegutseda kiiresti ja püüda rahuneda, enne kui nad teid oma valdusse võtavad. Üks kõige kiiremaid ja efektiivsemaid viise vähendada ärevust on hingata aeglasemalt. On palju erinevaid hingamisharjutusi, kuid me alustame kõige lihtsamast.

Kiire rahunemine lihtsa hingamisharjutuse abil

1

Istuge või seiske mõnuses asendis sirge seljaga, mõlemad jalad põrandal. Asetage üks käsi rinnale ja teine kõhule.

2

Hingake läbi nina sisse ja lugege aeglaselt kolmeni. Kujutage ette, et teil on kõhus õhupall, ja sisse hingates te puhute seda palli täis ning sellega teie kõht paisub.

3

Hingake suu kaudu välja, lugedes kolmeni ja surudes välja nii palju õhku, kui suudate, pingutades samal ajal kõhulihaseid. Kujutage ette, et samal ajal kui te välja hingate, väljub õhk õhupallist ja teie kõht muutub lamedaks. Käsi, mis on rinnal, peaaegu ei liigu.

4

Hingake uuesti sisse ja korrake tsüklit, kuni tunnete, et olete lõõgastunud. Kui õpite ära selle lihtsa rahunemisharjutuse, saate seda kasutada igal ajal ja igal pool.

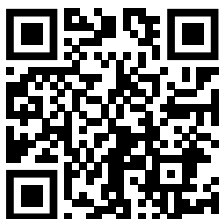
Alati ei õnnestu *flashback*'i ennetada. Kuid kui te kaotate kontakti ümbritseva maailmaga ja tekib tunne, et te elate uuesti läbi mineviku sündmusi, proovige teha midagi alltoodust.

Kinnitage endale, et see on mälestus, mitte reaalsus. See, mis juhtus, on juba möödunud ja teie jäite ellu. Mõned lihtsad sõnad, mis võivad sind aidata: „Ma tunnen (paanikat, hirmu jne), kuna ma mäletan, mis juhtus, aga ringi vaadates ma näen, et see kõik ei juhtu praegu ja praegu mind tegelikult miski ei ähvarda,“ või isegi „See on mälestus, see pole reaalsus, ma olen kodus (köögis, poes, sel ja sel tänaval), ma olen turvalises kohas“.

Maandage ennast. Maandamine võib aidata teil juhtida tähelepanu mälestustelt eemale ja tulla tagasi ümbritsevasse keskkonda. Pöörake oma tähelepanu sellele, kus te viibite ja mida teete. Milliseid viit eset te näete? Milliseid kolme-nelja heli te kuulete? Nuusutage õhku. Mis lõhna te tunnete? Puudutage oma põlve või pinda, millel istute, või mis tahes eset, mis jääb käeulatusse. Pange tähele, mida te oma sõrmede all tunnete. Hingake aeglaselt sisse ja välja.

Rohkem maandavaid harjutusi ning teisi stressijuhtimise tehnikaid võite leida Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) koostatud illustreeritud juhendist „Kuidas stressiga toime tulla“. See lihtne käsiraamat sisaldab harjutusi ja tehnikaid, mis aitavad inimestel õppida ebasoodsate oludega paremini toime

tulema. Käsiraamat toetab WHO stressijuhtimise soovitude kasutuselevõttu, illustreerides praktilisi ja lihtsaid nõuandeid stressitaseme alandamiseks. Selle saab alla laadida lingilt: <https://iris.who.int/handle/10665/339150>.

Kontakti taastamine oma kehaga ja harjumuspäraste tegevustega

Mõnikord võivad traagilisi või õudseid sündmusi kogenud inimesed tunda end oma kehast või ümbritsevast keskkonnast eraldatuna (võib tunduda, et te lihtsalt jälgite ennast või olukorda, milles viibite, kuid ei osale selles). Mõned inimesed lakkavad pööramast tähelepanu oma kehalistele vajadustele, näiteks võivad liiga vähe või liiga palju süüa, magada jne. Siis maksab veel kord endale meelde tuletada, et teie, teie keha ja psüühika olete teinud ja teete kõik, et ennast kaitsta ja ellu jääda, ja see läheb teil korda! Kuid mitte kõik, mis oli kasulik ähvardavates olukordades, ei ole kasulik ka pärast ohu möödumist. Kontakti taastamine oma kehaga on oluline, et tunda end enesekindlalt, tugevana ja turvaliselt. Selleks võib proovida mõnd alltoodud varianti.

Rütmiline liikumine. Rütm võib olla väga tervendav ja aidata teil lõdvestuda ja taastada tunde kontrollist oma keha üle. Sobib mis tahes tegevus, mis ühendab rütmi ja liikumist: kõndimine, jooksmine, tantsimine, jalgrattasõit, ujumine. Lisage oma päevaplaani vähemalt lühike jalutuskäik ja pöörake tähelepanu oma käte ja jalgade liikumisele, ette ja taha.

Teadlik tegevus. Teadlikku tegevust saab harrastada kõikjal, isegi kõndides või süües. Lihtsalt keskenduge ja jälgige oma keha aistinguid sel konkreetsel hetkel. Mõned inimesed saavad palju abi joogast, *tai chi*'st ja *qigong*'ist, praktikatest, mis ühendavad kehateadlikkuse lõõgastavate ja keskendunud liigutustega.

Rutiinsed igapäevased tegevused aitavad meil keeruliste elukogemustega toime tulla. Sageli tuleb ette, et inimestel, kes läbivad raskusi, kaotusi ja stressirohkeid sündmusi, esineb meeoleolukõikumist ja nad väsivad kiiresti. Ajapikku, kui inimese meeoleolu ei parane, tunneb ta energia- ja motivatsioonipuudust, et täita tavalisi ülesandeid, mis varem laabusid üsna lihtsalt. Ka võib ta kaotada huvi varem rõõmu pakkunud tegevuste vastu. See võib vallandada tsükli, kus meeoleolu langus viib edasise tegutsemise vältimiseni, mille tõttu meeoleolu muutub veelgi halvemaks, ja nii edasi. Selle tsükli katkestamiseks tuleb teil hakata uuesti millegagi tegelema, isegi kui

teil pole selleks tahtmist. Paljude jaoks on kõige keerulisem just tegevust alustada, ja siinkohal on tähtis mitte nõuda endalt liiga palju, vaid teha väikseid lihtsaid asju. See võib olla midagi praktilist, näiteks isiklik hügieen, tassi puhtaks pesemine, voodi tegemine, arve maksmine, pesupesemine, töö aias, seega miski, mis võimaldab teil näha oma töö tulemusi ja tuletab meelde, et on asju, mida te saate kontrollida. Samuti on tähtis teha midagi, mis pakub / on pakkunud teile naudingut, isegi kui teile tundub, et praegu pole naudinguks õige aeg. Kinnominek või sõprade küllastamine, uus sall, tikkimine, palvetamine, mäng, üleüldse mis tahes tegevus, mis toob teile rõõmu ja ei ole tervisele kahjulik, peaks aegamööda teie elus taas oma koha leidma.

Sideme taastamine teiste inimestega. Kaastunne ja panustamine

Inimene vajab raskete sündmuste ajal ja järel taastumiseks teisi ning seetõttu on oluline neid teisi teadlikult märgata, märgata nende abistavat ja toetavat kätt, nagu ka nende kannatusi ja valu.

Lidija Kasjantšuk

Palusime selle raamatu autoritel aidata meil mõista, mis neid toetas, mis aitas neil üleelatuga toime tulla, ning usume, et vastused neile küsimustele, need hinnalised niidid nende elukangast, on väärtuslikud ka teile.

Mind toetas usk, et mu laps on heas kohas koos heade inimestega. Seda usku toetasid mõned preestrid, kaplanid, inimeste lood unenägudest.

Aitas suhtlemine Stjopa sõpradega, sugulaste toetus, töö vabatahtlike keskuses, ikoonide pärlitega tikkimine, mille ajal palvetasin ja rääkisin Jumalaema ja Stjopaga.

Amulettide valmistamine, meistriklasside läbiviimine, osalemine mitmesugustel patriotlikel üritustel, sõjaväelaste ja haavatute abistamine.

Aitasid reisid mööda Ukrainat, tutvumine ja suhtlemine huvitavate inimestega.

On hea, kui austatakse mälestust.

Nende aitamine, kes seda vajavad.

Selle jätkamine, mille nimel elas Stjopa.

Stalina Tšubenko

Toetasid Romani sõbrad. Ükskord rääkis keegi neist mulle emast, kes oma poega otsides käis jala läbi kogu Ilovaiski rohelise koridori. Ta ütles, et proua Jadviha Lozinska asutas ühiskondliku-perekondliku organisatsiooni „Nadija“, mulle anti tema telefoninumber. See oligi see päästev köis, mis tiris mu tagasi ellu. Ühine töö lähendas meid. Me mitte ainult ei töötanud, vaid ka puhkasime koos. Minu elu vahetas värvi. Mul sugenes usk omaenese jõusse. Märkamatult hakkasin ma lubama endale rõõmustada, naeratada, teha mingeid plaane tulevikuks.

Toetas minu sarnaste emade ring. Ühine töö ja suhtlus. Sa tead, et täna kuulad sina, ja homme kuulatakse sind. Ja sa näed nende silmades mõistmist.

Ljudmõla Bilenka

Mis toetas? Kõige mustematel aegadel – pärani avatud silmad. Ja kuidagi ma nagu vabanesin millestki ning mõni kuu tagasi otsustasin oma pika sotsiaal-traumaatilise emigratsiooniteekonna seljataha jätta ja pöördusin tagasi Ukrainasse.

Aitas psühhoteraapia. Arvan, et kuskil aasta tagasi tuli arusaamine, et kõigist kümnest sõja-aastast (tollal üheksast) olin ma sel hetkel psüühiliselt kõige stabiilsemas, mingis sellises selges, kindlas seisundis.

Pärast kõiki neid aastaid hakkas mulle mahtuma pähe mõte, et sõda jätkub, et meil seisab ees 20, 50, 80 aastat ülesehitustööd. Ja see teadvustamine, kui ma sain aru, et hukkunud lähedaste haudadel kasvavad juba kõrged puud. Ja see sümbol kõrgetest puudest haudadel tekitas kuidagi sellise tunde, et see sõda on juba osa identiteedist ja tuleb avada silmad pärani sõjale ja kõigile sellega seotud teemadele. Elada ilma ootuseta, et kõik on jälle nii, nagu kunagi oli, et kõik saab korda, et on nagu enne. Teisisõnu mingi lahtilaskmine.

Pidev töö vabatahtlikuna, pidev viibimine koos hukkunute sugulastega, teatud osalus patronaadiprotseduurides, matusetalitustel, lipumastide paigaldamistel, autasustamistel jne.

Kuidagi nii. Lisaks inspireerivad mind tohutult SEMA naised (SEMA ühendab naisi, kes on elanud üle ЧПК (konfliktiga seotud seksuaalse vägivalda)). Ma olen neist vaimustatud. Nimetan neid kangelasteks, kuigi nad kõik on väga tagasihoidlikud. Sellega, mida nad on läbi elanud. Eriti need, keda peeti kaua vangis, piinati. Kui nad saavad uuesti jalule, siis toetavad teisi. Mingi selline ehe rahuldustunne.

Olena Aptšel

2014ndal toetas see, et kirjutasin luuletusi.

Praegu toetab eestlaste ja Eestis elavate ukrainlaste abi. Näen, kui palju nad teevad pagulaste aitamiseks, ja see innustab.

Toetab see, et ma korraldan meistriklasse lastele. Nii tollal Mariupolis kui ka praegu Eestis. Mariupolis kirjutasime tulistamise ajal lastega kirju, et nende tähelepanu tulistamiselt eemale läheks ja nad ei ehmuks nii kohutavalt, kui klaasid plahvatustest purunevad. See juhtis kõrvale ja toetas nii neid kui ka mind.

Natalja Lohozõnska

Mu mees unistas alati raamatu kirjutamisest ja ei jõudnud seda teha. Ta kartis, et meie järeltulijad võivad ajalugu väänata, et nad ei mäleta nii, nagu oli – me olime aktivistid ja ukrainameelsed krimlased. Mina omakorda kartsin väga, et minu lapselapselapsed hakkavad koguma informatsiooni terahaaval, seepärast kirjutasin raamatu. Mind motiveerivad ja võimestavad teiste lesknaiste hinnangud, mida ma selle kohta kuulen.

Mu mehe foto. Tema silmad – need on silmad, mis innustavad mind elama. Foto on mul kodus, ja alati on see mulle teejuhiks. Pärast iga võitu, pärast iga kaotust, igal hommikul – mul tekib tunne, et mu mees naeratab portreelt.

Samuti aitab väga palju vabatahtlik tegevus.

Julija Havrõljuk

Just „kaane kergitamiseks“ korraldan ma „roosade üksisarvikute päevi“. Ma panen selga kõige ilusama kleidi ja jalga kontsakingad, lähen kinno, rulluisukudega sõitma, teatrisse, kohtun erinevate sõpradega, me sööme palju, naerame ja sekka nutame või nutame ja naerame ühekorraga, nii et möödujad hoiduvad meist kaugemale.

Aga veel toetavad mind väga liikumine, tegevus ja kättemaks...

Sõbrad. Huumor. Ettevalmistus. Maja ehitamine.

Põhimõtteliselt, toetavad inimesed. Inimesed olen ma jaganud kolme kategooriasse.

On inimesed, kes peaaegu üldse ei saa aru, mis selles maailmas toimub. Need on keskmised inimesed.

On õrnad inimesed roosade ponide maailmast.

On valgustatud, võib nii öelda, kes hakkasid vähemalt täiemahulise sõja algusest mõistma, mis toimub. Need inimesed – nemad on minu keskkond.

Kõigiga suhtlen mingil perioodil. Tähendab, õrnadega väga harva ja siis, kui tunnen selle järgi vajadust.

Tamara Ševtšuk

Istusime sõpradega ning laulsime ja laulsime. Meenutasime, et kui oli möödas juba neli nädalat keldris, siis me olime unustanud, kuidas üleüldse kõlab muusika.

Ja nii me siis istusime omadega ja laulsime. Juhtus, et kirjutasime midagi. Koos minu parima sõbraga kirjutasime voodipõhjale „Katerõna“ teksti, tuletasime meelde. Siiani on seal, Jahidnes keldris punase vildikaga kirjutatud „Katerõna“ tekst.

Samuti olid venelased visanud raamatukogust välja kõik raamatud. Me leidsime suurepärase „Kobsaari“ eksemplari ja võtsime selle endale. Ja hiljem lõigati meile auguke, mis oli justkui akna eest (ilma klaasita, kuid kaetud papiga), nii et kui sinna langes päike, saime me lugeda.

See oli see, mis aitas vastu pidada. No ja loomulikult mu väike õde.

Marõna Suprun

Mis mind inspireerib – inimesed, kes armastavad oma maad. Need inimesed õpivad ajalugu, käivad matkamas.

Asi, mis mind võimestab – tunnen kohustust anda edasi, mis on sõda. Kui sa oled Ukraina territooriumil, jääb selline mulje, et kogu maailm toetab meid. Kõik saavad aru, et see on sõda. Kuid see ei ole nii, inimestel pole sinu probleemidega mingit pistmist.

...Et mitte mõelda sellest, mis toimub kodus, et mitte ahmida lõputult uudiseid ja vabaneda kurbadest mõtetest, hakkasin otsima, millega tegeleda ja kuidas adapteeruda võõral maal. Läksin töötukassa kursustele, kus sain tuttavaks teiste naistega, kes olid sattunud samasugusesse olukorda. Me toetasime üksteist, jagasime Moldovas viibimise kogemusi.

Ja veel kohtusin ma väga õigel ajal psühholoogiga. Sest isegi kui meile tundub, et me oleme tugevad ja suudame oma probleemiga ise hakkama saada, juhtub sageli, et nii ainult tundub...

Tutvusin naabrinaistega, kes kutsusid mind oma lilleaeda. Kui palju rõõmu sellest oli! Ma tundsin hetke pealt, kuidas mu elu täitub tähendusega. Siis tasapisi lased möödunust lahti ja muutud.

Kunagi tulid mu lemmiktomatite seemned minuga kaasa Moldovasse. Väga pikka aega otsisin ma neile kodu. Ja ühel retkel Moldova ajaloolistesse paikadesse tutvusin ma naisega, kes võttis mu seemned, istutas oma aeda ja lubas sordi säilitada. Et kui ma pöördun tagasi Ukrainasse, siis oleks mul, mida mulda panna.

Olena Nimanihhina

F Väga palju aitab tikkimine. Kohtumised ja suhtlus teiste kannatanud naistega. Kodus pole ma valmis sugulastega üleelatust rääkima, ainult sellistel kohtumistel.

Meil kõigil on väga raske sellest rääkida, aga me oleme koos ja toetame üksteist. Ühtlasi olen leidnud palju uusi sõpru, kes annavad jõudu edaspidiseks eluks.

Halõna Tõštšenko

F Kõige suuremat toetust sain abikaasalt, perelt. Oma öla panid alla sõbrad, vaderid, kolleegid, mõttekaaslased. Titaanlik töö asutuses, aias ja majapidamises tegi võimalikuks pärast okupatsiooni lõppu kõike muuta. Kaitsjate eest hoolitsemine: võrkude punumine, toiduvalmistamine, riiete pesemine, raha kogumine – kõik ärgitas uutele ideedele. Me annetame, toetame Ukraina relvajõude, õpetame ja kasvatame oma eeskujuga meie riigi patrioote. Oma südametunnistust ma ei häbene! Kas ma siis olen külaline oma elus? Küllap siiski perenaine! Minu lugu on tuhandete okupatsiooni all olnud ukrainlaste lugu. See tegi mind tugevamaks, vankumatuks.

Tetjana Tovstokora

F Toetavad ukraina naised. Arvan, et siin on palju varjatud potentsiaali.

Usk sellesse, et kurjategijad saavad karistatud. Teadvustamine, et on vaja jätkata rääkimist sõjaga seotud seksuaalsest ja soolisest vägivallast, et neid kuritegusid ei unustataks.

Irõna Dovhan

Selle raamatu eesti keeles avaldamine ja selle levitamine on Ukraina vabaühenduse Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus ning Avatud Eesti Fondi ühiste pingutuste tulemus. Rahastuse tagasid Avatud Eesti Fond ja Eesti Kultuurkapital ning eraisikute annetused, mis võimaldasid selle raamatu tõlkimise, avaldamise eesti keeles ning levitamise.

Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus

Ida-Ukraina Kodanikualgatuste Keskus loodi 2003. aasta jaanuaris Luhanskis. Alates 2014. aastast dokumenteerib keskus Venemaa relvastatud agressiooni käigus toime pandud inimõiguste ränki rikkumisi, aitab kannatanutel õiglust taastada ja panustab rahu taastamisse Ukrainas.

Rohkem infot leiab siit: <https://totalaction.org.ua/>

Avatud Eesti Fond Open Estonia Foundation

Avatud Eesti Fond on sihtasutus, mis asutati 19. aprillil 1990 filantroop George Sorose toel. Fondi missioon on edendada avatud ühiskonna arengut Eestis ja mujal, tehes koostööd vabaühenduste, aktivistide, ettevõtjate, teadlaste, kunstnike, ajakirjanike, omavalitsuste ja riigiasutustega.

EESTI KULTUURKAPITAL

Eesti Kultuurkapital on avalik-õiguslik asutus, mis toetab kunsti, rahvakultuuri, kehakultuuri, sporti ning kultuurihoonete rajamist ja renoveerimist, kogudes selleks raha ja jagades seda sihtotstarbeliselt.

